

4/24/28.)
Степан Булгар

ЖАНАВАР
ЙОРТУЛАРЫ

ЛИТЕРАТУРА АРТИСТИКЭ

Медан Олги
Степан Булгар

ЖАНАВАР ЙОРТУЛАРЫ

АННАТМАКЛАР

РСФСР
МИНИСТЕРУЛ
Билдирмелеринин Публик
ШКОЛА МЕДНЕ

дин сат. Гайдар
р-нул Чадыр-Лунга

РСФСР
МИНИСТЕРСТВО
Народного образования
**Гайдарская
СРЕДНЯЯ ШКОЛА**

№ 7
Чадыр-Лунгского р-на

№ 12862

19 90

КИШИНЕВ
«ЛИТЕРАТУРА АРТИСТИКЭ»
1990

ТРАКАЛЫ ӨКУЗ

Оналты йашында бән олдум чырак Шкембе Ванка чорбажыда. О зенгин адам беним дайымды. О соләарди чок керет, ки алмышмыш бени тербелемәә хем адам йапмаа. Хепси бу йалан лафларлан о суварды инсаннарын гөзлерини, ки тутсун кендисиндә таа бир парасыз чырак.

Ишләрдим бән барабар чорбажынын ески чырааннан Пич Костийлән. Аалем данышарды она Пич, йакида Масалжы. Она дәрдиләр пич, нечин ани анасы дудуртмушту ону кызкана. Ама масалжы онун гиби күүдә башка йокту.

Некадар биз ишләрдик, шашардым бай Костинин палачорлууна. Гийрди йазы-кышы бир йама-йама астында дим. Башында о ташыйарды йа бир йыртык саман паралийа, йа бир сойук балабан калпак. Дәәрдиләр, ани Пич Кости о доннарыны бүтүн афта ташыйармыш ишә,

пазар гүнү да гийәрмиш оннары онү аардына да гидәрмиш хоруйа. Кышын, ачап о гийәрди йаамурлууну, саныларды дири коркулук. Кости батинин варды бүүк ай-леси: дөрт ушак, ама карысы нечин са качмышты ондан да евленмишти ашыры күйә. Кости батинин бир иш хич чыкмазды аклысындан — насыл бакмаа ушаклары. Чок керет варды ишиттийм ондан: «Өлүрсәм, нәбажаклар Вани, Софи, Нести, Ленчи...»

Гелирди Пич сабайлен, данышарды чорбажыйа:

— Ванка бати, версәнә бир чарык.

— Нәптын чарыыны ба, зулум?!

— Кеди имиш.

— Брә, брә... Сән бени зүүрт чыкара-жан ба!

Пич Кости да кахырланарды маана.

— Ей о кеди да сынашмыш чарык имәә, кудуражаа...

— А гел ба, гел ба урсуз, бакайым сана бир чарык.

Чорбажы окунарак чыкарарды бир делкли чарык. Пич отурупта ерә гийәрди ону.

Пич гиби шалвер аз варды. Шалвер-лици да онун йоклуктанды.

Шинди чорбажыйы алдылар айлаа ромун аскеринә. Чорбажыйка деер Кости батийә:

— Еркенә гел, Кости бати, дойур хайваннары хем ташы йакажак хайада.

Кости бати гелер таа каранныктан.
Гирер беним одажыыма:

— Уйу, вакыт таа еркен...

Кенди са, гирип чорбажынын мазасына аларды бир дилим пинип, бираз туршу да гидәрди евә дойурмаа ушакларыны. Браайып имеин, геләрди геери. Калдырарды бени да чекедәрдик ишлемәә Бираз ишлейип сөләрди чорбажыйкайа:

— Султана гелин! Нестә, гелдим сизә да генә геери гиттим. Баардым-баардым, сиз са уйанмээрсыныз. Истемедим сизи калдырмаа.

Сора Кости бати гелди беним йаныма, чаларак түркү:

Еркен калкан киши

Уур гидир иши...

Бир жумаа гунү, таман чорбажы гелдийди айлыктан, топландылар оннар биркач киши, гелди онун кайнатасы берберлән, адыйды онун Котой Митику. Гиршти бу траш етмәә хем кырмаа кайнатайы. Боза ичерләр, лафедерләр. Биз са бу вакыт икимиз Кости батийлән таман имәә вердик хайваннара. Бакэрыз, бизи ичери чаарэрлар. Чорбажы деер Кости батийә:

— А ол траш. Бән өдейжәм.

Кайыл олду о. Отурду скемнейә. Котой сабуннады онун сурадыны. Гиришти траш етмәә. Чорбажыйлән кайнатасы башладылар дакылмаа Пичә:

— Траш ет быйыкларыны. Не ләазым

оннар сана? Филжана гирерлар шарап ич-
еркән.

Шакадан-шакадан траш еттиртиләр
берберә чыраан быйыкларыны. Ачан Пич
бакты айнайа, гиришти ааламаа:

— Не йаптыныз, не йаптыныз. Гүлдү-
нүз бени.

Чорбажы, кишнейрәк деди:

— Кайыл олдун е.

Пич са гүжәнди, насыл бир күчүк ушак.
Бән сефтә гөрүйдүм, нижә ажы йашлан
ааларды буук адам. Гагауз адамнары
олур ааласыннар сааде бир йакын хысы-
мын өлүсүндә, башка керә сән гагаузу
гөрмейжән ааларкан. Кости бати окада-
радан гүженик гөрүндүйдү бана, ани кен-
дим емен ааламадыйдым. Быйыксыз онун
сурады фасыл ачыкты, куветсизди.

Евә гиттийдә о каранлык олдуинан.

— Утанэрым инсандан.

Гитти да гелмеди быйыклары буүме-
инжә. Ачан да гелди, дүштү бир се-
ремжәйә. Чорбажы тутэр ону маазада
бир чанак туршуйлан. Бән ишиттим ер-
кен сабаален сес да чыкывердим дышары.
Чорбажы дүвәрдчи Пичи камчийлән.

— Хырсыз! Насыл сенин еллерин ку-
румамыш ажаба?

— Ванка ага, бән алдым сааде чүрү-
клерини!

— Оннар беним, дил сенин, аннадын
мы?

Дүшүрмейинжә ерә, чорбажы браама-
ды завалыйы.

Кости бати гелди йаныма сеник, есмер суратлы. Лафсыз алды күрәә, да тутундук оннан күрүмәә дамы. Бән истедийдим бишейлән севиндирмәә ону. Бу үзерә уулендән сора, ачан Кости бати хайдады талигайы үклү, фышкыйлан атмаа ендәә; бән гиттим кырчмайа да алдым бир ока боза ики да дилим пастырма. Аушам үстү, битирдийнән иши, бән дедим:

— Кости, бати, буйурун гелин benim одама...

— Олур гиделим.

Кости бати йаннатты башыны, маана кайыл, да биз гирдик benim одама, нередә сыжакты, исләә кыздырарды жамалда куру тезекләр. Икимиз да чыкардык аар йаамурлукларымызы. Бән дөктүм она боза, кестим биркач дилим пастырма. О ичти-иди да гөзлери бираз дирилди.

Үректән истедийдим севиндирмәә ону бу зоор гүнүндә. Бән бак бүтүн гүн гөрәрдим, ани адам кибиринә идирәмер, ки дуүлдүйдү кабаатсыз. Да ачан гөрдүм, ани о йымышээр йаваш-йаваш сыжактан, benim да уреемә олду илин. О ичти йарым окадан боза да не са дүшүндү кенди-кендисинә. Озаман бән сордум нейи чөктан хазырланардым сормаа:

— Кости бати, аннатсана бана бир масал.

О силди быйыкларыны кара, чатлак аужуннан жыба быйыкларыны да деди:

— Аннадайым ба...

Ама о алатламазды. Чыкарды чаашыр-

ларын дерни жебиндән бир күчүжүк тор-
бажык долу түтүннән, орайы да сыкыш-
тырмышты биокач кыйма ески газета йап-
ражыы. О башлады түтүтмәә цыгарка-
сыны да сора ики елиннән дийди үреенә.
Бән билирдим, ани о хаста. Кими
керә ишләркән онун чекедәрди аймаа
ичи, да ишидиләрди биртүрлү клокламак.
О дурарды да усулуннан ики елиннән со-
карды барсакларыны шмекбеси ичинә.
Буну йапаркан о бакарды пелин гөзлери-
нән бир тарафа. Кобаклары бу момент
бүүләрди, гөзлери карарады.

— Барсакларым чыкэр,— дээрди о,
бакарак бана.

Бән да шаш-беш бакардым она. Кор-
кү сарарды жанумы. Беним титсинирди
етлерим, коркардым, ани шинди о сока-
майжэк барсакларыны ичинә да оннар
чыкажаклар дышары.

— Кости бати, нейчин сән гитмеер-
син Уужуйә, о алыштыражак сени.

— О алыштырэр, ама сааде кырыкла-
ры хем бертиклери. Буну о алыштыра-
майжак.

— Гит дофтора Комрада.

— Йок парам. Дофтор парайы север.

Масалжы бакарды бана гүлүмсейрәк,
сааде гөзлерин дибиндә сечиләрди бир
саклы зеет. Ама бүү хасталык енгел етмәз-
ди она аннатмаа түрлү жүмбүшләр, фык-
ралар, масаллар: «Настрадаин хем бояр-
лар», «Попаз, жанавар, гаарга хем бөрөк»

х. т. б. Хепсидән масаллардан бирини
лафтаң-лафадан тутарым аклымда, да ма-
сал-шидилер бана Кости батинин сесин-
нән...

...Естек-пестек, топал ешәә бир көстек,
ким масалы сеслеер аннасына дамга. За-
ман-замандайкана, башак самандайкана,
бән, салангачтайкана, дәду деликаный-
кана. Бир вакыт вармыш, бир вакыт йок-
муш, вармыш бир адам хем бир кары.
Вармыш оннарын бир чождуу. Кары хаста-
ланмыш да өлмүш. Адам алмыш икинжи
кары. Вармыш о карынын үч кызы, наз-
лымыш о кызлар, бишей оннара буйу-
рамармышлар. О адамын чожууна кары-
ны жаны ажымазмыш. Бишейә саймаз-
мыш ону. Чожужаа кары йоллармыш от-
латмаа Тракалы Окүзү. Иапармыш чожаа
тезектән чөрек. Ачан чожок отладырмыш
өкүзү, отуруп аалармыш.

Бир керә окүз сормүш: «Нейчин алэр-
сын, чожок?» Чожок жувап етмиш: «Йок
беним мамум, өлдү, бобам алды бир
башка кары, о сааде кенди кызларыны
бакэр. Та гөр не бана койэрлар имәә».

Окүз демиш: «Чек сол буйнузуму». Чо-
жок чекер окүзүн сол буйнузуну, чыкэр
ордан бир софра: кырма, сүүш таук, би-
аз екмек хем таа не жанын истеер— дүйнә-
йнын имеклери. Сөлеер сора окүз: «Идий-
нән сора топла, кой буйнузу еринә». Шин-
ди чожок гелер евә шен-шен. Кары дүшү-
нер: «Не өлә бу чожок шен?» Алэр да
йоллэр бүүк кызыны, гөзлетсин нәбэр

чо́жук. Кайнадэр кызына бир сууш таук, койэр бир сомун бизек, бир да ока бизек шарап. Кыз гидер чо́жуун аардындан, о́ла сечилинмеди́к. Ийер-ичер исла́а, йатып да уйу́йэр го́лгә алтында.

Гелдийна́н ева́ со́леер апасына: «Бишей йок орда, отладэр о́кузу́». Ертеси гүну́ кары йоллээр икинжи кызыны. Буда какусу гиби, имиш-ичмиш, уйумуш, гелдийна́н ева́, демиш апасына: «Бишей го́рмедим, бишей имеди о».

Шинди кары йоллээр кучу́уну. О күчүк кызы шалвермиш, не ийер, не ичер, сиредер хепсини: насыл чо́жүк о́кузун йанына йаклашмыш; насыл буйнузу чыкармыш, насыл имиш, насыл буйнузу коймуш еринә. Ишиттийна́н буну, кары йапэр кендини хаста. «Не истеерсин?»— сормуш адам. «Бишей истәмеерим, сааде Тракалы О́кузун йанысындан дадэйым». Шинди, не йапсын адам, деер: «Сабаа кесежәм о́күзү. Чо́жук ишидер да гидип со́леер о́кузә, ани истеерлар кесмәә ону. О́күз жувап етмиш: «Коркма, оннар бени кесәмейжек. Ачан колайжәклар тутмаа, сән геливер йаныма. Бән илиштирежәм буйнузума сени, атлайжәз токаттан да учажәз-гидежез». Осой да йапэрлар. Хепси топланэрлар тутмаа о́күзү. Башламышлар адамнар коламаа хайваны. О́күз хызланып капмыш чо́жуу да атламыш токатлар үстүндән да качмышлар. Сансын учмушлар-гитмишлар. Гидерлар ики-үч гүн. О́күз со́леер чо́жаа: «Бак хазыр ол,

гележек бир буук биаз өкүз, коркма бән ону енсейжәм». — Сора өлө да олэр. Сабаа олэр, гелер биаз Өкүз, тозадарак, атармыш бүтүн топрак устүнә. Чыкэр Тракалы Өкүз. Дуушерләр. Тракалы Өкүз уруп ону, баттырэр гыртлаадан ерә. Динненерләр бир гежә. Өкүз генә деер: «Гележек бир Сары Өкүз, чок зетлейжек бени, ама енсейәмейжек, бән ону енсейжәм. Өлө да олэр. Гурешерләр некадар буушэрлар. Сары Өкуз баттырэр Тракалы Өкүзү дизәдән, ама Тракалы Өкуз калкып енсер Сары Өкүзү, өлдүрер ону. Гежелеерлар чожуклан Тракалы Өкүз билә да о авшам Тракалы Өкүз генә лафедер: «Шинди гележек бир күчүжүк Кара Өкүз. О бени енсейжек. Ачан чекедежәм дүүшмәә, сән етиштир чекмәә буйнузуму».

Сабаа олэр. Бакэрлар — гелер бир күчүжүк Кара Өкүзчүк, ама бүтүн тоз тозадэр. Чекедерләр буннар дүүшмәә. О Кара Өкүзчүк баттырэр Тракалы Өкүзү дизәдән, сора гыртлаадан. Чожук чекер буйнузу да гидер ордан. Кара Өкуз енсемиш Тракалыы.

Чожук са гидер-гидер, етишер бир чайыра. Ааламыш-ааламыш, ачэр буйнузу. Ачтыйнан таа долмуш чайыр маллан: бейгир, койун, инек, дана. Шинди истеер топламаа малы — топлаямээр. Гелер бир бүүк йылан, сорэр: «Не аалээрсын?» Чожук демиш: «Топлайамээрым бу малы». Йылан салламыш кафасыны да демиш: «Йардым едежәм топламаа, ама ен сев-

гили гүнүндә йудажам сени». Шу йылак йардым едер топламаа буйнуза малы. Чо-жук гидер-гидер бир гүн, ики гүн, учун-жү гунә гөрер бир шафк узакта. Хеп савашмыш етишмәә о шафка. Учүнжү гүнү гөрер бир шафк узакта. Хеп савашмыш етишмәә о шафка. Учүнжү гүнү аушам-нен етишмиш. Урэр пенчерейа. Таман да о нисаннар чыкарармышлар кырма. Иашармышлар о едә бир дәдуйлан бабу хем вармыш бир кызлары. Иашармышлар о едә бир дәдуйлан бабу хем вармыш бир кызлары. Лафедирмишләр: «Гелсә бизә бир мусаафир, вар не коймаа». Таман да бу вакыт урэр чожук пенчерейа. Сорэрлар: «Кимсин?» Чожук жувап едер: «Йолжуйум, кабледин ичери, аннадажам, нечин гелдим». Чыырэрлар чожуу ичери, отурдэрлар софрайа. Ийер чожук. Гиришерлар сормаа: нередән гелер?нерейи гидер? О аннадэр не гечирмиш. Демишләр: «Кал бырда, тә бизим вар кызымыз, беен-ирсәниз бири биринизи, ол бизә гүвә». Чожук калмыш. Биркач гүн гөрер кызы, беенер. Аннашэрлар кач вакыттан сора дүүн олажэк.

Анашмактан сора бир сабайлен чо-жук ачэр буйнузу — долэр херерси мал. Иаклашэр дүүн пазары. Азырлээрлар имеклери. Кесерләр койун, дана. Шинди гелерләр гелиннән гүвә стевноз олмактан. Чожук са билер, ани ен севгили гүндә гележек о йылан имәә **ону**. Гечерләр гелиннән гүвә каршыа. Бир бакэрлар йылан

гелмиш капуйа, дикмиш кафасыны. Ачан чоџук гөрмуш йыланы о осаат чыырмыш саадычлары да үуретмиш, не йапсыннар. Саадычлар тез казэрлар бир куйу, йакэрлар ичиндä бир буук атеш, өртерлär асырлан. Панына койэрлар софрайы имеклärлän. Илкин теклив едерлär йыланы. Йылан савашэр отурмаа да дүшер куйу ичинä. Гелиннän гувä куртулэрлар. Йылан са патлээр, пүфламыш бутүн. Чоџук кысметли йашамыш карысыннан, олмуш оннарын чок ушаклары, ама бир заман да чоџук унутмамыш достуну — Тракалы Öкүзү...»

Хайли вакыт гечтийнän беним кулакаларымда ишидилер масалдан тä бу лафлар: «Коркма, оннар бени кесäмейжеклар. Ачан бени коолайжэклар тутмаа, сän гелизер йаныма. Бän илиштирежäm буйнузума, атлайжез токатлардан да учажез-гидежез...» Бу лафлары варды насыл сөлөснн, сааде ен ий дост.

* * *

Пич Кости бати өлдү ансызын. Чорбажы йолламышты ону кышын ун үүтмää дерменä. О да пек коркармыш чалдыртмасын чуваллары уннан да, сарынып хеп о коркулук йаамурлууна йатэр талигада. Сабайлен ону булэрлар өлү. Ону гетирерлär евä талигада. Хабер гелди илери. Бän чыктым каршыламаа. Гөрүнжä талигайы таа узактан, беним инди йаш-

лар узүмә. О сансын күчүк ушак уйу-
мушту кысып бажакларыны, койуп елле-
рини дизлерин арасына. Гөзлери йумулу.
Быйыкларында калмыш бир саман пар-
часы. Сансын дии омузуна — калкывер-
ежек да дейжек «Өлурсәм, ким бакажэк
Ванийи, Софнии, Настии, Ленчии...»

Бундан сора бән гиттим чорбажыдан.
Бишей сөләмедим, сааде бир еркен сабаа
бән алдым чыкымы да гиттим касабайа.
Ики йыл ишледим хамал, йапы ишчиси.
Ачан Испанияда чекетти цивил жөнги,
бән гиттим орайы да республиканнарлан
билә гирдим дүүшә. О йылын мардын бит-
ки гүннериндә Гваладалахарада, бир
дүүштән сора бән хем бир генч респуб-
ликанец кайбеттик бизимкилерни да сак-
ланарак йарым гүн гездик байырлыкта,
нередә бுவәрди чок йабан лимон аажы.
Аушама доору чыктык бир евин йанына
ишленмиш биаз таштан. Ики катлы ев
сарылайды дуварлан доздолайанындан,
гөзәл ресимни токатлар ачыктылар. Бу ев
ичиндә олмалы варды бишей-бишей имек
тарафындан. Биз йоргундук кафадары
мын ыжыранныйды куршуннан омузу, аач
карына башладыйдык кесилмәә. Биркач
ийши лимондан таа чок ажыйарды үрек-
леримиз.

Илкин биз сакландык бир буук ташын
аардында. Бырдан сииреттик орталыы.
Кимсейжик гөрүнмәзди. Йоргундук хем
аачлык көрлеттийди бизим кушкүлууму-
зу. Биз копуштук ев ичинә гирмәә. Ама

бырда чыкмады кысметимиз. Ансызын-дан лимон башчесиндан чыктылар едидекиз киши туфеклерлән хем каскалардан да чекеттиләр атеш етмәә. Биз осаат таныдык фалангистлери. Оннар тазылар гиби такыштылар аардымыза. Ерифләр качаркан да атеш едәрдиләр. Бизи зорду кесземәә, нечин ки оннар булунарыдылар ашаада, биз са йамажын орта ериндә. Куршуннар урдулар токада да тафталар деликленди, сансын куртлар имиштиләр аажы. Биз кафадарлан йаттык ерә. Куршуннар дувәрдиләр токада, чимчирик чакарак. Таш парчалары серпәрди таа бизим үзлеримизә. Топлайып куветлеримизи биз не качабилирсәк хызландык да гирдик аул ичинә. Кападык токатлары, сүрдүк ики бүүк сүрмә.

Ев бошту. Мердвендән биз пиндик тавана. Калдырып таван тозуну, йаттык нередә кырыкты ики керемит да о аралыктан бактык ашаа. Бырдан бизә гөрүнәрди бütүн долай. Каршыда лимон аачлары шылардылар сары-ешил бойайлан. Аачларын тепелеринә етишәрди каушан гүнүн кыйын шылаа. Сол тарафындан бир километра кадар узакта гөрүнәрди бир бүүк плантация зихтин аачлары. Оннарын койу-ешил йапраклары бу аушам вақыдында бензәрдиләр бир ешил килимә. Бу зихтин аачлары верардиләр бана нечин са умут, ама лимон фиданнары чыкарырдылар ичимдән кин, олмалы онуштан, ки ордан чыктыдылар фалангистләр.

Душманнарын фигуралары ким керä пейдаланардылар таш аулун бойунда. Беллиди, ани бизи сарэрлар. Ачан аушамкы гүнүн шафкында йалабыдылар сүнгүлär, генч достум benim койду аннысыны сол колунун дирсеенä да омузлары онун сарсты ааламактан. Бән сааде шинди гөрдүм, ани о чожужак бир оналты йашында. Гнимни ески аскер рубасына о бензärди да аскержийа, ама инжä фигурасы, хем забун күректери ислää гөстердилär, ки о таа ушак. Бакарак она бән дуйдум, ани бән да тырмаламыштым саа аужуму, аннадым, ани бу иш олду, ачан биз дүштүйдүк ерä куршуннар алтында. Йаражаа гирмишти тоз да шинди йакарды. Бән саваштым айытламаа орадан кири, ама гөрүнмäзди ислää да бән калдырдым колуму шафка. Уфледим биркач керä, таман ачан зихтин аачларынын йанында патлады гранаталар, сора атешетти пулемет. Бән чектим кендимни таа йакын делää да гөз-кулак олдум. Бу такым бән истер-истемäз ислää гөрärдим, не олэр аулда. Бән инанамардым гөзлерими, ачан...ачан ансыздан гөрдүм, ани аулда пейдаланмыш бир бүүк тракалы өкүз. Гөк бензиндä хайван калдырды аар башыны да ислää белли олду онун бүүк гениш койулу буйнузлары; Бирдән орталык сус олду да ишидилди траканын тракламасы. Жаным далгаланды, да бән илиштим достумун омузуна. Чожук калдырды башыны, гөрдү тракалы өкүзү да

бакты-бакты она. Бән, ансызындан, ни-
жә өбүр дүннәядән ишиттим Масалжы-
нын сесини:

— Коркма, оннар бени кесемейжек-
ләр. Ачан коолайжаклар тутмаа, гели-
вер йаныма. Бән илиштирежәм сени буй-
нузума, атлайжез токаттан да учажез-ги-
дежез...

РСФСР
МИНИСТЕРУЛ
Связи с международными Публик
ШКОЛА МЕДИЕ

МССР
МИНИСТЕРСТЕГ
Народного образования
Гайдарский
СРЕДНЯЯ ШКОЛА

дин сат. Гайдар
р-нул Чадыр-Лунга | Чадыр-Лунгского р-на

№ 7
№ 12862

КЕНДИ БАШЫНА

Дуундә.

Каршыда отуран бир сиври сакаллы ериф сорду Мыса Ванийә.

— Не ичежән, шарап мы, оеа ракы мы?

— Бән ичмеерим не шарап, не да ракы.

— Сенин адын насыл?

— Мыса Вани.

— Пива ичежән ми, Вани?

— Пива да ичмеерим.

— Хастайсын...

— Мыса бишей жувап етмеди. О үч ай геери брактыйды ичкижилини, алмазды аазына ички тарафындан бишей. Ама сиври сакаллы бракмады ону. О узатты гүдесини софра ашырысы да капайып елин терсиннән йарым аазыны саклы сорду:

— Нейин ажэр. Печенин бишей?

Мыса гүлүмседи.

— Бирерим ажымээр. Саа ол...

— Саклээрсын, аха... Олмалы бишей дерт каптын... Бән бөлә бела гечирдим. Ер осой иш са, озаман спирт вар насыл ичмәә. Инан бени!

Мыса кызды:

— Еттийса етти!

Сиври сакаллы, сансын аннамады, не она деерләр. О йолду биркач сач бурнусунун делииндән да дүрттү йанында отуран чилли суратлы адамы:

— Вардыр мы гөрдүүн бөлә инсан? Ичмеер не шарап, не рагы, не да пива, не да одекolon... Ха-ха-ха!

Чилли суратлы:

— Бән вардыр гөрдүүм бу сой шейлери: инсан арасында шарап аазына алмәэр, ама йалныз калдыйнан казаннан ичер домуза дайқа дейинжә.

— Қо ичмесин, бизә таа чок калажак!

— Сән билерсин, геченнердә карым баарэр: «Трофит, сән хич шарабы корумәэрсин!» Бән деерим она: «Насыл корумәэрым, мари? Бән артык фычынын йанында уйуйэрым.»

— Е-ее-ей! Öлә ми ба-аа!

Мыса савашты ишитмемәә бу лафлары. О чевирди башыны гелинин хем гүвенин тарафына. Генчләр таман өпушәрдиләр. Ерифләр са бракмаздылар Мысайы раада:

— Сән, дост, аллелем алкоголизмадан илачланэрсин?

Мыса жувап етмеди. Ама чилли суратлы инатты:

— Бән кендим бирбучук йыл геери гелдим йылачланмактан. Сөлә, дост, хаслы мы ани шинди антабуз йылажындан окол коймармышлар?

Мыса йапты кендини, ани ишитмеер. О бакынды гөрсүн бир бош ер да гечмәй орайы. Ама гөрәмеди. Сиври сакаллы дөктү кенди филжанына, чиллинин, сора узанды дөкмәй Мысанын филжанына. Адам етиштирди капамаа аужуннан филжаны.

— Ей, кардашлык, сән доорудан хастайсын. Олмалы акылдан бозуксун.

— Бән үурендим ону,—екледи чилли,—онун ичи испиртленмиш бүтүн. Истесә да ичемер. Иа гөзлери! Бүтүн кобакларындан чыкажэклар!

— А таа бир керә денейжиз... Кардашлык, ха ич бизимнән генчлерин саалый ичин.

— Ичин сиз!—дайанамады, парлады Мыса. Онун ичи кайнарды бүтүн.

Чилли суратлы гениш гүлдү:

— Ха услан, батижини, услан... Тә сән ичмеерсин, ама доору йапмээрсин. Бир филжанжык кырмызы шараптан кимсейә таа наафилә олмамыш. О кан верер инсана. Японияда заваллылар ичәрмишләр кырмызы шарабы чорба кашыыннан. Илач еринә. Да шинди дейжән, ани оннар прост му?

Сиври сакаллы:

— Мыса, сән, ба, прост мимнет! Сеслә, не акыллы адам сөлеер!

Мыса силди елин терсиннән аннысындан тери да дөкуп ичти бир филжан татлы су. Буну гөрдүйнән чилли суратлы шаплатты аучларыны. Мыса калкты ериндән да генә отурду.

— Таа бир керә илишәрсениз бана, билмеерим не олажак.

Сиври сакаллы дүрдү кашларыны, ойнатты сакалыны.

— Не олажэк? Бән таа бир керә истеерим ишитмәә... Не олажэк?

Чалгыжылар кыврадардылар кадынжайы, ама инсаннар башладылар дөнуп бакмаа бу үч кишинин тарафына. Мыса кызарды бу бакышлардан да буламады не жувап етмәә. Ерифләр са сансын буну бекләрдиләр. Чилли йолланды сиври сакаллынын аардына:

— Мыса — гүннери кыса.

— Ха-ха-ха!— гулдүләр инсаннар.

Мысайы тутту шейтан тери. Оун сансы бакышы сууду, не са дүшүндү. Сиври сакаллы дииди дирсәәннән кафадарына да ченесиннән гөстерди Мысайа.

— Бакэр сансын шейтаны гөрдү.

Чилли калкты ериндән да нилди софра ашырысы, оун гөлменин ужу дииди картофли манжасына.

— Ха чыкалым бир минуда, сокаа...

— Не ишим беним вар орда?

Сиври сакаллы:

— Хади гел дышары, сән ба...

Мыса калкты ериндән, гечти дүүнжүлерин арасындан да доорулду дышары. Кескин шафктан чыктынан о сүрчтү, гөрәмеди онуну. Етиштирәмеди дөнмәә, ачан онун колларыны тутуп бурдулар гери да йыктылар ерә. Мыса ансыздан етиштирәмеди аннамаа не олэр, ачан койну-суна соктулар гарафанын аазыны да о дуйду, насыл шарап йыслады онун үреени да акты ашаа доннарына. Адамын карарды гөзлери, о кывранды да бошанды. Итирди чилийи, капты сиври сакаллынын елиндән гарафайы да урду онун кафасына

— А-а-а!

Сора етишти чиллийи да она да бир гарафа урду аркасына. Ериф кыч атты ажыдан да окпушту сока узуннууна, сансын ону бөрек тутту.

— Караул!

Чыктылар дүүнжүләр. Мусаафирлерин арасына гирди бир адам, ани ишләрди милицияда. О алды Мысанын елиндән гарафайы. Ики киши тутардылар Мысанын колтукларындан. Аардындан гелдиләр сиври сакаллы хем чилли.

— Не олду бырда?— сорду милиционер.

Чилли осаат деди:

— Не олду, олду? Буйур еттик бу адамы ичелим бирер филжан шарап, о са кап гарафайы да чекет дүүмәә бизи.

— Башымы делди,— екледи сиври сакаллы.

Бу сой йаланнардан Мысанын тутулду дили. О истеди сөлемәә, ани хепси дил өлә.

— Бән... М-м-м... Ыг... Ыг...

— Да-а-а...

— Бей! О бүтүн делирмишти, бән кендим гөрдүм,— деди дүүнжүлерин бириси. Гелди ев саабиси.

— Иа, алын бу сарфошу да гөтүрүн ону евә. Зерә үстү артык шарап олмуш. Дууну бозмасын бизә.

Генчләр: девер, изметчиләр, туттулар Мысаны да чыкардылар сокаа, чектиләр ону сокаа кадар да брактылар зорлан отурдуп бир скемнейә. Каранныкта бириси деди она:

— Сән ба, чожок, бу сарфошчулук-лан йапәрсын сааде кенди башына!

СЫКЫ МИРЧУ

Сыкы Мирчу хем карысы Чпта булу, гелдийнән иштән дүзәрдиләр ени ев. Оннарын варды бир буук еви, ама Сыкы Мирчунун варды умуду гечмәә комушусуну Домузчу Слөн батийи. Мирчу истәрди йапмаа евини ирми сантиметра таа уусек комушусунун евиндән.

Бу ев дүзмеси шиндән сора суртәрди онбеш йыл. Макар ки Сыкыларын йокту ушаклары оннар хеп йапардылар, калдырардылар ени еви. Хем осой савашардылар, ани тездә варды насыл жаннары чыксын.

Бундан каарә Сыкы Мирчу ер пазар траш оларды да отурарды патта, ев бнүндә. О топларды ушаклары мааледән да йолларды оннары топласыннар йаамурдан сора йолларда енсер. О чыкарарды жебиндән бир армут, ани ердән топлама, сыбыдарды ону да дәәрди:

— Ким капарса! Ким капарса!

Еер карысы аржарсайды бир капейка зейдә панайырда — Сыкы Мирчу башларды ону зефтлемәә. Окадарадан сындырдыды ону, ани инсан гөлгесиндән сакынарды. Бир керә гелерләр йаздырмаа колхозниклерә район газетасыны. Хепси инсаннар йазыләр, сааде Чита булү йазылмээр.

— Нейчин йазылмээрсын, мари. Чита?

— Бана о газета-мазета динл ләәзым.

— Е беким ләәзым олажак пенчерелери капламаа.

— Не мари, сән истеерсин бени Мирчу өлдүрсүн мү?

— Нейчин мари, Чита?

— Мирчу деди, ани район газетасынын размери күчүк — о каплайамээр бутүн пенчерейи.

Өлә оннар йашардылар. Коладада ики ушаа бир капейка верәрдиләр. Хеп таа о еви дүзәрдиләр. Колай мы ики кишийә өлә бүүк ев калдырмаа?

Кырк докуз йашы таманнадыйнан, бир октябри гүнү Сыкы Мирчу чыкты сокаа гимни воени рубайлан: шишикли дон, хром чизмә, кара деридән бир китель пагоннан хем башында железнодорожниклердән алма бир баш кабы. О гидәрди алатлайрак сокакта, кимсейә селәм вермейрәк.

— Мирчу ба, нерейи гидерсин? — сорду комушусу Домузчу Слөн батиси.

— Граница бойуна.

— Нәбажан орда?

— Женгә. Сән не билмеерсин ми, ани ромунар генә гирмишләр Бесарабияя!

Бир афтадан сора Сыкылары чаардылар дуһнә, да орда Сыкы Мирчу имеди булгурлу, каурма, ама... ама алды да башлады имәә пачаврайы.

Касымда, незаман койуннар гелерләр ева, Сыкы мирчуйу алдылар акылдан бозук больницасына. Карысы — Чита булү, йалныз илерләрди дузмәә еви. О йапарды кладка кырмызы туулалардан. Хем ики афтада бир керә гидәрди долашмаа кожасыны касабада.

Бир бучук йылдан сора Сыкы Мирчуйу колвердиләр евә. Инсаннар аннадардылар, ани колверезжәә заман Мирчуйу больницадан она йапымышлар экзамен. Кенну вермишләр долдурсун бир дипсиз фычыйы суйлан. Мирчу дөкмүш бир казан су о фычыйа. Гөрмүш, ани фычы су колверер да деер дофторлара:

— Бу фычыйы долдурун суйлан сиз кендиниз. Бән дийлим ахмак е. Онун диб иок!

Озаман колвермишләр ону евә.

Болницадан гелдийнан евә Сыкы Мирчу башлады топламаа сокакларда ески газета, журнал парчалары, кийат.

Бир авшам үстү она уурады комушусу Слөн батиси. Сыкы Мирчу абанып софрайа, дизчөкмүштү скемендә да йазарды кийат.

— Не йазэрсин, комушу?— сорду Слөн батиси.

— Йазэрым бир кийат Японияя.

— Нерейи, нерейи?

— Японияя, деерим е. Не билмерсин не о Япония мы?

— Афет, ама не ишин сенин вар Японияялаи?

Сыкы Мирчу топлады дудакларыны, хмыклады да аннатты:

— Окудум газетада, ани Японияда бир капиталист Ямамото чыкармыш бир түрлү кемик. Ону о йапармыш пластмастан, нижә бир инек кемии формасы. О кемик кокар таазә йааныя. Ямамото деер, ани о кемик етәрмиш көпәә үч йыла некадар да көпек кемирмесин ону, хеп кемирәрмиш.

— Е да сора не?— сорду генә Слөн батиси.

— Не-не? Окадар мы есапламээрсын, Некадар гелир бендә олажак? Ачан бән көпәә үч йыла бир кемик вережәм. О кудуражааны сааде дойурмаа етиштир...

Слөн батиси бакты-бакты, сора сессиз чыкты ичердән, унудуп капамаа дыш капусуну, гитти евә.

Сыкы Мирчу са йазды письмойу, йапыштырды конверти, йазды индекси. Сора о гечти бүүк ени евә. Бир бучук йыл, некадар о больницадайды карысы кендиси дүзмүштү еви. Ев ирми сантиметра таа уүсекти комушунун евиндән. Шинди да Чита булү йыкарды поллары о ени евдә.

Сыкы Мирчу гирди ичери. Карысы
илмишти да сыкарды пол пачаврасыны.
Пол йалабийарды. Бир да Сыкы Мирчу-
нун гелди тükүрежää. О бакты илери, бак-
ты геери — истәмеди тükүрмää пола да түү-
күрдү карысыны үстүнää.

КЕСИЛМИШ ДУА

Караннык сокакта атеш еттиләр, сора сыклык еттиләр хем таа несой са шама-та ишидилди. Икинжи гүн хем гежә, насыл ромуннар аарардылар куй ичиндә болшевиклери. Нердә сә йакында бау-лады көпекләр. Ама Ставро Яника — ал-мыш йашында адам хич айырмады гөз-лерини Евангелиядан, ангысыны окуйар-ды мум шылаанда. О окуйарды сеслән, ерлешип пенчерә йанына. Евангелияйы о варды окудуу онеди керә баштан-баша-дан. Инана о урдуйду кендини, ачан гел-дийди женктән онсекизинжи йылда, таа да чок дериннедийди инаны ачан карысы өл-дүйдү, хем да бүтүннә **верилди аллахын** елинә, ачан чожууну службада Бызовда, өлдүрмүштү бир сарфош ромун фицери.

Ставро Яника окуйарды айозлу кийа-ды да савашарды бүтүн фикириннән қап-ламаа бу лафлары... «О вакытта онбир

үүренижи Галилея вардылар байыра, нерейи изинь верди онлара Инсус. Хем Ону гөрдуйнаны. Она башурдулар, бир качи са шүпелендиләр. Хем Инсус йаннарына йаклашып онлара деди, сөлеерäk. Бана верилди долумлу куветь (хүкүмет) гөктä хем ердä...».

Дышарда аулда траклады да ким са пенчерä сырчасына урду. Ставро гөрду, ани кимса дайанмыш дуvara да елиннän гөстерер, ани чыксын. «Ким ажаба о олсун?»— дүшүндү Ставро. О чыкты хайада, дайады кулааны капуйа да ишитти:

— Ачсана, Яника бати! Коркма, бән Кызгын Дмитринин оолу Пети.

Ставро Яника ачты земперейи да йылдызлы хава онундä пейда олду заариф бир чожук Кызгын Пети, ангысынын ичин дейәрдиләр, они о «канцамол». Чожук дайанды дуvara терли сурадыннан, гөрүнарди насыл сук-сук капанэр онун кирпичкери, аннысындан олмалы акарды тузлу тер гөзлеринä. Ай шылаа гөстерәрди онун топракы үстүнү хем тырмыкы еллерини.

— Не олду ба?— сорду Ставро.

Ериф бираз сусту да деди:

— Бени румуннар куваләрлар. Гелдиләр бизä, ама бән качтым. Хич билмерим, насыл чыктым сизин аулуруза. Сайма зааметини, сакла бени. Вермä бени о көпеклерä, зерä оннар өлдүүрежекләр.

Ставро дурду бака-бака чожуун сурадына, гелди аклысына кенди оолу, сора койду земперейи.

— Бән дийлим Иуда Искарriot, ки сатайым сени отуз гүмүшә. Еер Аллаа гетирдиса сени бурайы, бән сени саклайжам. Гел бурайы.

Ставро койду күчүжүк мердвени дувар, пинди йукары да ачты дөрт көшели делин таванда. Йукардан силкинди тоз, да кыйын бир шылак, ангысы олмалы геләрди кырык керемедин делинидән, гечти таван тозундан да шылажык олду дири гиби да гөрүндү, сансын вар насыл тутмаа ону елиннән.

— Пин бурайы!

Кызгын Пети пинди Ставройун аардындап.

Таванда йывылыды түрлү-түрлү шейләр. Да оннар икиси да көстеклендиләр етишинжак бажа аардына, нередә варды бир йывын койун йапаасы.

— Шинди билерсинз не? Гир тебу йапаалар ичинә да кымылдама.

— Саа ол, Яанка бати, сән куртардын бени.

— Бак та чок ешинмә бурда, зерә ашаада хепси ишидилер. Аннадын мы?

Кызгын гөмүлдү йапаалар ичинә да сесиргенди. Ставро атты онун үстүнә таа бираз йапаа, сора инди тавандан, капалды делин капаклан, алды мердвени бир йанына да отуруп ески еринә башлады окумаа Евангелняйы.

Кызгын са йатарды о тозлу йапаалар ичиндә, ангылары кокарды койун теринә да душунәрди нижә куртулажэк. Кызгын

илкин куүдә гирдийди комсомола. Бу иш олдуйду диил чоктан, алты ай геери. О насыл шинди гөрәрди райкомда ичери, нердә вердиләр она комсомолжу биледини хем насыл о илиштирдийди значоо кептарына. Гечти сааде алты ай да хепси, нечии о умутланарды, калдылар нердә сә узакта-узакта. Сансын о умутлар хич йокту да. Кызгын топландыйды гитмәә эвакуацияяа да гелди прост олмаа йавкласуннан Катийлән. Кызын еринә чыкты бубасы дийреннән. О гелдийди ева, таман торбасыны, таман саарарды ени саргыларыны, ачан ишидилди сокактан лупуртутупурту да гөрдү пенчерә ашары, нижә байырдан ашаа инер бир сүрү атлы аскер. тупурту да гөрдү пенчерә ашыры, нижә Бир да ушак сеси баарды:

— Ромуннар гелерләр, эй!

Да Кызгын гөрдү дик пилоткалары да аннады, ани геч калды, пишман олду, далады еллерини, аалады кахырдан. Сора бекледи каранлык олсун да сакланды саманныкта. Ачан оннарын аулна гелдиләр ромуннар, о етиштирди качмаа. Атлады аул ашырысы. Геердән атеш етиләр беш-алты керет. Куршуннар брынадылар да она гелди, ани хепси разгелерләр кәәр она да о дүштү үзү койну. Олмалы бу куртарды ону, зерә геердән таа сук-сук атешедәрдиләр. Ачан о гелди кендисинә, коркудан таа хызлы башлады качмаа да саа-селем етишти таа күй кенарына кәәр Ставро Яниканын аулуна. Хепси куүдә

биләрди, ани о адам тутмээр копек хем капамээр капуларыны килидә. Да озаман Кызгын севинди, ани Ставро вар насыл сакласын ону...

Ставро са окуду-окуду Евангелияйы, дүшүндү-дүшүндү, сесленерәк хем бакарак ап-айдыннык сокаа да сора йан гелди пат үстүнә, несой вар гиимни.

Ону уйандырдылар сесләр, пенчередән беллийди, ани шиндәән сора айдыннанәр. Сокактан баарардылар ромун дилиндә, сүвәрдиләр солдатлар. Ставро доорулду ачмаа капуйу, ама етиштирәмеди: земперә фырлады ериндән да хайада гиривердиләр үч аскер, бири калды ешикләрә.

— Кимсин сән?

— Ставро Яника.

— Йабанжы бир кимсей вар мы?

— Йок.

— Е нечин озаман ачмадын капуйу?

— Етиштирәмедим.

Ставро Яникайы итирдиләр бир тарафа да аскерләр башладылар тарашламаа ичерсини. Бириси гөрдү мердвени, койду ону дувара да бир колуннан тутарак түфәә пинди тавана, ачты делни. Ставро гөрдү, насыл о алатлайып пинди басамаклардан, сора гирди деликтән тавана, дизлериннән силкти ашаа таван тозу, гөстерип наллы боканчилерин өкчелерини. Озаман Кызгына ажыды Ставро Яниканын жаны — ажыды кахырдан, кабааттан да о гиришти дува етмаа кенди-кендинә. Дувадан она илиинеди, ама ачан таванда

ишидилди шамата, сора не са гүмбүрдеди, баардылар, да сора ишидилди солдадын сеси:

— Туттум шу болшевин...

Уч минуттан сора тавандан индиләр солдат хем Кызгын Пети. Чожук кысмышты сол колуну ажыдан. Ставро кабаатлы бакты Чожаа.

Сора оннары икисини да итирдиләр сокаа, аскерләр геердән шен гүләрдиләр. Ставро сорду Кызгына:

— Колуну, дуйэрсин мы?

— Сансын дуйэрым.

Оннар инәрдиләр байыркы мааледән ашаа. Долайда са өлә бир хошлу хавайды, ани жан истәрди йашамаа. Гүнешин гүнүндә йалабийардылар салкым йапраклары, кавак аачларын учлары, солукта дуйуларды лаалә кокусу...

Ставро хем Кызгын гидәрдиләр йанашык. Йол бошту, сансын чумадан сора, көпекләр да салмарды. Ставро гидәрди дүз суратлан, сансын онун үреендә йокту бир да ени дуйгу. Кендиси ичин о кахырланмазды, о сайарды өлә, не йазылы о ләәзым олсун, онуштан йок не гүженмәә ежелинә. Ама не о йапсын бу чожуклан? Не кабааты вар онун каблетсин өлүм? Ажаба ажамайжэк мы ону Аллаа? Бөлә дүшүнмекләр сардылар Ставронун башыны да гидиркән хеп каавиленди онда дүшүнмәк, ани кабаат онда, нечин ани чожук тутулду. Ләәзымды гетирмәә ону бир

кулак ичинä да браамаа орда вакыт ус-
ланынжа.

Оннар индиләр ашаа доору, Ставро ан-
нады, ани оннары гетирерлар о поста —
куй кенардында, нердä варды бир казар-
ма йапысы. Бир парча йол оннар лäазым-
дылар гечсиннär чаырдан, камышлыын
йанындан, ангылары таа узактан гөрүнä-
рдиләр фасыл пүскүллү, йалабык мор учлу.

Оннар индиләр ашаа чайыра да ансыз-
дан йола чыкты бир сүрү бейгир, ангы-
ларыны хайдардылар үч йалнайак гагауз
хем ики да ромун солдаты.

Ставро тутту Кызгынын колуну да де-
ди:

— Ачан бейгирләрлән үзä-үз тележиз,
сән копуш качмаа камышлаа доорду, ге-
жа сора геч судан да гит кыра, саклаң,
сора гит бир йабанжы күүйä да йаман
орда чырак. Аннадын мы?

Кызгын бакты онун гөзлеринä кенди
маави гөзлериннән, ангысыны ичинä кон-
мушту өлүм каранныы, насыл каар үстү-
нä дүшерләр өлү кушлар.

— Ислää.

Ачан сүрү бейгир етишти оннарын йа-
нына, буүк бир хергелä чифтчи бейгирле-
ри, ангылары йоктур дуйдуу ерлик арка-
ларында. Ачан бу хергелä тозатты лум-
тум, лум-тум, Ставро йумду бир-ики керä
да Казгын синди да копушту камышлаа
доору да етиштирди гечмää сүрүнүн öнү-
ну.

— Дур!

Ама бейгирләр шиндәән сора чыктылар онүнә, бир сүрү бегйир. Ставро кенди вардыр гөрдуу 1915-жи йылда жәнктә, насыл бир сүрү уркүдүлмуш беегир чийнедийдиләр бир бөлүк австрияк. Шу бейгирләр гечтийдиләр нижә бир сел йаамурдан сора да йокту кувет дургутмаа ону. Да те бу заман, ачан чожок копушту качмаа Ставро осаат йапты ики адам да тутту бир солдадын түфеендән, маана истеди чекмәә кендисинә. Солдат коркудан ансыздан чекти түфәә кендисинә. Ставро койду она бир кырник да йыкты ону ерә, ама солдат түфәә колвермеди да атеш етти, ама бир йанына. Ставро алды ондан түфәә да атешетти бейгирлерин үстундән. Ики керә гумнеди түфек йапып хаваз чаыырда.

Бейгирләр үрктүләр да биркачы калктылар шаф. Ама бүтүн сүрү бир гиби хызланды чайыра доорү. Аскерләр таа атеш етииләр шашырмакта Ставройа, ангысы хич кеезленмеди оннара. Куршуннар йыктылар адамы ерә хем таа үркүттүләр хайваннары. Да бу тоз ичиндә хич белли олмады нердә калды Кызгын. Ставро са дүштү ерә аркасы устү да она гелди, ани гүнү ондан саклады шаф калкмыш бейгирләр. Йумуп гөзлерини, о гетирди аклысына Евангелияйы, ангысыны брактыйды окумакта йарым ердә, ачан гелдийди Кызгын...

...Шинди гидиниз, үүрединис жўмле миллетлери, онлары ваатиз едерәк, Бубаны хем Оолуну, хем Айос Духунун адына: ююредерәк онлары гөзлетсиннәр хепсини, ани сизә изин еттим хем штә Бән сизинләнь дайма барабарым дүннәанын биткисиннедак. Аминь...

ПЫТЫРАК МААЛЕСИНДӘ

Хепсиндән ихтәәрды пытырак маалесиндә Коч дәду, о доксан үч йашындайды, онун бабусу да Стана — сексән докуздайды. Комушулары Мина дәду дәәрди Стана бабуйа каку.

Коч дәду сакатты, онуштан о гунун бойуна отурарды скемнедә соакта, уздып илери саа бажааны, ангысыны 1914 йылында разгелмишти немцә куршуну.

Дәду ичин аннадардылар чок жумбуш. Гечәркән бир адам сорэр:

— Нәбэрсын дәду?

— Беклеерим повесткайы.

— Нерейи?

Коч дәду гөстерер маканнан мезарлаа доору.

Аннадардылар, насыл бир баптист итемиш дәдуйү сектайа алмаа. Аннатмыш-аннатмыш она евангелияйн. Сеслемиш ону дәду да жувап етмиш:

— Аазындан бал акэр, ама үреендä шейтаннар хору ойнээр.

Дäдуйлан хем бабуylan калмышты йашамаа күчүк кызлары Злата. Елнеди йашында кары хер йылын нерейи са евлен-нәрди: йа Валканешä, йа Пындыкльйа, йа Каракурта хем таа башка ерлерä. Битки йылын о бирери евленмедийди, чыктыйд пенсияйа. Бир керä она сорэрлар:

— Нäбэр бобан?

— Нäбäжак... Йыканды, иди нслää. Аалашэр öлэмäзмиш. Бän она деерим: «Имä да бак öлмейжän ми».

Стана бабу беш йыл геери көөр олдуйд. Бирери гитмäзди, сааде отурарды ердä, дайанып таш дувара, чекип дизлеринä солук материядан етеени. Бажаклары онун бензäрдилär таук бажакларына. Стана бабу бир вакыт күүдä анылмыш уужуйкайды. Ама незамандан бабу көөр олду, инсаннар унуттулар ону. Гечärкän бабунун йанындан варды насыл денемää несой ййри онун пармаклары, несой синирли коллары.

Вакыт мааледä гечärди алатламайрак. Скемнедä отурарды ики дäду, ердä кысып дизлерини ерлешмишти бабу. Бир гүн бырайы гелди Зани карысы. О инсан йашарды башка сокакта, ама пек маалейийкайды. О отурду ихтäэрларын йанында да чекетти аннатмаа:

— Гелерим бän председателдän. Гитим алмаа справка, ани кожамын гөзү гөрмеер. Бекледим-бекледим да аламадым.

Сабаа генә гидежәм. Геченнердә са гиттик аарамаа Занийә сырча гөз. Исләә инсаннар дедиләр, ани Валканештә вармыш. Гиттик оптика туканынә бакэрыз, акынада да вар, паасы сексән капейка. Өлчтү, исләә гөз, ама бойасыны уйдурамадык. Адамын гөзү ешил, сырча гөз са маави. Не, деерим, адама, гезежән алажалы гөзлү му: бири маави, бири ешил?! Тутундук да гиттик Одессайа. Булдук филан туканы, сорэрым сатыжына: «Сиздә сырча гөз вар мы?» Жувап едер: «Йок». Чекилдик биз Занийлән да дурэрыз. Бакэрыз бир тарафтан, маана аклымызда башка иш, оса бән гөз-кулак олдүм. Бакэрым, гелди бир адам, ишидерим, истеер сырча гөз. Сатыжы буна да вермеди. Аха! Дүшүнөрим, бак сән иши бырда, кәәр насыл бизим панайырда. Дүртерим адамы: «Йа, кой масайа он рубле. Да не сән санэрсын, алды инсан оннуу да осаат ики гөз булду, бойасыны да уйдуртту: «На,— деди,— Бир да запас».

Сеслейрәк Зани карысыны кимсей денәмеди, ани бурайы йаклашмышты Суичмәз Вани. Онун ичин дәардиләр, ани о бұвәрмиш орада, нередә, ону екмәрмишләр. О сеследи Зани карысыны да деди, йыклайып:

— Беним да гөзлеримә не са олду. Диил чоктан сабаален саваштым гечирмәә иплии ийненин кулаана да гечиремедим. Бундан аннадым, ани гөзлерим башлады прост гөрмәә.

— Е беким аушамдан сарфоштун да еллерин титиреди?

— Бунун ичин да дүшүндүм, ама ертеси гүнү генә денедим. Генә гечиремедим. Төлә шинди, көрлөшөр гөзлерим. Гидежәм дофторлара.

— Гит да йылачлан бе, прост калик!— деди Зани карысы.

Озаман Коч дәду сорду:

— Е аслы мы, ани шинди дофторлар көрлери алыштырармышлар?

Хепси, ким варды бу момент бырда, бактылар Стана бабуяа, ангысы отурарды ердә, бензейән бир бүүк масалдан куша, ангысынын кырмыштылар канатларыны.

— Исмаилда йылачлээрлар көрлери.— деди Суичмәз Вани — Орада йапэрлар насыл са операция да көр чекедер енден гөрмәә.

Ертеси гүнү Коч дәду йоллады хабер бүүк оолуна: гелсин машинасыннан. Оолу Аурам гелди йайан. О шиндән сора пенсиядайды, ама гийнәрди нижә бир генч адам: кыса енни алажалы гөлмек, дар дон, аяакларында балабан өкчели емени.

— Не чирдын, боба?

— Йа отур, Аурам, лафеделим.

— Ама тезченә, зерә алатлээрым.

Дәду сусту бираз, алды солук:

— Гетирсәнә ананы Исмаила болницайа. Инсаннар дерләр, ани орда көрлөрә йапармышлар апарация. Беким алыштырарлар.

— Сән билерсин, боба... Машинам бозулду. Ремонтлээрым ону. Бир дост адады булажыймыш текерлек. Гөтүрмää вар насыл, ама ким сана сөледи, ани орада алыштырармышлар көрлери?

— Сунчмээз Вани.

— Е о нередән билер? Булмушун ки ми сеслемää. Айдамаа окадар йола машинайы. Бошуна.

— Бошуна мы, оолум...

— Йынанмээрым бән буну. Иалан хепси.

Аурам гитти. Коч дяду башлады не са чизмää бастоннан ердä. Каршы аулда ачылды токатчык да чыкты Мина дяду. О отурду Коч дядунун йанына. Оннар суствулар бираз. Сора Мина дяду деди:

— Ислää, батү. Сабаа бән гетирежäm какуйу Исмаила. Ко хазырлансын. Бән да гидеим траш олайым.

Аушам үстү Злата йыкады Стана бабуйу. О сокту ону бүүк леен ичинä. Ачан аннаттылар она нерейи гөтүрежекляр, о гиришти дирешмää. Истемээзди йыканмаа.

— Нередä гөрүлмуш, ани көрлерä гөз верилсин. О сааде бир Ристоз вар насыл буну йапсын. Таа гелмеди вакыт, икибининжи йылда дүннää кайбележек...

Саат алтыда сабаален Мина дяду кол-кола Стана бабуйлан пиндиләр автобуса.

— Нерейи гөтүрерсин бабуйу? — сорардылар инсаннар.

- Исмаила, гөз дофторуна.
- Бабу́йу йылачламаа мы?
- Ону, ону...
- Гөзлерини ми йылачламаа?
- Осой дофторлар вармыш орда!

Етишти́йнән касабайа, Мина дәдуйа инсаннар аннаттылар насыл булмаа болнищайы. Аарайа-аарайа оннар булдулар филан сокаа, сора үч катлы йапыйы. Ләазымны капу онүндә дизилдиләр сырайа, ама инсаннар гөрүп бу ихтаарлары колвердиләр оннары очередсиз. Мина дәду чекти Стана бабу́йу дофторун одасына.

— Направленияңыз вармыш?

— Не иш о?

— Осой бир кийатчык, нередә йазылы, ани сизин күүн дофтору йоллээр бабу́йу йылачланмаа.

— Йок, оолум, биздә бөлә иш, бән кийат билмеерим. Бабу да көр.

— Беним йок правам кабледйим сизи направлениясыз.

Мина дәду херкерә прост дуйарды кендисини, ачан оннап гиришәрдиләр лафетмаә кийатлар ичин. Ама о чекетти́йнән бир иши йапмаа, бракмазды йарым: «Чекетти́йнән фору́йу, ойна ону башакадар» — сөләрди о.

— Кыйма бизи!

Дофтор генч бир адам сесләрди дәдуйу да дүшүнәрди, не йапмаа? Сора отурду скемнедә, отуртту ихтаарлары да деди.

— Исләә. Алажам бән бу иши кенди үстүмә.

Сора о отуртту бабуйу башка скемнейә, йакты түрлү шафклары да бакты Стананын гөзлеринә.

— Катаракта, — деди о.

— Көр, көр, артык беш йыл көр, — деди Мина дәду.

— Бән койажам ону болницайа. Ики афтадан сора гележан алмаа ону. Шинди вар насыл гидәсиниз.

— Саваш, оолум, саваш да йап бир иилик.

— Бән иилик йапмээрим. Бу беним ишим.

Мина дәду йаклашты бабуйа да деди:

— Стана каку, сеслә дофторлары. Бән гидерим евә, ачан алышажан, ева алажам сени.

— Ал бени да.

— Йок насыл. Шиндәән сора вердим дофторун елинә.

Аушам үстү Мина деди, гелдийнән Коч дәдуйа:

— Вердим кәәр о дофторун елинә.

— Не сөледидофтор?

— Деди, ани ики афтадан сора какуйу вармыш насыл евермәә!

— Чиизи йок...

Дәдулар гүлдүләр бираз. Сора Коч дәду сорду:

— Е аслы, не сөледидофтор?

— Деди, ани алыштыражак.

— Е сенинжиләән алыштыражак мы?

— Алыштыражак.

— Алааа версин!

Гечти ики афта да бабуйу гетирдиләр Исмаилдан евә. Бабу гелди гөзлүклән, ама бастоннан, шен, сансыл хич көр да олмамышты.

— Гөрерсин ми, Стана?

— Гөрерим, гөрерим, сансыл дүннәә бана ендән ачылды.

— Ким бу, таныйэрсин мы?

— Мина.

— Е ким бу гечер йолда?

— Калчу Митинин Петриси, чобан.

— Акынада ба ей, гөрер!

Бир айдан чок пытырак маалесиндә лафедәрдиләр бу иш ичин. Бүтүн истори-йы аннадарды баштан-башадан Мина дәду. О аннадарды, насыл гөтүрмуш какусуну да насыл булмуш болницайы хем таа башка ишлери. Биткидә о дәәрди: «Ааладым да дофторун өнүндә. Йаптым бир илик. Бир гүнәәмы куртардым».

— Аман бе, Мина, сенин ешин йок!

Гечти үч ай. Стана бабу етиштирди гезмәә хепси маалелери. Билирди хепси йаланнары куүдә. Инсаннар мааледә сорардылар Стана бабуйа:

— Нәбэр дәду?

Стана бабу жувап едәрди, кызындан үүренмиш лафларлан:

— Нәбэр? Йыканды, иди исләә. Аала-

шэр, ани өләмермиш. Бән она деерим:
«Бак имә да өлмейжан ми?»

Сорардылар Коч дәдуйа:

— Исләә мы, ани бабу генә гөрер?

— Брак, брак, ачан көрдү бабу, сак-
лардым ондан шекери, саа йайы. Шинди са
көр олажаа хепсини булэр.

АННАДЫЛМАДЫК ИСТОРИЯ

Биз булуштук панайыр ериндә. Бән дурардым күфлу демир токатлара дайалы калдырылы йакайлан. Чисәрди йаамур. О са, гечип йанымдан дургуланды еникунну, бакынды. Бизим гөзлеримиз булушту да ондан сора о таныды бени. Таныды гөзлерими. Бән дүшүндүм: «Ажаба букадарадан мы дийшилмишим, ки о бирдән таныйамады бени?» Сора есап алдым, ани пек ханидендән гөрүшмедик да дуйдум, ки буна йок не шашмаа.

Биркач диленжи сарды ону, диленерäk, ама о буруштурду бурнусуну хем дудакларыны да не са сөледи оннара, хич бишей вермедään. Бән билирдим онун табетини бу тарафтан. О бир керä йоктур вердин диленжилерä бир да гүмүш. Насылса бән сордуйдум она, нечин о вермеер оннара бишей? О жувап еттийди, ки азетмемиш шуннардан күчүклүүндән таа. Да та

бу керетта, бакарак она беним аклыма гелди о чоктанкы гечмиш гүн, ачан бизи икимизи кабул еттийдиләр революционжылары да нижә биз севинәрдик оннан. Бу ханиденки олмуш ишләр гелдиләр аклыма ансыздан, насыл ансызындан гөзүнә гелер бир йаш дамнасы. Гөзлерим думаннанды да олмайадым дайалы шу демир токатлара дүшежейдим ерә. Тә бу момент Жамбаз калдырды гөзлерини да гөрдү бени. Кирпиклери титиреди. Насы да олса, биз оннан достук ески вакыттан. Биз бактык хайли бири-биримизә, сора о йаклашты бана, сокуп еллерини жөплеринә. Ики-үч адым йапты хич бакмайрак бана, сааде гечәркен йанымдан сөлейиверди:

— Гел аардыма.

Озаман бән аклымжа дедим: «Оники йыл капанда... Суратым днишилмиш артык. «Да жаным азыжык ажыды кендикендимә, ани генчлиим капанда гечти. Санжы, нижә бир ок саплады үреемин ичим, сора учту маавиләә, нерейи са биткисизләә, тә о маави кушлу, кырмызы бойалы генчлиймә.

Жамбаз илерледи, ама сора ансызындан дурду да бакты кәәр гөзлеримә кенди ачык маави гөзлериннән. Гүлүмсейрәк деди:

— Бән сени танымадым. Прост ет, дийшилмишин.

Дөнүп о гитти илери, бән да онун аардындан. Жамбазын гениш аркасы, кай-

белип пейдаланарды инсан арасында. Бән са савашардым калмаа геери. О гидәрди тез, билмейрәк, ани беним саа бажаамда варды ыжыран түфек куршумундан. Далайып ашаакы дудаамы бән алатлардым Жамбазын аардына шу батаклы йолжа. Лүзгәр естикчә аачлардан дүшәрдиләр уфак сары йапраклар. Да йол оннардан хембетән алажалыйды, насыл чингенейканын фистаны.

Каршы гелән инсаннар хич не денардиләр бени, не да бакардылар бана. Биләйдиләр оннар, ани бән алты гүн геери качтым капандан, оннар үркежийдиләр хер тарафа, нижә калабалык ичина дүштүйнен бир кызгын топ. Кимсей доздолайда шүпеленмәзди, ани бән качак. Оннар дуймаздылар, ама беним аркам шинди да дуйарды учан куршуннары... Гечән гежейи бән гечирдим аяк үстүндә. Нижә бир йабаны гечтим, сақынарак хербир хышыртыдан папшойлар ичиндән. Йоргун хем аач еркен сабаален етиштим бу касабайа.

Йаайырды битмәз суук гүз йаамуру. Йоллар сулу чамурду, онуштан аякларым йашты хем кендим үшүдүйдүм, өләки гөзлеримин онундә пейда олурду кырмазы далгалар. Маасуз камбурлаштырып кендими карыштым панайыра гидән инсаннарлан, сааде көпрү йанында аардыма дакышты ики йолук көпек. Олмалы оннара гелди коку илачланмадык ыжыранымдан. Бән уркүттүм көпеклери, сора бир де-

редә йыкадым буланык сары чамурлан еменилерими да гиттим Жамбаза. Бән билрдим, ани о ишлеер панайырда. Ама ондан каарә йокту да кимә гитмәә. Саде-жиним о варды нижә йардым етсин, сааде о. Бән инанардым, ани о йардым едежек бана, бак биз биләрдик бири-биримизи күчүктән. Макар ки чок керет күсүшәрдик, бән севәрдим ону хем инанардым. Ачан Татарбунар калкынтысындан сора бени туттулар да кападылар капана, бән сөлемедим, ани биз икимиз да ордайдык, макар ки бени дүйдүйдүләр өлум хатининә кадар. О замандан өнүнкү дишлерим йок аазымда. Насыл бән вар насылды амазлайым ону, ачан икимиз да бирердә дүүштүк. Сатайдым ону, бән сатажыйдым кенди жанымы да. Чок ишләр гечти беним сыртымдан шиндийа кадар, таа чок умутлар гечти беним аклымдан. Ама хем зоор гүндә бән гетирәрдим аклыма достуму, ангысыны корудум душманнардан. Бән варды насыл гидейим Галаса, ама бендә йокту не пара, не да документ. Онуштан сааде бир йолжаазым варды бүтүн дүиннәәда — Жамбаза. Да герип кобакларымы алатлардым онун аардына, силерәк суук тери аннымдан. Айаам ажыйарды, дөнәрди кафам аачлыктан. Бир парча екмәә көпәән да аазындан алажэйдым. Бу халым татлы аударды бир умут, ангысы хич бир минуда бракмазды фикирими: Жамбаз бени куртаражак... Куртаражак!»

Онун аркасы гөрүнәрди бана, нижә бу-

улан адама су кенары. Иол гелирди бана учсуз: гечип бир таш көпрүйу биз индик ашаа бир гениш сокаа, сора саптык насы са арайа, ордан чыктык бир пүсүр сокаа, нерейя инсаннар сыбыдармышлар куллери. Бакып о күл тепежиклериня душундум, ани жамаллары йакмаа башламышлар, ани ичердя Жамбазда олмалы сыжак. Да осаат дүш гүттүм, нижя йатажам сыжак күмбет устүня да уйуйажам раат. Истяр чатласыннар бени аарайаннар.

Биз гирдик Жамбазлан бир күчүжүк ев ичиня. О йардым етти бана пинмаа йаш даанык басамаклардан. Ичержяаз күчүктү хем каранникты. Кокарды ескийя.

— Ерлеш,— деди Жамбаз.

Кенди тез гидип гетирди бир чанак суук фасүля хем бир гүвеч ени туршу. Койду хепсини софрайа. Бана са кескин кокту марара да йымышадым дуйгудан, ани куртулуштайым.

— И,— деди Жамбаз,— фасүля хашланмыш.

Дайайып томбарлак сомуну гүүсүня о кести ики бүүк дилим да койду онүмя. Бян аачтым хем йуфкайдым ажылардан. нийардим, ама аазын дады йокту. Етмазди кувет йутмаа имеейи. Жамбаз дөктү бир чөлмежик шарап. Ичтийнан ону осаат олдум сарфош.

— Саа ол!— шүкүр еттим бан.

Сустум бираз. Сора дедим йаваш сеслан.

- Нестә, бир бийаз парча йок му?
- Нечин?
- Бажаамы истеерим бааламаа.
- Не олду?
- Куршум илишти.
- Чок му?

Бән кыстым омузларымы. Жамбаз дурду бака-бака, сора гитти башка ичери. Бираздана дөндү, гетирерәк елиндә бир бүүк без парчасы хем бир дилим койун йасы. Бән чыкардым нем рубалары сыртымдан. Жамбаз инлди да йакындан бакты йарайа. Куршум урмушту бир үч пармак диздән йукары да ислә чентмишти ети, беллийди, ани синирләр саа. Икимиз да вардыр гөрдүүк куршун йарасы. Бөлә йаралар алышырды, ама те о простту ани йара чекетмишти азмаа да урарды лешә.

— Не бакәрсин?!— сордум бән.— Не йоктур гөрдүүн му?

— А!

Жамбаз бакты гөзлеримә тез-тез, йаалады йарайы йаалан да исләә сарды о без парчасыннан.

— Йат та уйу,— деди о, достча бакышлан.

Бән нем рубалары йәйып астым жамал йанында курусуннар дейни. Кендим пиндим жамал үстүнә да сансын еридим. Еникунну далардым татлы уйкуйа. Хепси сесләр калардылар узакта, геердә. Да аклыма гелди күчүклүүм. Сансын бән бизим евимиздәйдим да бобам гетирди дышардан бир кара кузужуу, тутарак ону кужа-

анда. Кузужук титирәди, йавашыжык баарарды: «Ме-е-е». Сора бән алдым кузужуу бобадан да бааладым бойнусуна кырмызы-бийазлы гарустан пүскүл...

Бән уяндым ансыздан. Олмалы беним йашамам каавилемишти бендә кушкулуу. Сеслендим. Дышарда ишидилди сесләр. Нечин са жаныма гирди аҗы да аклыма гелди, насыл күчүккенә коркуп каранныктан уяндыйнан хызлы чаарардым анамы. Да осаат о гелирди йаныма, дийәрдн сыжак еллериннән башыма да хепси коркулар кайбеләрдн. «Аҗаба билсә анам нередәйим бән?»

Айдыннарды. Йыканмадык сырчалардан гирәрдн бир тунук пүскә шафк. О сары шылажык өлә йуфкайды, ани жаным таа пек аҗыды. Бән индим җамал үстүндән, гиндим. Рубалар курумушту, сыжажыктылар, чыкардым револьвери, ангысыны тутардым койнумда. Тунук йалабыды алты атешли токмак. Бу саат кулаам ишитти ромун дилиндә:

— Кушку ол...

Чыкывердим хайада. Хызлы ачылды дыш капусу. Кокту думана да бән даптуру калдым, ачан гөрдүм ики җандар түфекләр елиндә. Җандарлар гөрүнжә беним елимдә револьвери үрктүләр геери. Етиштирдим сечмәә, нижә фырлады кывылжын каваллардан да осаат олдум сар патламактан. Бир куршун урду нерей са капунун йукарсына: сува парчалары силкинди енсемә. Икинҗиси делди гүүс

тафтамы. Нәәндан таа кувет булдум да чекиливердим геери ичери. Синдим, йаттым ерә да атеш еттим капу ашыры. Ким са баарды, башлады иннемәә. Бекледим таа бираз, атеш еттим генә. Дышардан капујуу куршуннар йаптылар калбур гиби. Атеш еттим таа бир кач керет, куршуннар битти. Озаман бән хызланыпта атладым пенчередән. Сырчалар даалдылар, бән фырладым дышары, кырып чотуу, ани бӯвәрди пенчеренин йанында.

Думан даалмышты. Гүн долдурмушту бу гуженик сокаа да бана о йалабыды өлә ихтибар, ани алды гөзлерими. Пайак шылады бурӯнжук ипликлериннән. Көшедән чыкты жандар, о дизчөктү сол дизи нә да кеезленип атеш етти. Генә разгелди кәәр гӯусүмә да бән дуйдум, ани өлерим. Бана гелди, ани лүзгәр алды бени, насыл бир сары салкым йапражыны да илин сауртту, катып башка йапракларлан. Йыкылдым бичилмиш гиби да бана гөрүндү о сокак, нәәнда диптә ики офицерин йанында, еллеринән жөплеринә сокулу дурарды Жамбаз.

ЖАЛТАЙ МЕЗАРЛЫ

Евелки бакырлар күфленди. Гүн урдуйнан, шансора оннар йалабымэрлар. Деделеримиз бизим калдылар аклымызда.

Ески мезарларда да гөммеерләр башка өлулери.

Аниденни мезарларда ташлар йыкылмышлар.

Ким гөрдү ески Жалтай мезарлыны? Бу күүдә адет өлө: хербир адам кендинә мезар ташы хазырлээр, доорудэр, голгелеер ону. Онуштан о мезарлыкта гөрмейжәи круча, ама сааде таш.

Бән гечтим да гөрдүм, дурдүм, сесиргендим, бакты... Ансызын сансын ишитим хараба гыжыртымасы, өкүз анырмасы. О гагаузлар гелерләр вилийаттан. Заман дурмуш оннара, ким капитан Дмитрийлән түрклерә каршы коймуш, еллибашы Койчуйлан бөлә хем бүүк башчайы курмушлар Комрат мерасында; дурмуш

тә о чифтчилерә, ангылар сүрмүшләр келемейн. Оннар гүндуз сүрармишләр, гежә да баа дикәрмишләр.

Ески Жалтай мезарлыы... ешил отлуду, насыл 180 йыл геери.

Бир мезар ташы йыкылмыш гүн батысына доору да ставрозун ойукларында топланмыш йаамур суйу...

Йолжу, йолун душәрсә Бужаа, сайма зааметни, гел ески Жалтай мезарлыына да баш ур она — евелки гагаузлара.

БИР КЕРӘ ЙАШАМАНДА

Қадынанын пүскүлүнү йапарлар
Еңсе сачына дакарлар
Пүскүл ойнар дөне-дөне
Бән күл олдум йана-йана
Бән күл олдум йана-йана

(маане)

Влади гелди қасабайа поездлән майын ирми бешиндә.

Достларлан — аскерләрлән, анғыларынан о служба йапарды, гирди гаранын ресторанына да орда идиләр-ичтиләр. Хепси оннар колвериллийди гөрүшмәә онар гүнә. Даалажаа заман сармаштылар достчасына да гиттиләр.

Чыкып гара йапысындан, Влади бакынды. Қасаба енез уйанарды. Гүнеш чыкты уүсек йапынын аардындан да долдурду сокаклары. Ансызын гиришти чывдырмаа фонтан да бир булутчук су думаны етишти таа Владинын узүнә. Несой са

кеfli дуйгу каплады онун үреени. Влади дурду гаранын ешиклериндä, сансын не са душунärди гирежäа заман касабайа. Бир-ики йолжу тыкачлы рубайлан, есней-рäk урулдулар она. Влади алды чемода-ныны да инди ешиклердän тротуара. Дар-сыклы үреендä олду бир илин хавез, ама жаныны каврарды сыжак далга, ачан дү-шунärди насыл булушажэк Женайлан Ансызын Владийи алды уфкä кенди кен-дисинä, ани йазмады, ки гелер горуш-мäа службадан. Елин терсиннän дийди че-несинä да бакынды бир витринада. Лä-äзымды траш олмаа.

Влади ичти бир тütун, сора гирди траш олмаа. Бербер бир йалнайак кафалы адам траш етти ону: казыды-казыды көржäа устраилан Владиинин йанакларыны да сер-пинтийлän одеколоннады, фырладарак таа чок гөзлеринä. Влади уфкели öдешти да чыкты.

Панайырда о алды чичек. Илкйазын инсаннар бири-биранä шендилär да она айырдылар хем гөзäl лаалелери.

Индийнан тролейбусдан о дурмак ерин-дä, нерейи йакынды Женäнын еви, севги ажысы генä саплады Владиинин үреени. Некадар савашмады дүз-доору дүшунмäа, о ажы ичиндä унуттурамазды гечмиш дуй-гуларын сон кокусуну. Влади сансын öпär-ди Женäнын дудакларыны да дуйарды кысмети. Дуруркан часовой бир кыш ва-кыды гелärди Женä аклысына, онун гү-нешли гөзлери. Да гетирärди аклына о

гүнү незаман гиттийдиләр Женәйлан шефтели башчасына. Алтын гиби гүнеш азбучук йысыдарды. Онун шафкы гечәрди йапраклар арасындан да хава башчедә йа-лабыйарды хербир ренктә. Влади пинди аажә да топлады бир койну шефтели. Сора икиси да отурдулар аач алтында от устүнә. Шефтелиләр оп-олмуштулар, гөзәл хем мезетли кокардылар. Женә айырды ен күчүк шефтелии да утанжак хич бакмайрак Владийә далады мейвайы седеф гиби дишлериннән. Олмуш шефтелинин акты суйу да Женә өбур аужуннан савашарды корумаа дамнамасын бурунжүк фистанына.

Олә калдыйды о Владиини аклысында...

Влади үүренәрди дүзүжүлүк училищесиндә, икнижи курста, ачан булуштуйду Женәйлан. Кыз енез гирмишти үүренмәә училищедә. Ачан оннарын бакышлары каршылашты Влади, сансын гөрдү узактан, нижа бир думан ашырысы кенди ежелини. Чок дарсыклыктан сора Влади кыйышты буйур етмәә ону кинояа.

Бундан да хепси чекетти. Кино гидәркән, енсейип коркуйу Влади елтенди алысын кызын елини кенди елиня. Женә жувап етти она сусмаклан. Влади отуларды коркарак солумаа, аннамайрак не оләр онун үрендә.

Үч гүндән сора Женә нейчин са күстү Владийә. Чыкмазды ичердән, ачан Влади чыыарды ону. Чожук гидәрди касабайа

да гезәрди сокакларда сапата гиби. О дуйарды, ани хембеттән кайбетти башыны.

Гечти гуз, гелди кыш, ама Женә хеп истемәзди башка булушмаа Владийлән. Бир аушам устү, ачан Влади хазырланарды йатмаа, ким са урду капуай. Влади чыкты.

— Хи-хи-хи!

Влади ериндә даптуру калды. Женә дурарды өнүндә.

— Аушам хайыр олсун, Женә!

Ама кыз, сансын ишитмеди онун селәмыны.

— Влади, аннээрсын мы... Хич та билмеерим, насыл сөлемәә.

— Сөлә, Женә, сакынма.

— Владийжик, аннээрсын мы, кызлар бизим ичердән вердиләр бана гетирейим оннарын кийатларыны почтайа. Бән са прост кафалы унуттум.

— Вер бән гөтүрейим!

Кысмет долдурду Владийи. О кайылды атласын ев устүндән да, еер Женә дейәди она. Бырда са, кийатлары гөтүрмәә почтайа. Влади алды кийатлары Женәнын елиндән да дуйду онун елинин сыжаны. Ки дуйсун бу дуйгуйу Влади хеп дүшүнәрди, не йапсын? Бырда са кысмет кенди гелди оан. Етиштирәмеди о сөлемәә бишей исләә Женәйа, ачан кыз йаклашты да өптү онун йанааны, сора дөнүп тез гитти. Почтайа доору Влади качарды не качабилирсәйди. Онун гиби кысметли йокту дүннәәда...

Бу аклына гетирмекләр генә сарсыттылар Владиин ичини да о дуйарды, ани бөлә халда о йок насыл гөрүшсүн Женәйлән. Бөлә дуйгулар пек йуфкаладардылар Владийи. Бу иш, сансын бир сарп хасталыкты, етәрди сааде Влади гетирсин Женәйи аклына да онун ийсиләрди куветлери. Бу сой бела генә туттуйду Владийи. Ләәзымды гитмәә да булмаа Женәйи, ама Влади хеп узадарды булушмайы, сансын коркарды ондан. Гүн етиштирмишти чыкмаа йукары, сыжакты. Влади чөзду кителни копчаларыны. Отуруп бираз, алатламайрак аарады конаа, нередә йашээр йари. Бак Женә шиндәән сора, битирдийди училищейи да ишләрди йапы ишчиси. Аарайа-аарайа Влади булду о сокаа хем конаа. Кары-чорбажыйка сөледи, ани Женә йок евдә. Владиин гечти бираз далгаланмасы да о боллатты кендисини, дурукланды евин йанында. Бираздана денеди, ани пенчередән она бакәр кары-чорбажыйка. Влади бакты она да кары чекиверди пердейи. Гезинип евин доздолайанында, йакын ики сааттан сора Влади генә пинди учүнжү ката да сөледи карыйа, ани Женә беклесин ону сабаа сабайлен саат онда.

Влади гежеледи аскер гостиницасында. Не бир да дүш гөрду, йоргуннук хембетән енседи ону да далды дерин уйкуйа, рат геринип йатаанда. Ичердә о йалнызды. Саадә сабаа каршы она гелди бир фасыл кысажык дүш. О дүшүндә гөрдү, на-

сыл бир бӯук бийаз йапракта йазды бир стихотворения да аклынжа санарды, ани стихотворения бир гөрүм, ангысы вар сааде дүшүндә, бу иш хализдән да өләйди— дүш. Сансын пеетлери йазды ели, сансын колундан да чыкты хепси сөлпетләр. Бу дуйгулара карышарды корку, ани о шинди уйанмарса да гечирмәзсә стихотворенияйы йапраа, о дөрт куплет кайбележекләр хептан. Владиин башы, сансыл йарыларды ики парчайа: ачан о савашарды йуанмаа, сөлпетләр башлардылар гөлгеленмәә, насыл гүн йалабыклары су устүндә. Кыпырдамадыйнан о генә гөрәрдди хембеттән стихотворенияйы. Бу хал тутту Владийи пек азыжык, кәәр уйанажжазаман. Да ачан о уйанды хич бир да лаф гетирәмеди аклына о поезиядан.

Саат алты сабааленди. Аскер сынашмасы етиштирәмеди колвермәә Владийи. О генә траш олду, йалабытты чепичлери ни, паклады формайы. Йолда гидәркән, о йанныш бензетти Женәйя бир кызы, ани гидәрди кол-кола чожуклан. Йаннышланды, ама етиштирди о минутта кысканчламаа,— хем да өлә кескин, ани емен дурмады жаны.

Гирдийнән о сокаа, нердә бекледийди дүн ики саат, гөрду Женәйы. О гимнийди кәәр, нижә патреттә, ангысыны Влади кабеттийди службада, бир ай геери кадар. Кара фистан, герили кыврак бойунда. Күпеләр фасыл йалабийардылар гүнештә, сачлары бүймүштүләр таа да кыв-

рак ерлештирилиди башында. Гök, сансын башлады чалмаа бир гөзäл хава, солук олду öлä таазä, ани ашларды ичини. Гөрдуйнән бири бирини, оннар алатладылар каршы. Етиштирämейип бакмаа бири биринин гөзлеринä, öпуштүлär, азыжык сармаштылар да дурдулар лафсыз. Сора Влади алды онун елини да оннар отурдулар скемнедä. Бырда бир ер паркчааз гибийди, скемнä сарылыды узун баа чотукларынан. Долайда кимсей гөрүнмäзди, сансын истемäздилär енгел етмää оннарын булшмасына. Влади дуймады, нижä челиниверди аклысы. Севги бошандырды онун дуйгуларыны да о сармашты кыза, алды онун белиндән. Женä са усулуннан бракмады онун колларыны.

— Диил лääзым... диил лääзым.

Хава суулду, йапраклар аачларда сансын сиирелдилär, сокак гөрүндү сүпүрүлмедик. Влади денеди, ани оннар отурмушлар тозлу скемнейä. Сокакта пейдаландылар бабулар сепетчиклärлән, ушаклар, карылар, адамнар. Оннары, сансын тутмуштулар капалы да шинди колвермиштилär. Влади бакты Женәннын гөзлеринä, сора дийшик сеслән сорду:

— Сән нейчин öлä? Сән таа северсин ми бени?

— Северим.

— Е нейчин öлäйсин?

— Е сән северсин ми бени? Нейчин озамаң бана йазмадын службайа гитийнен?

— Бән истедим озаман унутмаа сени.

— Нейчин унутмадын?

— Унудамарым.

— Е нейчин истедин унутмаа?

— Сандым, ани бән сана диил еш.

Оннар сустулар.

— Бән истерим биз евленелим,— деди
Влади.

— Сән сордун му бана?

Влади тутту солууну.

— Бән бир афтадан сора, гидерим ге-
ери службайа.

— Сән билерсин Влади, ани бән кайы-
лым евленмää. Хади гидежиз да аннада-
жэз какуйа. О бизи аннайжак. Евä гит-
мää, анама бобама истемеерим сөлемää
евленмäk ичин. Оннар бракмайжаклар.

— Кайылым, гидежиз какуна.

— Диил буун.

— Нейчин?

— Сән билерсин, ки бән иштäйим. Лä-
äзым сорайым бир-ики гүн отпуска вер-
синнär.

— Аннашажэз öлä, кужум. Бән гиде-
жäm бүүн евä да ики гүндän сора геле-
жäm, ама сөлемейжäm евдä, ани евлене-
жэз.

— Ислää. Шинди öп бени.

Влади öптү. Женä бүтүн тениннän дуй-
дуртту, ани öзлемиш Владийн. Майыллы
сеслän деди:

— Хади гиделим бана ичери.

Бырда кырнакты, ислäädы. Женä дийшти
фистаныны да отурду Владинын йанына.

Кары-чорбажыйка са гезәрди капудан-капуйа. Сора гечти ичердән балкона. Влади илкин үфкеленди, истеди сөлемәә бир-ики серт лаф о карыйа, ама нечинса сеслән гулдү. Кары даптуру гелди, бакты Владийә, чыкты ичердән да башка ишидил-меди. Женә деди:

— Влади, сән ону коркуттун.

— Е не о гезер ойаны-буйаны. Гөрмер ми, ани аскер йарисиннән булушмуш.

— Хаде бракалым ону. Шинди бән сени дойуражам.

О гетирди бир филжанжык каймак, сужук, хем ики чашка да чай. Оннар идиләр. Женә хеп измет едәрди Владийә.

— И ...Влади, и каймак, тә сужук, ек-мек таазе.

Владийи са генә тутту о фасыл дуйгулар, ачан башларды ийсилмәә куветлери. Не савашарды имәә, хепси каларды бувазында, хализ о каймаа хич бакамазды да. Ләәзымды имәә кучүжүк кашыжаклан да Влади дамнатты үстүнә, сансын еллеринин синирлери суумуштулар. О браады имейи да кабаатлы бакты Женәйә:

— Иемерим...

— Беенмеерсин ми?

— Бечимнән хер керә бу сой, ачан сениннән булушэрым, йакида сенин ичин дүшүнерим, бишей унүмә гирмеер...

Женә бакты-бакты Владийә бүүк, гөзәл гөзлериннән, сора йавашыжык узанды Владийа да өптү ону дудакларына, өлә бежерикли, ани Владийә гелди бир секун-

да, ани о динл Женә. Ама сааде бир секунда гөрүндү, сора о унутту бу шүпейи да сармашты севгилсинә. Оннар исләә ерлештиләр диванда да таа өпуштулар. Женә йумду гөзлерини, сувазларды йавашы-жык Владиин сачларыны, татлы өпәрди. Ин-жә духи кокусу, ани геләрди кызын сачларындан, онун майыллыы йаптылар Владийи сарфош гиби, ама некадар оннар өпушмәздиләр, дуйуларды, ани не са етмеер, насыл етмер гүз вакидында сыжак. Бу дуйгу дуйулмазды пек ачык. Влади дүшүндү, ани бу уйгунсузлук йабанжы евдә булунэрлар дейин.

Аушамнады. Женә генә гийнди сокаа дейин да гечирди Владийи демир йол станциясына. Ачан поезд гелди перрона, Женә алды Владиин еллерини кенди еливә да деди:

— Ачан сән гиттийдин службайа, бән хастайдым.

— Е нейчин бән билмедим?

— Сән гелмәздин, йазмаа са бән не-темедим.

— ...

— Биләйдин, не бана зоорду, ани сән гелмерсин!

— Прост ет бени, Женә.

— Йок бишей. О шиндәән сора гечти.

Пинежеезаман вагона Влади сармашты Женәйа да өптү ону. Опәркән Влади дуйду, ани Женә туйаннамышты хем дуйду, насыл о титирер.

Ики гүн евдә гечти дарсыклыкта. Ев-

декиларлән булушмак та аудамадылар о фасыл дуйгулары Влади́нин ичиндә, ангыларыны гетирәрди дүшунмәк, ани оннар Женәйлән бир-ики гундән сора саклы евленежекляр.

Влади каршылашты Женәйлан филан сокакта да оннар гиттиләр Женәнын какусуна. О инсан йашарды касабанын кенарында кенди евиндә. Ушаклары йокту. Кожасы гитмишти даайа пара казанмаа. Женәнын какусу каршылады оннары селәмлы, буйур етти софрайа. Женә бакты Влади́нин гөзлеринә, сора дөндү какусуна да гүлүп деди:

— Ади, танышын, бу Влади!

Инсан узатты елини.

— Тонә.

Женә генә гүлду:

— Тә, таныштыныз.

Софрада отураркан Влади дуймазды кендисини бол, о кайет утанарды Женәнын какусундан, онун бакышындан. Дақыла-дақыла о ичтиртти икишәр филжән Владийә хем Женәйя. Оннар отурдулар софрада, бактылар ренкли телевизору геч олунжан. Лаф софрада нечин са кыт олду. Оннар тутунардылар ба ону, ба буну лафетмәя, Влади аннатты бираз аскерлик ичин, Тонә сеследи, сора Женә аннатты, насыл оннар ишлеерлар йапы ишчиси. Да бир минутта, ачан хепси сустулар, Тонә калкты ериндән да деди:

— Шансора, ләәзым йатмаа уйумаа.

Влади йатты куфнедә. Женә какусуннан йаттылар ичердә.

Дайанып саат оникийәдән, Влади чыкты куфнедән да йаклашты евин капусуна. О гүндуз таа денедийди, ани капу ачыларкан гыжырдеэр, нижә йааланмадык те керлек. Ай сакландыйды булутлар арасына. Влади дурду йакын бир саат, дайанып дувара. Ичти үч тутун да ачан ишитти, ани йолдан, тагырдайрак гечер машина, ачты капуйу да гирди хайада. Гирдийнән она гөрүндү, ани Женә какусуннан уйандылар да онуштан о дурду бир аз ериндә. Кулакларында зынарды. сансын индийнән аеропландан. Машиналарын сеси сокакта сусту. Башка да бишей ишилмәзди.

Влади йаклашты кривата, ама танымады, ангысы Женә, ангысы какусу. Ичердә каранныкты, нижә зынданда. Влади иилди да осаат дуйду Женәнын сачларын кокусу. Влади дийди онун омузуна елиннән. Женә кыпырмады, ама салт йавашыжык уунду сыжак йанааннан елинә. Влади тутуп солууну диз чөктү — Гелсәнә куфнейә.

Женә йарым аазлан жувап етти:

— Исләә, бән гележам.

Кулажыы онун сыжакты, Влади өптү ону. аякларын ужунда чыкты ичердән, аралык брайып капуйу. Дышарда ай айдынныкты.

Женә гелди тез. Владинын ичиндә жан сарсарды. Ачан Женә ачты капуйу ды-

шардан ай айдыниатты ону бир секунда о дубудуз долду ай шылааннан. Женә гелмишти фистансыз, гөлмекчә. Бүрунжүк айын шафкындан тутушту биннәрлән йылдызчыкларлан. Капу капанды да генә олду караннык.

— Влади, нердә сән?

— Бырда!

Владинин сансын тутунду сеси да о отурду патын кенарына. Женәнын гөзлери сынашты караннаа да о булду Владийи, ерлешти йанына.

— Бән өлежийдим сенсиз, Влади,— илк лафыйды онун.

— Бән да пек өзледим сени.

Влади өпәрди ону да дуйарды, ани онун гиби кысметли йок бир да инсан дүннәда. Женәнын сачлары даалды да дүшту суратына. Оннар буламаздылар бири-биринин дудакларыны. Бираздана херерси олду аар, гөкләр, нечинса индиләр алчак, сардылар инсаннары маави буулан, гүн шафкы гечти булутларын арасындан, йысытты, кести бир чалайа солукларыны да кайбелди...

Сора оннар олдулар йалныз, кендикендилеринә, сансын оннары айырарды Владийә гелирди, ани хепси, не вар бу дүннәда, йашамакта кайбетти паасыны да йашамаа шиндәән сора хич та йок нечин. Женә дийшилмишти, о диилди о Женә илк севги гежесиндән, насыл калдыйды о Владийин аклында, жанын ичиндә. Ама Владинин фикириндә, нечинса ишидилер-

ди онун Женанын лафлары, төө хем палы кийадындан, ангысыны Женә йазмышты бир бучук йыл геери. О кийады Влади лафтан-лафадан гетирәрди аклысына... Тә о йазылар...

«Першембә. Сән йоксун беним йанымда, сендә репетициә. Да бана биразчык зоор. Онуштан биразчык, ани үч сааттан сора бән сени гөрежәм, да бундан бана исләә хем илин. Беним хепсиндән исләәжним, майылым, бән сени пек истеерим гөрейим. Өлә пек, ани таа пек йок насыл.

Фасыл, насыл бән вар насылды гөрмейим сени бүтүн гүннәрлән. Билерсин ми сән, кимсин? Билмеерсин. Сән беним күчүжүк гүнешим. Дүннәда бир гүнеш хепсинә, бендә са таа бир.

Сән беним майылым, ангысыны бән дүшүндүм, дүшүм аллелем олду хаслы. Сән ишиттин ми масал хаслыа чыксын? Сән беним түркүм, кимикерә гарипси, ама таа чок майыл. Бән кайылым ону сеслемәә дивеч. Сән беним илк йазымсын суук кыш вақыдында, йаамурда, кызгын йазын. Сән беним дүшүнмем хем кахырым, беним умудум хем ажым, ама хеп окадар беним кысметим, өлә бүүк, ани йок өлчүсү.

Тә кимсин сән. Шинди билерсин ми? Унутма буну, исләә?»

Бу унудулмайжак йазылары аклына гетирмектән сора Влади калкты Женанын йанындан да чыкты дышары. Отурду цемент ешиклерә, гиришти ичмәә түтүн. Далардылар сиври синекләр. Жанында олду бир

ажы дүйнүк. Аклына гелди аскерлик, достлары да о бутүн үреклән истеди геери, орай нередә зоорду, ама хепси беллийди, хербир инсан не йапэр. Бырда са...

Ачан Влади гирди Женанын йанына, гөрдү ани о уйумуш. Кыйнаш ай шылаа урмушту онун суратына.

Влади дурду мусаафир о евдә таа ики гүн. Дурду, ама кендиси да билмәзди нечин дурэр. О сансын олдуьду бираз серсем. Учунжү гүнү аушам үстү Женә гечирди Владийн автобуза кадар. Оннар хич өпүшмедиләр. Женә күсүлүйдү хем үфкеллийди.

Саат икидә гежә Влади пинди автобуса, ангысы гидәрди онун куйүн тарафына. Дарсылык бүтүннә капладыйды онун үрени да о уйуклайрак ерлешәбилди автобусун скемнесиндә. Фикириндән гечәрди түрлү ишләр: аскерлик, достларын үзлери, олмамыш истемекләр, Женә, онун какусу... Да таман шинди, ансызындан, сансын бир думанны ердән, онун аклысына гелди тә о ики йазы о стихотворениядан, ангысыны о гөрдүйдү дүшүндә аскер гостиницасында:

Прост ет бени жаным,
Кимсей бизи севмеді...

Үрәә йарылырды ажыдан да фикириндә дүйләрди бу лафлар. Влади бакарды автобусун пенчересиндән. Каршы гелән шылаклар гечәрдиләр, насыл келебекләр феверин долайанында. О ачарды гөзлери-

ни, сора уйукларды да генә дуйарды дудакларында онун дудакларыны, ели дуйарды онун сачларыны. Ичиндә жаны оларды дениз бойу, ангысыны йыслээр далга, сора чекили ачыләр гүнешә. Женәнын са үзу ба йаклашарды, ба кайбеләрди. Кайбелмәзди о гөзәл коку, онун сачларын кокусу. Влади савашарды чыкмаа бу дүшунмекләрдән, копармаа бу дугйулары, насыл зындан букаалары. Да генә ишидәрди о сөлпетлери.

Дан ерлери аарырды, ачан о етишти кенди күйунә. Орталык йалабийарды, сансын гүнешли йаамурундан сора. Хава долуйду ергиван кокусу. Каршы гелән күйлуләр селәмнардылар. Да она плиншеди аз вақыда, насыл сыжакта серин лүзгәржыктан.

Влади таа о гүнү топланды да гитти служба еринә, макар ки таа варды биркач гүнү отпускандан.

Дөрт йылдан сора, пазар гүнү, таман Влади сыкарды тәскайы, ким са чыырды ону сокактан. Влади йыкады еллерини да чыкты. Токат йанында дурарды Женә. Гөрдуйнән Владийи, о гиришти ааламаа. Влади сааде дуйду йанаанда онун йашларыны. Оптү ону. Жаны дүйләрди, насыл илк керә гөрдуйнән ону. Сачларындан гелирди унудулмаз сарфош едән коку.

— Сәи нейчин аарамадын бени, — сорду Женә да гөзлери генә суланды.

— Бәи дүшүнәрдим сенин ичин, — жувап етти Влади. Она етмәзди солук...

— Сән беним ичин прост му дүшүң дүн?

Онун гөзлери долуйду кахыр. Влади сусарды.

— Сөлә, сөлә нечин сән алмадын бени?— сора екледі.— Хич дилсин пишманмы?

Гөзлери таа гарипленди. Влади дайанамады. Бакты бир тарафа. Үрәә сыкылды кахырдан, ажыдан, күсүдән. Жувап етти:

— Не сөлейим? Сән кендин билерсин.

— Өлә прост бана, ани истеерим бармаа. Йок шиндәән сора, ким бени ишитсин.

Хызлы үфледі лүзгәр. Аачлардан силкинди йапраклар: кырмазы-сары кырмазы-сары...

УСТА

Күүдä дääрдилар, ани Итир Мити бу дүннеедä бир керет пишман олмамыш йаптыклары ичин.

Итир Митинин вармыш бир оолу, да йоллээр адам ону Комрада үүренсин фычыжылык усталыы. Уүренер ики йыл чожуу да гелер евä. Бобасы каршыламыш ону пек шен. Гидерлär бакмаа аулларыны. Бувärmиш орда бир бүүк жевиз аажы: чыкармыш ондан бир талига жевиз, бүтүн да кыша йакажак.

— Боба,— деер оол,— те бу аачтан олажэк бир бин килалык фычы.

Дүшүнер Итир Мити. Чыырэр комушулары да кесерлär аажы. Гиришер оолу йонмаа аажы, дога чыкармаа. Йона-йона калмыш ики күчүжүк парча одун.

— Боба,— демиш оол,— билерсин ми не? Бундан фычы олмайжэк. Йапажам бир жанаваржык.

— Гап ики,— демиш Итир Мити.

— Нечин?— сормуш оол.

— Бири исин сени, бири да бени. Нечини уйдум сенин аклына да бӧлӧ гӧзелим аажы боздук!

ВАРДЫР...

Вардыр мы сиз калдыйныз гежя йолда? Чиссин йаамур. Да сиз гидерсиниз йайан. Жанынызда аар. Ансыздан пейда олэр бир машина. Да шофер алэр сизи кабинайа. Транзистор чалэр шен туркүлэр. Шофер да бир майыл чожук, хепсини да билер. Лафедер сизинян. Да да алэр кахыр үреениздан, насыл нем думан гүн чыктынан. Сиз лафедерсиниз шоферлан да истеерсиниз таа чок йашамаа. Сансын да бишей олмээр. Сиз отурэрсыныз куйту кабинада, дышарда са каранник, чисер йаамур. Акынада бишей олмады, сааде сиз булуштунуз бир псляа адамнан.

ТҮРКҮ

Түркүжүнүн Радов Димитринин аадына, аңгысыны 1941 йылда эетлемиш фашистләр, нечин ки о түркүлериндә ачык үреклән мететмиш ени Бессарабияы хем Кырмызы Аскери

Кызгын йазды.

Женк чекетмесиндән дөрт гүндән сора Кириетә гирдиләр румун оккупантлары. Оннар дургундулар школа аулунда. Диктиләр киришә байракларыны. Аскерләр топладылар школанын аулуна онеди күйлү, дүверäk кундакларлан. Бирәр-бирәр, айырып оннары, сокардылар школа ичинә, нердә йапарды соруш бир локотинент. Ичердән адамнары чыкарардылар, сүруклейрäk ики аскер. Чойуну колвердиләр евә дүүдүктән сора, ама үч генч чожуу кападылар маазайа.

Аушам үстү школанын аулунда пейдаланды примарын сенселесиндән бир адам, ону колвердиләр локотенендә. Амазчы чыкарды паралиясыны:

— Домнуле локотенент, сиз кападыныз комсомолжулары. Ама вар бир душман бизим куйдә. Түркүжү она деерләр...

Еркен сабаален үч аскер хем примар гелдиләр алмаа Түркүжүйү: бири калды сокакта, икиси да омузлан кырдылар капуйу да гирдиләр ичери. Адамы калдырдылар дөшөктән, доверәк. Бу белайы ишиттийнән, Түркүжүнүн ихтәәр анасы-бобасы гелдиләр куфнедән. Таман да бурайы гелди примар, о башлады итирмәә ихтәәрлары:

— Не хыйар сокуләрсыныз? Таа илери ләәзыды кобакларынызы ачасыныз. Не сандыныз унудулажак...

Түркүжүйү дайадылар көшейә, койуп гүүсүнә түфәән сүнгүсүнү. Адамын аннысында чыкты суук тер. О бакарды, насыл ики аскер гириштиләр тарашламаа ичерсини. Бабу силерәк йашларыны тутуштурду кандили. Йапты ставрозуну. Фукаара шылак айдыннатты не кырып-дөкәрдиләр одада. Дышарда каранькты. Ачык капудан гирирди таазә солук. Уркүдүлмуш күү көпеклери фена салардылар.

— Боба!— баарды Түркүжү,— иилтмә башыны бу душманнарын өнүндә!

Бобасы чекилди бабунун йанына, сураты олду гарипли. Аскерләр браадылар тарашламайы да топландылар Түркүжүнүн йанында, насыл көпекләр, ангыларына вердиләр бишей кемирмәә. Бааладылар онун еллерини чатыйлан да итирдиләр ешиктән. Түркүжүнүн гөзлеринә дүштү бир көөр думан. Лүзгәр үфледи пойраздан, сауртту сакырга, учтуртту саманжы-клары йолда...

Пылдызлар сүүндүлөр.

Жанын дибиндә Түркүжүйү саплады бир санжы. Сансын не са паалы-паалы кайбедәрди о бу дуннәәда. Да онун жаныны алды өлө бир дуйгу, ангысы гелер бактыйнан учан булутлара.

Чыктыйнан сокаа, пынарын йанында ону етишти бобасы. О йаклашты оолунун йанына, дийди онун колуна забун елиннән да деди:

— Оннар зетлейжекләр сени. Коркма, сус, бил, ани сусмак демири кырэр.

Пола чыкаркана оннары айырдылар. Түркүжүнун урдулар аркасына, о көстекленди да емен дүшмеди.

Күү тәа уйуйарды. Сокакта, нередән гөтүрәрдиләр Түркүжүйү, инсан гөрүнмәзди. Салт көпекләр, чыкарып калакларыны токатларын алтларындан, хырлардылар йабанжылара. Бакарак бош сокаа Түркүжүнун үрәә таа гарипсиленди да о истеди гөрсүн макар бир инсанын үзүнү, онун гөзлерини. Бу мааледә о бүүдү, бырда чаларды түркүлерини, бу сокакта каршыладылар Кырмызы Аскери. Шинди са о гидер бу сокакта баалы еллери. Саптыйнан ашаакы сокаа Түркүжү бакынды: евләр, аачлар сансын сесиргенәрдиләр. Көпекләр башка салмаздылар. Ишидилди нердәсә сесләр: күү уйанарды.

Школа аулунда, нерейи гетирдиләр Түркүжүйү, конмушту бир режімент. Бырда гезинәрдиләр ики тепели пилоткалы салдатлар, ики дизи талига дизилийди аул ортасында, бир сыра бейгир баалыйды аул бойунда. Фиданжыклар кырыкты, ешил йапражыклары кемирмиштиләр хайваннар. Нерейи да бакмайадын гөрүнәрди зеег дамгасы.

Папыдан чыкты офицер, урарак фышканжыклар чизмелерин кончларына, о не са баарды аскерлерә да оннар тез-тез итирдиләр Түркүжүйү. Ачтылар мааза капусуну да итирдиләр адамы орайы. Капу ачылдыйнан, гелди бир аар ески коку. Түркүжү иилтти башыны гирмәә маазайа, ачан геердән үрдулар бир какма да о текерленди ешиклердән чувал гиби. Дүшүркенә о урулду дизлериннән, сора кафасыннан: баалы еллери бракмаздылар доорутсун кендини.

— Эй! Ким бу ба?

Түркүжү ишитти сес, ама кимсейн гөрмеди, каранныкты хализ зындан каранныннан. Гөзлери сынаштыйнан каранаа, о гөрдү бир генч олан.

— Эй! Сизи да ми алдылар!

— Етиштирәмедим качмаа.

— Иа, вериниз чөзелим чатылары.

Түркүжү дөндү да чожуклар чөздүләр чатыйы, боллаттылар еллерини.

— Е сизи нередә алдылар?— сорду Түркүжү.

— Йолда. Биз калкынырдык гитмәә русларлан, ама етиштирәмедик.

Түркүжү биләрди бу генч оланнары, оннар хепси комсомолецти, чырак ооллары. Түркүжү ерлешти оннарын йанына да дүшүндү, не йапмаа? Бу вакыт ачылды мааза капусу да аскер койду басамаа бир казан су. Арестантлар ичтиләр ылыжайык судан да генә ерлештиләр ерлеринә. Түркүжү деди:

— Олса качмаа...

— Не түрлү качмаа бурдан?

— Өлә дә бөлә дә бизи дири бракмайжаклар. Женк гидер, ойнама...

— Пенчерә йок. Капу сааде бир. Нердән чыкажан?

— Е ачан чыкаражаклар сокаа, озаман савашмаа. Дурмайжыз да койун гиби бычак алтында е!

Оннар лафеттилар аушама кадар, дүшүнерәк, насыл качмаа, ама капу хеп ачылмазды. Гелди гежә, бир чожек уйуклады, өбүрү сусарды, саде бири лафедәрди Түркүжүйлән.

— Чал бизә бир түркү.

— Насы түркү?

— Гарип...

Түркүжүнүн нечин са илиннеди үреендә. Сансын кушлар учтулар далжааздан, браайып ону йавашыжык саллансын. Кушлар учтулар йукары, маави гөкә, нередә оннары кимсей етишамейжек. Түркүжү дү-

шүндү бираз, сансын сесиргенип узак лүз-
гәржини есмесинә, чекиргә чырылдамасы-
на да гиришти чалмаа, насыл чалармыш-
лар зоор вакытларда гагаузларын дедө-
лери:

Турнеләр, учан турнеләр,
Конунуз, конунуз турнам,
Бан да сорайым оолуму,
Оолуму, Стуйан, оолуму...

Түркүйү таа битирмедийан, гыжырда-
йып ачылды мааза капусу. Хавада гөрүн-
дү сүүнәр йылдызлар.

— Эй! Иа чыкын еле...

Түркүйү таа битирмедийнән, гыжырда-
лар чыкайжаазаман сармаштылар она. О
дуйду оннарын суук еллерини кенди ау-
жунда да истеди чыкмаа оннарлан билә,
ама аскер итирди ону геери мааза ичинә.
Капанды капулар. Түркүжү отурду ерә,
сыкты йумурукларыны. Гечти бир саат
кадар, ачан о дайанды дувара да истеди
калкмаа, ишидилди узак атеш етмеклери.

— Эх! Кыйдылар чожуклары...

Гүн шылаа гирди капунун аралыын-
дан. Ансызындан мааза долду шылак, сан-
сын бошанды тыйнактан су. Гүн алды Түр-
күжүн гөзлерини да о истәмейәз койду
елини аннысына. Аскерләр чыкардылар
ону дышары. Сабаа таазеси, дурук су ги-
би, дирилтти ону.

— Ичери!— баарды санинел.

Иапы ичиндә серинди. Тозлу парталар
йывылйды бир тарафа, скемнедә отурар-

ды локотенент. Ачык пенчередән гөрүнәрдиди йолун бир парчасы. Қокарды бейгиртеринә, йанык барыда. Геердән чиркин урдулар еисесинә. Пенчерә йанында дуран примар барды:

— Домну локотенендә ләәзым вермәә селәм, болшевик!

— Йок бишей, бән ону прост едерим бу керет. Отур...

Түркүжү отурду скемнейә. Офицер буррук гүлду да деди:

— Биз билериз сенин кабаатыны. Сән артык композиторсун! Ха-ха-ха!

— Болшевик композитору!— екледи примар.

— Сөлейжән ким таа йардым етти болшевиклерә, колвережиз евә.

— Йок не бән сизә сөлейим.

— Вай!

— Истеер вай! Истеер оф! Хеп бишей соләмейжам.

— Сөләмейжән?.. Йок бишей. Сенсиз да оннары тутажыз. Сән бана сөлә, нейчин болшевикләр ичин түркү чыкардын?

— Нейчин, ани болшевикләр жана йакын инсаннар.

— Сән шинди чыкар түркү ромуннар аскерлери ичин.

— Буну сиз бендән беклейәмейжийниз.

Локотенент калкты ериндән, йапты ики адым, йаклашты Түркүжүйә бакты онун гөзлеринә. Түркүжү калкты. Локотенент урду онун ченесинә, да ачан салды

икинжийя урмаа, Түркүжү тутту онун колуну да дартты не вар куведи. Локотенент бекләмейрәк буну узду ерә. Аскерләр атылдылар, онун колларына гечирдиләр букаалары да туттулар ики тарафтан Локотенент калкты да башлады урмаа Түркүжүйя йумуруклан, тепмейлән. Адам кайбетти кендисини. О ишитмеди, насыл локотенент баарды:

— Маазайа ону. Сабаа бәп оннан таа лафедежәм...

* * *

Кәямил гежеләр Бужакта! Бир йапражык титирәмеер. Йавашыжык йатәр түрлү-түрлү дикиштә йамалар гиби мералар. Илин лузгәржик солукландырәр, гетирер гөзәл кыр чичеклерин кокуларыны. Бул-бүлләр чаләрлар йакында, илердә йалабыйәр гөл.

Түркужү гелди кендисинә гежә йарысы. Ачты гөзлерини да она бир минуда гелди, ани о мезар ичиндә, нерейн гөмүшләр ону, санып, ки о өлү «Ләәзым чыкмаа бурадан!»— деди о кендисинә, да шүпедән, ани калажәк бу каранныкта дивежә, гүүсүндән чыкты:

— О-оф!

О истеди калкмаа, ама ажыдан лөндү башы да генә дүштү аркасы үстү. Гелдиннән кендинә хембеттән, о ачты гөзлерини, гөрдү ани мааза капусунун аралакларындан хеп таа шылээр шылажык. Ай шы-

лажыы узун иплижик гиби узанмышты таа маазанын дибинä кадар. О аннады, ани йатэр маазада. Еникуну, алатламайрак топландылар, сора генä кайбелдилär, öкүз гиби аар, олмуш гечтиклär...

1940-жы йылда, ачан гелди Совет Куведи, Түркужү чырак дурарды Комратта. Куртулуш канатлады ону, верди ени солук, ени аннама йашамасына. Браайып чыраклыы, о гелди евä. Ачылдыйнан күүдä клуб да чекеттилär топламаа культурмеецлары, Түркужү гитти олмаа оннарын арасында. Оннар йапардылар концерт, аннадардылар ени йашамак ичин, ангысыны гетирди Совет Бирлини, аннадардылар, ани олмайжак шиндään сора фукаара, ани хепсийини инсаннар олажак бир. Озаман да Түркужү чыкардыйды бир түркү, ангысы ичин лääзым олсунду зет чексин душманнардан...

Ирми ики йыл бизи
Бойарлар пек зетледи,
Бни докузүз кыркынжы йылда
Кырмызы Аскер куртарды.

Бессарабия зенгин,
Херерси долу екин.
Кырмызы Аскер чок йашасын,
Жумлә инсаны куртарсын!

Ачан жешк чекетти, Түркужү осаат чекетти йардым етмää Кырмызы Аскерä. Ону йолладылар булсун бейгир хем талига. Түркужү гитти дансына.

— Даи, ләәзым йардым етмәә русла-
ра!

— Бешим йок ишим оннарлан.

— Ромуннар гелирсә, генә гийдиреже-
кләр бизә бойндрук.

— Е нәбажан? Койажан каршы мы?
Оннар алыпта өлдурежеклар.

Таа исләә өлмәә, некадар ескийжә
йашамаа...

Дансы чекилди бир йанына да баарды:

— Не хыйара гелмишин бырайы? Гит
нерейн гидәрсин... Беним йок ишим сенин-
нән!

— Йок адам сән! Душмандан бетер-
син.

О гүнү таа Түркүжү гитти рус салдат-
ларыннан. Онун талигасына үклеттиләр тү-
фек. Ама йолда фашист аеропланнары
етиштилар...

Дышардан ишидилди сабаалендеки
кушларын сеслери. Түркүжү сүрүкленди ка-
пунун йанына да аралыктан сийретти.
Деликтән бишей гөрүнмәзди да о генә че-
килди геери да йатты, ажылар гечтиләр
бираз да о уйуклады гиби. Бираздана о
ачты гөзлерини, ишидип сеслери. Ики ас-
кер чыкардылар ону дышары да сүрүк-
ледиләр школа ичинә.

Локотенент гүлүмсейрәк каршылады
ону, тутуштурду бир түтүн.

— Иа чал бир түркү, сааде диил бол-
шевиклар ичин.

Түркүжү бакты душмана да бишей жу-
вап етмедн. Сора бакты пенчерейә. Локо-

тинент сыбытты түтүнү ерә да тутунду
пакламаа тырнакларыны. Пенчередән са
гөрүнәрди, насыл йол бойунда дурэрлар
ики йыртык донну чоҗужак да бакэрлар
токатлар ашырысы школанын аулуна.
Түркуҗу чекетти о калын сесиннән чал-
маа:

«Бессарабия зенгин...»

Бу вакыт гирди примар да, ишидип
түркүйү, баарды.

— Болшевик түркүсүү-ү-ү...

Локотенент урду Түркүжүнү суратына.

— Иа тутун ону!

Ики аскер туттулар Түркужүйу, локо-
тенент алды бир аскерин түфеени да де-
ди:

— Етежек, некадар түркү сөледин...

* * *

Түркүжүнүн бобасы отуруду евин еши-
клериндә. Онун пек аарды уреендә. Кыв-
радып бир бүүк махорка түтүнү, о оту-
рарды кымылдамайрак. Аклысындан чык-
мазды оолу. Кара шүпеләр тырмаларды
үреени. Бабу чыкты ичердә да отурду
евин көшесинин йанына, онун акарды
йашлары.

— Хади аалама...

Ама ихтәәр дүшүнүрдү, ки пек фена
гелдиләр душманнар. Қалкып гезинди
аулда, сора отурду генә. Өлә гечти бираз

вакыт. Гүн дурду кавак аажын уурунда. Дәду калдырды гөзлерини. Токадын йанында дайанмыш сопайа дурарды нотар.

— Гит та ал чожууну.

Нотар гитти. Геердән траклады сопасы. Дәду хеп отурарды, сансын йокту куведи калкмаа: «Гит та ал чожууну»,—зынарды кулакларында.

Дәду лафсыз калкты ериндән да гитти истемәә комушусундан талигайы.

— Гүннәә гележән ми?

— Ев Аллаа ол! Гележән салт вер бейгирлери.

Школанын аулу бошту. Қалмышты сааде биркач санинел. Режидент калкып гитмишти.

— Қимсин сән?— сорду бири.

— Түркүжүнүн бобасы.

Санинел бишей жувап етмеди. О ачты маазанын капусуну.

— Оф!

Аскер йардым етти дәдуяа ташымаа Түркүжүйу. Бобасы йавашыжык ерлештирди оолуну талигайа, саман үстүнә. Түркүжү таа дирийдди. Бейгирләр пек үрүктү да онуштан дәду едәрди оннары, айыраарак дүз йолу. Гидәркенә о хеп үрек верәрди оолуна.

— Дайан, оолум. Чоку битти, азы калды.

Түркүжү йатарды аркасы үстү, она гөрүнәрди салт дипсиз маави гөк. Сарсытты талига да о генә кайбетти кендисини.

Ачан ачты гөзлерини, гөрдү хавада бир
булутчук, ани бензәрди кауша. Түркүжү
дүшүндү о генч оланнар ичин, ангыларын
бири дедийди она маазада: «Чал бизә бир
түркү да о олсун бизим түркүмүз». О өл-
дү, дүшүнерәк, ангы түркү олсун онун,
ачан хепси оннар майылды хем гөзәлди.

БЕЛА

О йылын биз йапардык музей.

Бир керет үүлендән сора, гелеркенә ашаа байыркы мааледән чувал долу экспонатлан, селәм вердим Сусак Мәлийә. О карысыннан йаннашык бакарды дуар ашырысы хем ийәрдиләр кабак чекердәә, сааде бийаз чекердеклерин капчыклары учардылар. Фыр-фыр.

— Не гезерсиниз, ушаклар?

— Тә, музей ичин экспонат топларыз.

— А-а-а! Бендә да вар бир патрет. Верейим сизә ону?

Бән да дедим, кешки да демейәдим:

— Хади, вер.

Бай Мәли хем карысы буйур етилләр бени ичери, отурттулар пата. Кендилери са башладылар аарамаа патреди. Бай Мәли аарэр хем аннадэр:

— Патретчик ми, батижини, оса не! Осой патрет сийрек вар.

Гечти йарым саат. О хеп аарэр патре-
ди. Бән гөрерим, ани оја чыкажэк бу иш
да деерим:

— Мәли бати, бизә вакыт гелди гит-
мәә.

— Дурун, батижинн, дурун...

Карысы башлады актармаа не вар сан-
дыкта, сора пинди жамал үстүнә, бакты
ербир көшейә. Йок, буламадым о патреди.
Бән генә деерим:

— Афединиз, ама биз гидериз.

— Иапырсаныз буну, күсежәм сизә!

Бай Мәли сыкты йумурукларыны да
башлады дүүмәә карысыны. Инсан кап-
ты сүпүргә кочаныны да оннан савашты
корунмаа. Актарылды софра, кырылды
икн чини.

— Нихаммети патрединиз!— баардым
бән, да капып чувалы копуштум качмаа
бу евдән. Көшенин йанында бизи етишти
бай Мәли елиндә о тутарды патреди.

— Булдук ба, булдук!— севинәрди о.

Бән алдым патреди да бактым, орда
Сусак Мәли попас гиби узун сакаллан,
йанында да ики досту, хепси гимни ка-
панжы рубасыннан. Геердә да бир аскер
көпеклән, омузунда асылы түфек.

— Сиз бу патреди нередә чыктыныз,
Мәли батү?

— Капанда, батижинн, түрмада.

— Исләә патрет, ама музейә ону йок
насыл коймаа.

— Йок бишей, ону бән сизә истедим
гөстермәә.

Бай Мәли хич кахырланмазды, о се-
винәрди, ани булду патреди. Ачан биз йол-
ландык гитмәә, бай Мәлинин карысы сак-
лы деди бана:

— О исләә адам олайды капанда ге-
бережйиди, о са шейтан, онуштан дири
калмыш.

КАРАГӨЗ ЙОРГИНИН УУРУ

Сабаа каршы, уйуйаркана ен койу уйкуйу, Карагөз Йорги дуйду, ани ким са дүртерону омузундан. Йорги зорлан ачты гөзлерини. Ама ачан гөрдү Симону, фырлады, атып бир йанына йорганы. Калктынан, басты леен ичинä, унудуп алатлан, ани аушам йыкадыйды кырдан гелдийнан аякларыны. Су дөкүлдү ерä, ислайып мусаафирин пачаларыны. Ама Симон хич бакмады бу ишä да йаклашты Йоргийä, бакты пенчерейä кушку гөзлериннän, таман не са истеди сөлемäя, ачан ачылды капу да ичери гирди Йоргинин анасы. Инсан, беллийди, енез калкмышты уйкудан, да башы баалыйды ачык модайлан, ангысынын алтындан гөрүнärди бийаз сачлары Сабаа шылаанда бийаз сачлар фасыл гөрүнärдиләр гүмүш гиби.

Йорги бä, не о еркен тангырдадэрсын?
— Бишей ма, леенä бастым.

— Е ачсана гөзлерини, оолум.

— Гит бак ишинä, ма!

Ама Йоргинин анасы бакты мусаафирä.

— Сабаа хайыр олсун!

— Саа олунуз!

— А гитсенä, ма!

— Гидерим, гидерим,— жувап етти кары да чыкты ичердän, йавашыжык капайып капуйу, бак öбур ичердä уйуйардылар Йоргинин күчүк кардашлары. Адамнар отурдулар пата. Симон чыкарды жебиндän бир түтун да, аарайарак жебиндä сырник, гиришти:

— Йорги, насыл денер, гелди сенин да саадын.

Йорги силди чапакларыны. Симон үсүрдү аужуна. Йорги билärди, ани хастайды офтигадан.

— Сигуранца кокаламыш, нередä йашээр Игнати. Бүүн-йаарын вар насыл тутсуннар ону. Ону тутарсалар, хепсинин енселеринä атажаклар кементи. Игнати билмеер, не олду Каулда. Бизим бир адам йолламыш хабер, ани ону аарармышлар.

Симон генä үсүрдү öлä аар, сансын йыртыларды жеерлери.

— Гидежан Комрата буун. Булажан Игнатийи да солейжан она, некадар таа тез кырласын. О билер нерейи. Булажан Игнатийи о евдä, нердä кышын алдыйдык түфеклери. Тутэрсын мы аклында?

— Тутэрым.

Симон алды солук да илерледи:

— Солейжән она, сааде не бән дедим. Бак хем гөзчү йок му орда. Иши битирдийнән осаат геери. Аннадын мы?

— Аннадым.

Симон битирди лафыны да койду цыгарайы жебинә, ангысыны езмишти верәркән изини. Сора чыкарды жебиндән: таа бир түтүн да деди:

— Вер сырник.

Йорги гитти жамалын йанына, булду сырник кутусуну да верди Симона. О туштурду түтүнүн ужуну, колверди бурнусундан түтүн.

— Алатла, зерә вакыт йок.

Йорги гинди да оннар чыктылар дышары. Иазды. Аачларын тепелери хенез йалабийардылар дууан гүнешин шылаандан.

Йорги ийлди да йыкайыверди суратыны йаамур суйуннан текнедән.

Симон ичәрди бет кокан түтүнүнү да насаатларды:

— Бак, алмайасын йанына чакы бишей, револьвер. Жандарлар тарашлээрлар гиреннери хем чыканнары касабадан. Сени да тутурсалар кайып ишимиз...

Йорги силди сурадыны голмәännән. Онун үреснә гирди корку, ама о савашты хич бишейлән гөстермесин, да деди гиргин:

— Коркма... Йапажам, насыл дедин. Бән динл күчүк е...

Симон беенмеди онун жувапыны:

— Алданма, Йорги. Каулда хепсини

кападылар. Ким са оннары сатмыш. Ан-
нээрсын мы шинди, не олэр?.. Сән бири-
жик калдын, ким шүпесиз йашээр. Онуш-
тан да биз сени йоллээрыз. Унутма бу-
ну.

Оннар айырылдылар, чыктынан ара-
дан. Симон биткидә баарды:

— Бак, кору кендини. Бән билерим,
ани сенин исләә уурун.

Бу йаз сабаасы өлә гөзәлди, ани вери-
ди кувет хем урек инсана. Гүн дуарды
алатламайрак да орталык, сансын сесир-
генәрди. Салт ойанда-буйанда инсаннар
урудулар сыра инеклери. Йорги душүн-
дү, ани бишей сөләмеди евдекилеринә.
«Йаарына кадар дөнежәм геери», — дүшү-
ндү о да чыкты күү кенарына. Бырайы чык-
мышты шансора йарым сүру инек, сырт-
мачлар топлардылар хайваннары, сүверäk.
Йорги гечти сува дережин, басарак таш-
лара, да алатлады йолжасына илери,
йарым сааттан кадар сора ону етишти бир
талига.

— Алсана Комрада кадар!

— Отур ва...

Йорги йатты чуваллар үстүнә да уйуклады.
Даларкан уйукуя дүшүндү: «Алайдым
револьвери баариким». Талига гидәрди
йол бойундан, кумнуктан да текерлекләр
хич тангырмазды. Йорги уйанды таа
озаман, ачан адам дүрттү ону камчы са-
пыннан:

— Калк ва, эй! Етиштик!

Йорги тез калкты ериндән, отурду сар-

кыдып бажакларыны. Үч ромун аскери тарашлардылар талигалары, бириси да йокларды инсаннарын жеплерини. Гелди сыра талигайа, нередә отуларды Йорги. Бир аскер ики тепели пилоткайлан дурүк бакты адама хем Йоргийа, чөздүрттү чуваллары. Сора дөндү Йоргийа.

— На чыкар суртууну.

Йорги чыкарды да силктиртти. Аскер ансызындан итирди Йоргийа:

— Тозатма, хайван!

Сора алды Йоргинин елиндән суртуу да чевирди хепсини жеплери, булмайып бишей, сыбытты суртуу ерә.

— Калдыр еллерини.

Йорги калдырды. Аскер доорудуп туфәә сыртында, йоклады пармакларынан Йоргинин колтукларында, доннарын жеплерини. «Нейи аарээрсын, ону хыйар булажан»,— душүндү Йорги да аклысына гелди Симон.

Талига, нердә отуларды Йорги, дангырдайрак таш йолда, гирди касабайа. Панайыр токатларын йанында Йорги атлады ерә.

— Саа ол!

— Сәндә саа ол!— жувап етти адам да хич бакмайрак айдады панайыр еринә.

Йорги осаат йолланды Игнатинин евинә. Сиректә бакынарак хербир тарафа, Йорги гечти көпрүдән, чыкты бир сапа сокаа. Ики жандар гечтиләр онун йанындан. Сора биркач бабу семеледи чыкыжыклар.

еллериндә да сокак калды бош. Йорги сирек геләрди бу касабайа да шинди омераклыклан сиредәрди орталыы: чойу евләр ескийдиләр, керемитлердә бүүмүшту ешил йосун. Гечип гөлгә тарафына о узактан-узааа бакты Игнатинин евинә. Токатлар каплыды, капулар да генә.

Йорги гечти аулларын бойундан, синип отлар ичинә, дөшетти суртууну да, йатып үзү койну, гиришти сийретмәә. Пақында акарды насыл са дерә. Кенарларында йывылыды тепә-тепә фышкы, гүбүр йывыннары да бу үзерә лүзгәржик гетирәрди бир аар хем бет коку. Бир сүрү ири ешил синек топландылар Йоргинин йанына, гириштиләр даламаа ба ессени, ба суратыны.

Гечти ики сааттан чок. Йорги хеп сиредәрди. Гүн калкты йукары да башлады кыздырмаа өлә каави, ани чојук калды тер-су ичиндә. Йорги ајыкты хем сусады. Ама о сиретти таа бир саат катар. Евдән са не бир ким чыкты, не да биркимсей орайы гирди. Йорги дөндү аркасы үстү, геринди да дүшүндү: «Гит та анна, не оләр? Шинди передә о? Е туттуйсалар ону? Е не озаман бән йатэрым ахмак гиби?» Бу шупелердән Йоргинин куруду бувазы хембетән. Бакып хайли.— йола, арайа, көпрүйә, Игнатинин евин долайанына,— Йорги калкты да тез чыкты йола.

О гечти бир сокаа, сапты арайа, ачаң көшедә гөрдү Игнатийн, ангысы алатсыз

геләрди жанта елиндә. Гүн калкмышты кушлаа да бутүн сокак долдуйду шылаклан. Йорги үрекчә севинди, ани Игнати саа-селем да, айкырлайып сокаа, чыкты она кааршы. Игнатинин гөзлериндә гөрүндү шашмак, үзүндә са бир дамаржык кыпырдамады. Ама Йорги етиштирди денемәә о шашмайы да бакышта о сансын дуйду кенди ежелини. Башакадан о аннамады кенди да, ама она етишти гиби, несой са дуйгу, ангысыны о илери йокту таа дуйдуу. О сансын аннады, несой аар үк ташыйарды Симон, Игнати таа башкалары да шинди о гүчлү үк динди онун да омузуна. Бу дуйгу гечти фикириндән бир гөз кыпмасына кадар. Йорги йаклашты Игнатийа.

— Здрасти, Игнати бати!

— Здрасти!

— Симон деди, ани сиз сакланасыныз.

— Башка бишей ми демеди?

— Бишей.

— Исләә, солейжән Симона, ани йапажам, насыл биз илери аннаштыйдык.

— Саалыжаклан!

— Саалыжаклан!

Игнати сапты чатырыкта да кайбелди.

— Уф-ф!— деди Йорги, да силди аннысыны. О севинди, ани колай битирди иши да боллатты кендисини. Она гелди, сансын бир аар чувал индирдиләр сыртындан, да о гүлдү. О гечти ирми-отуз адым, ачан йанындакы сокактан чыкты онүнә бир ба-лабан адам кара паралийә башында.

Онун саа колунда йалабыйарды револьвер. Йоргинин сансын сыргааннан ашладылар айакларыны да истәмедәән йапты бир адым геери.

— Мынеле ын сус!.. Репеде!¹

Йорги калдырды еллерини. Вақыт сансын дурду, да солук олду аар Ериф йаклашарды. Йорги атлады онун үстунә. Хепси олду гөз кыпымында. Адам качырды револьвери елиндән. Да оннар икисида душтүләр ерә. Адам чемрек чыкты Йоргини алтындан да чыкарды койну жебиндән бир бычак. Йорги гөрду, насыл йалабыды гүнештә бычаан дили, сансын кызыл-канат балыы фырлады су ичиндән. Ериф урду бычаклан Йоргини үреенә да чевирди ужуу.

Адам калкты, гинди паралийәсыны сойук тепесинә, итирди тепмейлән, алды револьвери. Силип басмайлан бычаа йалымыны, койду ону белиндә кынайа да чабук йолланды доору о сокаа, нердән гиттийди Игнати. Йорги салт бакты онун аардына. Сокакта кимсейжик йокту. Йорги, топлайып куведини бастырды ики колуннан үреени. О коркарды айыртмаа еллерини ордан, ама таа чок коркарды бакмаа орайы. Пармакларын арасындан ерә дамнарды кан. Йорги гитти йаваш-йаваш елли адым кадар сокаан көшесиндәдан да йыкылды. Кан бошанды да о дургудамазды ону:

---

¹ Еллерини йукары! Хызлы (рум.).

— Мамужуум... деди о йавашыжык, бакарак, насыл акэр кан. Гök маавийди. Гүн бир алтын.

Бир евин аулундан чыкты чожурак: кучүжүк, йалпак насыл бир сүтлу кузужук, гимни йыртык донжаазлан, йалнайак. О йаклашты Йоргинин йанына да дурду бакарак, ачып аннамайан бишей, не олэр маави гөзлерини. Корку гөрүндү онун гөзлериндä, насыл олэр, ачан ушак сефтä гөрер бишей чиркин. Ушак дуруду бакарак Йоргийä, елиндä тутарды кучүжүк казанжыы суйлан долу. Йорги савашты сакламаа каны ушактан, дөндү үзү койну, кан гиришти акмаа тоз ичинä. Тоз йысынмышты гундä да о дуйду, ани тоз ичинä гидер онун өмүру. О савашты гүлмäй бенизсиз дудакларынан да деди чожурак:

— Сән ислäй чожук.

Ушак гүлдү.

— Бән днил салт ислäй, бән мамуйа да йардым едерим,— деди чожурак да йаннайрак казанжын аарлыындан. Казанжыкта варды делик да ушак пармааннан тыкарды ону.

ДАМГА

Кечи Костадин гелди литература коруйжусуна Сапар Емелиана, ангысы йашарды ики катлы евдә касабда. Илкайзды, мартын сонуйду, ама хава фасыл вақыттан илери ачылмышты оқадарадан, ани аачлар олмайадылар йапраксыз, хем инсаннар хеп таа гезмейайдиләр калпакларлан, варды насыл санмаа, ани дышарда йаз.

Кечи Костадин кенди да гимнийди кара абайлан, башында бир боз калпак. О чекмишти калпаа аннысына: кескин гүндән камашырды пелин бенизиндә гөзлери.

О гирди подъездә, пинди икинжи ката. Йапы ичиндә серинди, бетондан ешикләр сүпүрүлмедикти, суук дуварлар гетирәрди аклына кышы. Да Кечи Костадин дүшүндү, ани таа бир кыш гечти, узун му кыса мы, ама гечти да гелди илкайз, онун са

үрää хеп буламээр усуллуу, хеп дарсээр
өлә бир ишә, ангысыны кендиси да бил-
меер, ама кайет ажылы дуйэр. Хеп таа
чекер фикирини, доорудэр өлә, ама кен-
диси да аннайамээр, мызга мы бу, оса
айырыламээр кенди пусүрлүүндән ми?
Даава чекип кенди-кендисинә гидер өлә
издән, гөтүрер илери доору, өмурүн кө-
күнү аннамасына. Жувап са хеп йок, со-
руш са хеп йашээр ичиндә...

Икинжи катта дөрт капу варды. Бир-
си каршыда сарылыйды йалабык кара
дерийлән, чапразлы какылыйды сары те-
пели енсержикләрлән. Дар кайышчыклар
хеп о материалдан, ангыларын үстүнә ка-
кылыйды алтын тепели енсержикләр ге-
рардиләр дерийи да йапардылар капуда
үч бүүк песмет, ангылары йалабийарды-
лар герили, нижә кара бейгирин терли бу-
тлары. Калан капулар хепси биртүрлүдү:
сулу маави бойада, сааде бир капунун
өнүндә йывылыйды бир йывын чийненмиш
өкчели аяк кабы. Бу бир түрлү капулар-
дан, осаат варды насыл танымаа литера-
тура коруйжунун капусуну. Онун капусу-
нун йукаркы сол көшесиндә йапыштыры-
лыйды бир дар, сарармыш йапражык.
Уфажык кафесчиклери белли едәрди, ани
йапрак копарылы үүренижи тефтериндән:
«Дост! Ер сән бени буламарсан евдә, йаз
бана бир-ики лаф да кой йапражыы о по-
шта кутусуна. Чок саа ол! Чорбайы».

Кечи Костадин илк керә гөрдүйнән бу
йазылары дүшүндүйдү, ани коруйжу исте-

миш йапмаа бишей фасыл, ама сора есап етти, ани хепси олмуш доору. Тә шийди о олмарса евдә не түрлү бракажак о хабер, ани гелди чыырмаа ону литература топлушуна Авдарма куйуня. Йазажан бир йапражаа да сокажан капу арасына мы? Йарашмээр, белли ки. Таа исләя олажак булсун коруйжуйу евдә да аннатсын она, ани ону беклеерләр инсаннар, ани тоглуш олмайжак онсуз долу хем гөстеримли еер жанабизи тутмаса орада насаатыны, макар ки Кечи Костадин биләрди, ани коруйжу дейжек она, ани сөлейәмеер бир да акыллы лаф, ачан гөрер, ани инсаннар залда еснеерләр хем лафедерләр.

Кечи Костадин орта пармааннан бастырды зырылты копчажы да коруйжунун хайадында бет зырылдады: «Др-др-др». Капу осаат араланды да кыйнаш шылакта гөрүндү кары сураты.

— Заманэрсыныз!

— Кеметайорсунуз!

— Чорбажы евдә ми?

— Йок, ама бираздана гележек. О таа иштә, сиз не билмеерсиниз ми, ани бүүи кара жумаертеси.

— Билмедим.

— Сиз бак ишлемерсиниз өлә иштә, онуштан билмерсиниз. Ама бекленниз, о бир саатадан ләәзым гелсин.

Оннар сустулар да ишидилди, насыл ичердә савашэр лафетмәя коруйжунун бир йашында чождуу. Сокактан да ишидилди инсаннарын сеслери ангылары топланар-

дылар йакмаа былдыркы салкым йапракларыңы.

— О деди, еер сән гелирсән беклейәмишин.

— Ислаа. Бир сааттан сора бән гележәм.

Кечи Костадин инди ашаа о гүбүрлү ешиклердән. Суук бетон онун адымнарындан лумбурдарды, нижә бош фычы.

Соқакта лүзгәржик узалтмышты түтүнү, ангысы чыкарды нем салкым йапракларындан да койу түтүн узанмышты, кывранып аачлар арасындан, инсан бойуна каар чыкмышты йукары, айкырлайып йолу. Чыктынан евдән, гечти койу түтүнүн ичиндән, чыктынан гениш сокаа дуйду, ани исленмиш үстү. Көшедә алды бир бабудан семчка да гезинди ийерәк оннары Клисә пармактыынын йанындан о инди ашаа панайыра, нередә биркач карыдан каарә, ангылары сатардылар ииши лаана хем туршу, йокту кимсей. Сора о таа бираз хайлак гезинди. Гүнеш курутмушту йоллары да гечән машиналар хем автобузлар калдырырдылар тоз да о конарды киречли евлерин дуварларына да бундан бүтүн касаба гелирди пүсүр хем күсүлү. Уурайып биркач түкәна, Костадин гитти геери Сапар Емелнана. О генә гечти соқактан, түтүн тепежиклерин йанындан, пинди о сүпүрүлмедик ешиклердән, да генә онун аклысына гелди кыш, дураркан капу йанында, дуйарак мааза сериннийни.

Капуйу осаат ачты кенди Сапар Емелиан. Оун кара, серт кыса кыркылы сачлары дүз таранмыштылар, гөзлери бакарды сык кара кашлар алтындан.

Костадин еллешти оннан, сора чыкарды абасыны, чепичлерини да оннар гечти-ләр ичери.

— Отур,— деди Емелиан, гириркән.

— Унутмадын мы, ани бүүн толуш.

— Бән унутмадым, ама чыкты бир башка иш.

— Не иш?

— Не ми?— Емелиан койду аучларыны дизлеринә да бакты ерә.— Мали өлдү. Карынын малиси өлдү өтөөгуну аушамнен.

— Шинди нәбажэз?— сора верди Кечи Костадин, ама кендиси да дуйду; ани сорэр, сааде сорсун дейни. Азы ачылды, сансын она сормадынан. Да сансын бишей гезәрди нерде са чукурунда кашынды. Аннады, ани бөлә саатта, бөлә өмур нышаннарында чок сормаа йарашмээр. *О доорутту таранмадык сачларыны, сора нечин са силкиверди пачасындан бир бийазиплик. Оннар икиси да сустулар бираз. Обур ичердә коруйжунун карысы ойнарды ушаклан: «Утәутә... утә-утә-утә-та!»*

Да бу момент Сапар Емелиан деди:

— Бән гидежәм. Гидежәм ки хесапетим, ани гитмәә ләәзым. Ама илкин гидежиз өлүйү бакмаа. Чок дурмайжыз. Кайылмыйсын?

Кечи Костадинни урәә илиннеди.

— Кайылым.

— Озаман гидериз. Полда лафедезез.

Коруйжунун карысы даартты кара чем-
бери, гийдирди ушаа да гитти оннан иле-
ри. Онун аардындан чыктылар адамнар.

Коруйжу бошуна демедийди, ани йол-
да лафедезеклар. Оннар лаазым ды ла-
фетсиннар таа бир иш ичин. Кечи Коста-
дин истарди билмаа, не дүшүнер Сапар
Емелиан онун чекишмеси ичин башка бир,
анылмыш йазыжыйлан. О пек көтүлөмиш-
ти Кечи Костадинни кийадыны. Чыкты-
нан гениш йола Кечи Костадин бекледи
бираз, санарак, ани коруйжу чекедежек
лафы, ама о чекетмазди да дайанамайып
сорду:

— Ишттин ми, не деер кийадым ичин
Философ?

— Ишттим. О бана дүн телефон ур-
ду да аннатты хепсини. Деди, ани сенин
йазыларын бишейа бензәмеермишлар.

— Е сән насыл санэрсин. Доору му?

— Диил доору. Сенин йазыларын ис-
лаа, ама нейчин сән йазмышын она өлә
ажызгансыз жувап. Сән билерсин, ани о
бизим анылмыш йазыжы.

— Хади, бән кайылым, ани йаздым
она ажы лафлар. Ама неләр benim ичин
сөлөмиш о аалемә?

— Бурада онун доорулуу йок. Ама дү-
шүнүпта бактынан, варнасыл аннамаа
диил онун йаннышыкларыны, ама онун
принциплерини.

— Шинди буна принцип ми денилер,

ачан бир кимсей лафедер сениннән бир түрлү, аардындан да көтулеер сени?

Адамнар лафедерәк чыктылар касаба кенарына. Коруйжу бакты сокаан ики та- рафына:

— Бак сән иши, унутмушум нередә ма- лилерин еви. Бән бурайы гелдийдим са- аде ики керә, о да дөрт йыл геери.

— Гит сор бир кимсейә. Инсаннар лә- азым билсиннәр, ангы евдә вар өлү.

Сапар Емелиан гечти сокаа да сөрду ики чожаа, ангылары ойнардылар чели- жик. Кечи Костадин гөрдү, насыл чожу- жак гөстерди челик сопасыннан мааленин өбүр тарафына. Да адамнар гиттиләр ойна- ны доору. Ачан гөрдүләр ачык токатлары хем баалы пешкири токадын диреендә, коруйжу деди:

— Бырда.

Оннар икиси да гирдиләр аула. Куфия каршысында софра өнүндә отурарды ко- руйжунун карысы таа бир карыйлан да бүүк бычаклан доорарды иши, сары ла- ана йапракларыны. Софра чоктанкыйды, вакыттан онун иңжелмишти кенарлары. Инсан бакты оннара доору, ама коруйжу йаклашмады карысынын йанына, сааде ченесиннән йапты маана: «Тә, гелдик биз дә». Сора адамнар чыкардылар калпак- ларыны да гирдиләр ев ичинә. Хайада гир- дийнән, Кечи Костадин гөрдү капуга аралы- ындан өлүйу-бабуйу, ангысына етиштирә- мемшишиләр йаппаа табут. Онуштан дөрт табуретка үстүнә койулуйдулар палалар

Бртүлү капу, бунун да үстунä ерлештирилди өлү. Өлүмнук рубалар рааметлийн йапардылар кыриак. Жат-ени еменилерин алтлары ачык-мор йалабыйардылар.

Ичердä өлунүн йанында варды таа уч кары, бир кызчааз еди-секиз йашында, ангысы нечин са гнимнийди кептарлан хем бурнусуна асмышты мамусунун буук кара гөзлүклерини. Софранын йанында отурарды бир дäду — алтмышбештän йукары сакат бир айаклан. О ичкилийди да ачан Сапар Емелнан хем Кечи Костадин, савашарак адетä гөрä тутуштурдулар бирәр мум, диктилär оннары бир долу папшой унуннан дерин чинийä, алдылар бирәр филжан шарап, даттылар колива, ангысынын үстундä йапылдыды шokolодтан ставро. Сакат дäду бакты-бакты оннара да деди:

— Не ичмеерсиниз бирәр филжан долу? О днил комка е. О клиседä попар даттырэр сааде.

Кечи Костадин хем Сапар Емелнан утандылар бу соруштан, ама дөнмедилär геери софрайа, ичмедилär башка шарап. Оннар отурдулар скемнейä өлунүн йанына. Кечи Костадин отурду кäär өкчелеринä каршы да истä-истемäз окуду еменилерин алтында: «Размер отузеди, паасы — ирмидорт карбона».

Отурдуктан сора, илдип башыны, Кечи Костадин таа бир керä үүренди, ким варды ичердä, да шашты, ани илкин де-

намемишти олүнун башы ужунда бир пек
ихтээр бабуу.

— Кач йашында о?

— Доксан уч.

Бабу отурарды олүнүн башы ужунда,
насыл бир күчук монумент: онун отурма-
сында варды буук үүсеклик. О доорутту
олүнүн башында кырмызы кийаттан чи-
чеклери да лафетти:

— Бән бир керә май өлдүйдүм болни-
цада, ачан йапардылар еди йыл геери апа-
рация. Йаптылар апарациян да гелдим
кендимә. Инанмээрим ани дирийим, йа-
тэрим криватта. Ачтым гөзлерими да гө-
рерим: йанымда дофторлар, чожукларым,
кызылым. Деерим оннара: «Не кахырлы
дурэрсыныз? Гидин да гетирин шарап, ки-
раз един инсаннары, ичмәә койун софрайа,
имәә».

Үч кары, ани отурардылар олүнүн саа
тарафында хем сакат дәду гүлдүләр. Док-
сан үч йашында бабу да гүлүмседн, ама
насыл са фасыл, кендийжесинә. Олмалы
өлә гулерләр сааде бу йашта инсанар. Да
бүкерәк еллериндә бир буук кафесли бас-
майы узатты лафыны: «Шарабым беним
варды үчүз кила, парам да генә варды.
Деерим: «Гидин йапын не сөледим». Кен-
дим са дүшүнерим, ани таа нй өлөйдим да
куртулайдым, зерә быктым артык чекмәә.
Дофтор са бир калын адам, лаабы пек зо-
ор, аклымда тутамадым, пек жана йакын
адамды, ама ишиттим геченнердә өлмүш,
сорэр бана: «Нечин бу икрамы истеерсин

йапмаа?» Деерим: «Помана ичин». «Помана ичин ми?»— сорэр да гүлер. «Еркен таа, сән таа йашайжан. Некадар кендиндән йашайжан, бендән да таа беш йыл». Тә озамандан еди йыл гечти, таа йашэ-эрым. Гүнәә да, доору сөөлейим — быктым йашамаа».

Карылар хем дәду генә йавашыжык гүлдулар. Сора тутунду лафетмәә сакат:

— Хич аннамадым, насыл маму өлдү. Сабаален гезди, үулендән сора прост олду она. Аушам үстү йолладык дофтора бир кишийи. Ишидерим маму лафедер: «Капайын капуйу, ушак чыкэр!» Бакынэрым нердән бырда ушак олсун, ачан кимсей йокту икимиздән каари ичердә. Сорэрым анама: Не ма?» О са бакэр, капуйа, сансын аслыдан орда ушак чыкты. Өлә кахырлы бакэр, ани benim жаным ажыды она.

Доксан үч йашында бабу:

— Она өлә ишидилди безбелли.

Хепси сустулар, сааде ишидиллирди, насыл чатырдээр йанаркан мумнар.

Сакат дәду:

— Буушэрсын, буушэрсын бу айдынык дүннәәдә, биткидә да атэрлар үстүнә ики талига топрак да окадар.

Доксан үч йашында бабу:

— Е тә мамун сенин, насыл буушту. Күчүклүүндән үвсүзлүк, евлендийнән да кахыр-кахыр үстүнә.

Ичери йавашыжык гирди бир кары. О тиймнийди ени кептарлан, ангысы кескин

кокарды койуна. Гирдийнан, кары йапты
уч керä ставрозуну да деди:

— Аллаа прост етсин!

Койду өлүнун йанына бир куру феслеп,
йакты кенди мумуну бир башка мумдан,
ани өлүнун пармаклар арасында койулуй-
ду. Сора чыкарды ону да койду еринä кен-
ди мумуну. Ичти бир филжан шарап, ал-
ды кашыжаклан колива да таа сора отур-
ду скемнейä дәдунун йанына. Карылар ла-
федәрдиләр бири-бириннән. Дәду да ла-
федәрди доксан үч йашында бабуйлан.
Кечи Костадин сесленәрди оннарын лаф-
ларына:

— Инсан топрактан чыкэр, топраа да
гирер,— деди бабу.

— Топрак о бир кантар гиби: не нис-
лер, не зеделенер. О демир да версә, хел-
си геери дөнер.

— Ölä Аллахтан курулмуш.

— Ама бу адет гелмеер аар. Дуумуш
му инсан бу дүннәәда, онун вар бир бор-
жу — өлмәә,— деди дәду.

— Дуумактан өлүнжек нелер гечирер
инсан?! Е-е-ех!— деди кары.

— Йашасын ләәзым инсан, чалышсын,
ама Аллайы да унутмасын. Зерä инсан
бракылдыйнан Саабидән гүнәйя гирер.
Рызыны кайбедер,— деди доксан үч йа-
шында бир дәду.

— Инсанын Аллахы — рызы.

— Доору! Некадар урсуз инсан бән
билерим, ани Аллахы инанэрлар,— екле-
ди карыларын бири.

Пенчередән гирәрди гүн шылаа.

Коруйжу дииди Кечи Костадинн диннә да ченесиннән гөстерди капуйа доору. Оннар икиси да бирдән калктылар, насыл аскерләр да чыктылар дышары. Сапар Емелиан йаклашты карысына, о хеп өлә кыйарды о сары аар лаана йапракларыны да бүтүн долайы бастырмышты чиркин коку.

— Биз гидериз.

Коруйжунун карысы елин терсиннән алды гөзлериндән сачларыны, ани чыкмыштылар кара чембери алтындан, да калдырып башыны йумду бир гөзүнү гүнештән. Сора гүлүмседи гиби да гүнештә йалыбыды онун сык, ипри, ама седеф гиби бийаз дишлери.

Адамнар доорудулар чыкмаа аулдан, да дөнәркән аркасыны евә, Кечи Костадин гөрдү куфнедә пенчерә ашырысы бир кары ийирди туршу. Софра онун өнүндә долуйду түрлү-бурлү тенжерә, сини хем таа билмәм неләр.

Кечи Костадин хем литература коруйжусу Сапар Емелиан чыктылар ачык токатлардан да доорудулар автобус станциясына, нердә оннар ләазымдылар пинсиннәр саат бештә автобуса. Оннар гидәрдиләр йаннашык, ама икиси да хич истемәздиләр лафетмәә не кенди чекишмелерини. не аарамаа кабаатлылары, нечин ани бөлә өмүр нышаннары өнүндә хепси бу лафлар геләрдиләр пек уфак хем кәйет ужуз.

САН САНЭРСЫН...

Битирдийнән секиз классы, Киреки чекишти анасыннан хем бобасыннан, нечин ани гитмеди илери үуренмәә. О йаптырты кендинә паспорт, топлады не варды рубажыкларыны да аушамкы поездлән гитти касабайа.

Ону кабул еттиләр бир йыллык повар курсаларына. Йокту насыл демәә, ани о пек беенәрди бу иши, ама о евдән таа сынашыкты изметчиләә хем имәә йапмаа да битирди курсайы уйгун.

Ачан даадардылар ишә, Кирекийи койдулар исләәларын арасына да браадылар касабада. Ону йолладылар ишчи столова-сына. Бырда илк гүннердән Киреки йоруларды, ани етиштийнән ичеринә общежитийада етәрди куведи сойунмаа хем йатмаа динненмәә.

Гечти алты ай. Киреки савашмасыннан севдирди кендисни иштә. Ону метедәр-

диләр. Кенди да о өлә кызды, ани ерә сок-мазды кендини.

Иорту гүннердә Киреки долашарды евдекилерини. Геери доору үкленәрди ики жанта имәә. Анасыннан бобасыннан о бу вақыдадан дүзлештийдди. Киреки усланды-рарды оннары, севиндирип, ани гидер ге-жә школасына докузунжу класса да сора алдыйнан аттестаты гирежек институтда.

Киреки битки вақыт хализдән истәрди гирмәә үренмәә зерә онун үреендә херкерә кызарды бир йумак, гөрдүнән студентлери институттан.

Диил узак о столовадан, нердә ишләр-ди Киреки, варды үүредижи институту да студентлерини чойу геләрдиләр имәә ишчилерини столовасына. Бырда имееләр уй-гундулар хем диилдиләр паалы. Студент-ләр геләрдиләр бир сүрү, савашардылар алмаа имәә сырасыз, онуштан ани ишчи-ләр утандырардылар оннары. Киреки са бакарак студентлерә пек истәрди олсун оннарын арасында.

Чожуклар студентләр херкерә Кире-кийә лаф катардылар, ама о тутарды кен-дисини да чок жувап етмәзди. Зерә би-ләрди, ани сааде дур лафа, осаат инсан-нар сырада алаттыражәклар ону. Ама кен-ди жанында са истәрди сөзлешмәә бу ме-раклы генч оланнарлан. О дуйарды үстүн-дә оннарын бакышларыны. Бу үзерә, о гийнәрди пек кырнак. Макар ки иштә онун варды кенди бийаз халады, о диктирдий-ди кендинә бир ени, кыврак дикишли, кы-

са етекли. Кара сачларыны о гөзәл ер-
лештирәрди башында. Сачларын устуйя о
ерлештирәрди бийаз фесчәәз. Гөзлерин ал-
тларыны о бойаттырарды маави бойай-
лан, чизерәк инжежник чизийлән. Дудак-
ларына о кымыз коймазды, нейчин ки ду-
даклары өлә да кирез гибийди. Ама не
хем чок дөндүрәрди деликаннары-онун
кыврак бойу хем үусек гуүслери.

Столова, нердә ишләрди Киреки ер-
лештирилйди бир беш катлы евин илкин-
жи этажында. Кирекийя йол ишә кадар
тутарды ирми минут. Чыкажаазамаң ичер-
дән донанарды, бакынарды айнада. Бир-
бучук йылда о топлადыйды бираз пара да
гийнәрди чок гөзәл. О биләрди, ани сту-
денткалар ону чок гөрерләр, ачан о гечер
соактан. Чоҗуклар са савашардылар
имәә ону гөзлериннән.

Киреки биләрди, ани онун акран кыз-
ларын чойун вар достлары. Кенди үреен-
дә о сайарды, ани о таа үусек кафадарка-
ларындан да дүшүнәрди, ани бир заман
браамайжэк алдатсыннар ону чоҗуклар.
Макар ки гежеләр йарысы онун тени баш-
ларды кызмаа, жаны сук-сук дүүлмәә.
Ансызындан каплардылар фасыл майхош
дүшләр, ангылардын уйандыйнан сора
дуйарды кендини куветсиз, сарфош гиби.

Аушам үстү Киреки гидәрди школайя.
Севги йчин дүшүнәҗиз сора»,— дейәрди о
кендинә.

Хепси олду ансызындан. Бир гүн о де-
неди студенлерин арасындан бир бала-

бан, карагӧз чоӗуу. О динлди окадар гӧ-
зӧл, ама ондан Киреки дуйарды несой са
бир саклы кувет, ани йокту каланнарда.
Да о кувет таа динмедийнӧн она, дарсы-
латтырарды Кирекийи. Она хеп фасыл ге-
лӧрди, нечин о чоӗук бир керӧ алатламӧ-
эр сырада да ачан о йаклашӧр Киреки-
нин йанына, кыз буламазды ер кендийӧ,
нечин са бакарды ашаа. Утанарды.

— Бана йарым чини чорба хем карто-
фли манӗасы локмасыз,— дейӧрди чоӗук.

Ишидип онун сесини, Киреки гулӧм-
сӧрди. Чорба йапарды еди капейка, ман-
ӗа да секиз. Ер керӧ о чоӗук аларды
чок екмек. Кампот, чай бишей о бир керӧ
да алмазды. Идиктӧн сора ичӧрди су кра-
нтан.

О мутлу гӧндӧ, насыл гелӧрди Кире-
кийӧ, о чоӗук башладыйды ӗанында та-
шымаа алиф да хербир бакышында хаш-
ларды Кирекийи. О гӧндӧн ӧтӧӧ доору чо-
ӗук башлады алмаа долу чини чорба,
картофли манӗасы локмайлан. Буфеттӧн
да аларды пива, ким керӧ икишӧр шишӧ
бирдӧн.

Илк керӧ чоӗук бактыйнан Кирекийӧ
тутту бакышыны биркач секунд да кыз бу
бакышта дуйду илкайз лӧзгерин кокусуну
хем сызынтынын таазӧ суйун дадыны. Сан-
сын бу столова кокулары, буулар, ийри ла-
ана парчалары дууралы чорба ичиндӧ кай-
беливердилӧр... Киреки учту нерейи са
узаа, нердӧ варды сааде бир аӗы-татлы

коку, кайбедән дуйгу хем солук та дуйуларды бичилмиш от кокусу...

— Йарым сүт чорбасы хем бир чини гречка,— ишитти Киреки да еллери, чок-танкы сынашмайлан долдурдулар чинилери имекләрлән... ама кенди са хеп таа ордайды о майыл дуйгуларда.

Аушам үстү Киреки гитти школайа. Гелдийнән евә, дуйду йоргуннук да жаны истеди йыкансын. Кызлардан бири ичердә йокту. О дийшти рубаларыны да гитти илкинжи ката душа. Союнуп анадан дуума, о гирди душ алтына да йарым саат кадар дурду ылыжайык су йысласын ону. Дышардан ишидиләрди сесләр, генчләр гидәрдиләр танца. Киреки сесленди да таныды комушу кызларын сеслерини. О биләрди, ани оннар шинди гидежекләр ойнамаа, сора бир кафеда ичежекләр шарап чождукларлан. Гежелемәә калажаклар чождукларда да севишежекләр сабаа кадар. Сабаален шиш гөзлән алатлайжаклар ишә.

Киреки херкерә ийренәрди бөлә ишлердән, ама бу керет дүшундү хем бакты бу ишә башка түрлү. О сансын кенди-кендисини инанмады, ама онун умурунда, пердә са фикирин дибиндә калды дуйгу, ани о чок гөрер о кызлары, ангыларын вар достлары. Дүшүнә-дүшүнә бу иш ичин Киреки ачыклады кенди-кендинә, ки ону мерак чекер о саклы севги ишлеринә, ангыларыны хепси тутэрлар гежә йарысынә. Да о дураркан су алтында, ани кайар-

ды кыврак тенин тумсеклериндән, ансыздан титиреди бир титиремәклән, ани кенди да шашты. Аклына гелди о чоџук, ани гөзлериндә гетирәрди фасыл кувет, майылык. Ама Киреки кувалады бу дуйгулары, утанды кендисиндән, дургутту су акмасыны. Силәркән динненмиш теннини буюк пүскүллү пешкирлән, о геринди да онун бүтүн ичиндән чыкты бир татлы сес:

— М-м-м-м...

* * *

Павли, насыл адыды о чоџуун, буйуретти Кирекийи киноя. Кыз жанын диндә бекләрди буну да чок душүнәрди, не жувап едежек она, не солейжек, не түрлү гөтүрежек кендисини. Ола да булмайып есап, Киреки чыкарды долаптан рубаларыны, гинди да фыкты сокаа, гитмаа дейни ева. Бу момент чоџук насыл са колай гитти йанында да деди:

— Киреки.

Кыз сарсыды, ишидип онун сесини да кенди да билмәз нечин жувап етти:

— Бән шансора ондокуз йыл, насыл Кирекийим!

Чоџук кызарды. Киреки да кызарды, утанды жувапындан. Ама чоџук енседи бу секундта кендини да фасыл сабурулу сеслән деди:

— Киреки, бән буйур едерим сизи киноя.

Киреки йапты дүшүнмели сурадыны.

Жаны са баарарды: «Истеерим! Истеерим!». Фикири са йаваш сӧлӧрди: «Тут кендини, мари, ужузлама». Ама сеси, сансын онсуз чыкты:

— Бӧн лӧӧзым душӧнейим.

Чожук деди:

— Ислӧӧ, ама вар мы насыл гечирейим сизи евӧкадар.

— Вар насыл.

Йолда оннар не са таа лафедӧрдилӧр, ама белли оларды ани ӧректери далгаланӧр. Йапы йанында, ешиклӧрӧ каршы чоужук деди:

— Беним адым Павли...

— Бӧн билерим.

Павли гӧлумседи.

— Бӧн алдым ики билет,— да гӧстерди терли аужунда маави йапражыклары.

— Кач саатта кино?

— Секиздӧ.

— Хади беклӧ озаман, бӧн шинди гинейжӧм да гележӧм,— деди Киреки, шашарак кенди гиргиннийнӧ.

Чожук са ачты гӧл гиби Кирекинин жувапындан, сааде деди: — Бӧн беклейжӧм, бӧн беклейжӧм...

Павли ӧптӧ Кирекийи таа о аушам да савашты сармашмаа, ама Киреки азыжык верилдийнӧн, сора итирди ону, ачан Павлинин ели дийди гӧӧсӧнӧ. О топлады ӧфкесини истеди сӧлемӧӧ бишей ажы Павлиӧн, ама сеси чыкты емен-емен.

— С-сен ким бени сайӧрсын, бӧ?!

.. Киреки кенди да билмӧзди, насыл о

Павлийлән гелмиштиләр парк ичинә, хем нечин өлә каавийди чожуун коллары да бу сарфош едән дуйгу, татлы лафлар, байгын сес сарфош едәрдиләр Кирекийи таа хем таа да о ерийәрди хербир кемижийинән хербир дамаржыынан.

— Киреки-и, севгилим бенним...

Павли өпәрди ону да ачан оннар дургундулар алмаа солук, Киреки гелди кендинә да дуйду, ани онун үзү йашлы. О йашлар чыктылар, насыл чыкардылар күчүккәнә, ачан ким са аларды онун кукласыны.

— Нейчин сән йапәрсын бени өлә? Илк аушам гечирдин да өлә узадәрсын еллерини,— дейәрди Киреки, ама койуп башыны Павлинин омузуна, насыл койәр ушак, ангысыны илкин коркутмушлар сора да северләр.

Павли са дүшүнәрди: «Хепси кызлар бир түрлү, бән оннан салт лафедәйдим о хич йаклаштырмайжыйды йанына».

* * *

Иаз.

Павли хем Киреки йыканардылар дениздә. Долайда йокту кимсейжик. Йыкандыйнан, оннар йаттылар сыжак кум үстүнә. Павли бакарды Кирекийә. Уйгун ерлешип кум үстүндә Киреки өртмүштү сурадыны инжежик басмайлан.

— Киреки...

— Не?

— Сойун...

Киреки кымылдатты дудакларыны, гүлүмсектә гиби:

— Азыттын сән.

Павли калкты да гирди маави су ичинә, далды, йыканды бираз да чыктыйнав судан, йатты Кирекинин йанына. Чекти илин басмажыы кызын сурадындан да өптү онун дудакларны. Кирекини тени курмушту судан, йысынмышты гүндә. Павли са йашты. Киреки сармашты она. Теннериндән гечти далга. Кирекинин бажаклары башлады ешмәә куму.

— Етежек.

Киреки дөндү сол йанына, гөзлери олмушту бүүк да сансын каплардылар бүтүн гөркү. О калкты да копушту су кенарындан. Су көпүү йапышарды өкчелеринә.

Йыканып дойунжа, Киреки чыкты судан. Павли хеп бакарды она, бу кыз шинди вар насылды челсин аклыны.

— Гөзәл... гөзәл... гөзәл...

Киреки йайды, бажакларыны да үзүннән дөндү гүнешә каршы.

Киреки сарфош едәрди Павлийн, да о деди:

— Бән гидежәм топлайжам жевиз хем үзүм.

— Исләә, гит ама чок дурма.

Киреки дизчөкту да йаш сачларыннан урду Павлинин сурадына, өптү онун дудакларыны.

Топлайрак жевиз Павли дүшүнәрди: «Еркерә төлә. Олмалы гетирер аклысына

о гежейи». Бу олдуиду кышын. Ени йыл гежеси оннар ичтийдиләр мусаафирлердә шампан, коньяк да Павли гежеледийди Кирекидә. Сабаален, уйандыйнан оннар булдулар кендилерини торлак хем сармашык.

Ачан Павли инди гөл бойуна айыраarak йолжааз тикенниктә, гөрду, ани Киреки дурэр дениз кенарында, она каршы чырчыплак. Павли колверди ерә узүмнери, текерленди жевизләр. Узүм салкымнары да алдылар, тенеләр йалабыдылар алтын кум үстүндә Некадар кенар тутарды, кимсейжик оннардан каарә йокту. Сааде аар маави далга чекилип кенара йавашыжык урарды тыныза.

* * *

Кышын Павли гиришти гелмәә сиирек.
Бир гүн деди:

— Билерсин ми не Киреки, биз ләазым динненелим бири-биримиздән.

Киреки сусарды. Павли ичәрди филтрайлан түтүн да Киреки ачты күчүжүк пенчерейи. Онун не са кошту үреендә. Инжежик умут, ани йашарды фикириндә, кошту. Павли өптү Кирекийи да гитти.

Ертеси гүнү Киреки бекледи Павлийи, ама о гелмеди. Киреки алды альбому да башлады бакмаа патретлери. О севәрди чыкмаа патредә, топламаа оннары. Ачан битирди бакмаа альбому, гөзлери йашланды. О йан гелди да дүшүндү, насыл

йашамаа илери доору. Дүшүнмелерин арасына гирди бир фасыл илин дүшүнмәк, ани о да олду төө кызлар гиби, ангыларындан кенди азетмәзди. Да не колай о олду өлә.

Пазарды. Сокактан ишидиләрди инсаннарын сеслери. О уйуклады, макар ки дышарда айдынныкты. Үреенә конду илин умут, ани не душтү онун ежелинә дүштү, ама о генч хем илердә ону беклеер зорлукта, ама кысмет та.

* * *

Павли са бу вакыт булунарды автобусун ичиндә, о йаклашарды район касабанын йанына. Павли дүшүнәрди, о есап едәрди бир кыз ичин, оннарын касабасындан, ангысыннан о бир вакыт булуштуйду. Бир афта геери досту йаздыды кийат, ани о кыз — Люда, кырмышты колуну.

Автобус дурду касаба ичиндә. Евдә кимсей йокту. Павли бир ушакты. Анасы-бобасы таа иштәйдиләр. Оннар ишләрдиләр комбикорма заводунда.

Павли йыканды, гинди ени рубаларны да гитти клуба. Булуштуйнан достларынан, о ичти оннарлан шарап түкәндә. Сора арады о достуну, сормаа Люда ичин, ама буламады ону.

Саат оникидә гежә о гелди евә. Бобасы шансора йатмышты уйумаа. Анасы казыярды картофли. Инсан йоргунду,

уүсүрәди, суукламышты иштә. Павли
сойунду рубаларыны, асты долаба да гир-
ди йорган алтына. Аннатты анасына, на-
сы гидер ишлери, сорду, не хабер вар ка-
сабада да сорду өлә шака гиби:

— Маму, не Люда таа евленмеди ми?

Анасы хеп казыйарак картофли, дүшү-
нәрдди кенди умутларына, бакты Павлийә
йоргун гөзлериннән да деди:

— Е, оолум, сән санәрсын, ани өлә ко-
лай евленилер ми?

НЕ АННАДЫН САН?

Композитор Каушоғлу Вани теклиф етти Чимдикчи Истипаны концертә. Кыш вақыдыйды да адамнар алатлардылар лүзгерә каршы. Иилдип башыны Каушоғлу аннадарды Чимдикчийә:

— Бүүн benim ики хавамы чалажәклар. Сеслежән башка композиторларын да хаваларыны. Бүтүн касабанын композиторлары топланажәклар бүүн. Гөрежан, ехе-хей!

Чимдикчи сесләрди Каушоғлуу да савашарды гөстөрмәә, ани о да аннәр музикада бир парча.

Достлар гирдиләр филармония капусуна, браадылар хайатта абаларыны да гечтиләр залайа. Бурада топланмыштылар таа чок студентләр. Илерки үч сырада ерлешмиштиләр композиторлар, професорлар. Оннар узактан таа беллешәрдиләр гиймлериндә, чойун бойнуларында

асылайды «келебек» галусни. Саде бир-кач композитор отурмуштулар студентлерин арасына да не са лафедардиләр бири-бириннән.

Гирдийнән залайа, Каушоглу сансын унутту, ани гелди Чимдикчийлән да гидиверди илк сырайа композиторларын арасына. Чимдикчи да гитти да отурду геердән учүнжү сырайа. Ону насыл койуну чекер ески токатлара, чекәрди школадан калмыш таа табеет.

Биркач минуттан сора чекетти концерт. Ачылды перделәр да сценайа чыкты бир кыврак бойлу орта йашта кары. Композиторлар калкып отурдулар ерлериндә, биркачы ууштурдулар геерлерини скемнелердә.

— Композитор Тракажы! Дөрт парчалы пьеса «Ужү йок».

Сценайа чыктылар ики виолончельжи, үч кемеңчежи бир да тромбонжу. Оннар бирдән иилттиләр башларыны сора ерлештиләр ерлериндә исләә да тутундулар кывратмаа мелодияйы Виолончелләр вулдадылар, сансын йарыштылар ангысы таа чиркин вулдайжәк: вуурт, вуурт, вуурт. Тромбон йапарды гурт, гурт, гурт. Кемеңчелерин сеслери кайбеләрди бу вуурдамак ичиндә. Чалгыжылар ойнадылар ирми минут кадар. Вуулдамак кесилди ансыздан, ама Чимдикчинин кулакларында таа зыннарды, насыл учактан индиктән сора.

Конферансье-карысы генә чыкты сценайа, скемнеләр гыжырдады.

— Композитор Саар. Оратория «Акылдан бозук». Чалэр Форот Мария.

Бу лафлардан сора сценайа чыктылар бир сүру чалгыжы. Оннарын онунә чыкты бир генч, узун, забун жавга гиби кыз-солистка. О нилтти башыны, үусүрдү гиби, паклайрак унүүнү да ансыздан барды өлә чиркин, ани хепси сеслейәннәр синдиләр. Солистка чалды үч туркү да ачан дедиләр, ани о чалажэк дөрдүнжүйү Чимдикчи тыкады кулакларыны. Истеди чыкмаа сокаа, ама дүшүндү, ки йарашмээр да топлады куветлерини дайанмаа дейни.

Ораториянын аардына, конферансье сөледн:

— Композитор Кулаксыз. Кыса симфония «Жаным мизледи».

Ачан конферансье-карысы гидәркән сценадан йайдыртты кесни етеендә, хепси композиторлар, профессорларда оннарын аардындан студентләр башладылар шаплатмаа еллерини, макар ки сценада йокту бир да чалгыжы. Пердә аардындан чыктылар кланетчийлән контрабасист. Оннар йаннышлыына сандылар, ани шапладэрлар оннара да беш-алты керә нилдикалдырдылар башларыны. Бундан сора готор ерлештиләр скемнелердә да чекеттилар чалмаа, өлә верилип дуйгуларына, сансы оннары тутту паралич. Кланетчи гездирәрди кланетин ужуну ойаны-буйаны, кыврадарды хавайы өлә, ани инжелип

сес ансыздан дөнәрди кечи баармасына сора кечи сусуп, башларды клокламаа буура, бундан кланетчи гечәрди гарип мелодияйа да усулуннан чекедәрди мизлемәй кайарак уйгун бир хавайа, ачан чимчирик гиби ноталар арасына сивишәрди нечин са танго мелодиясы. Буну сеслейрәк Чимдикчинин тутту башы. Чалгыжылар са чалардылар не чалабилирсә. Да Чимдикчи душүндү, ани оннары йок насыл дургутмаа, насыл йок ижә чыкмаа онүнә айгырларын байырдан ашаа доору. Сеслейрәк симфонияйы, Чимдикчи истеди гөрмәй бу музыкайы чыкараны. О бакты ики тарафына, илди йанында отуран студентин кулаана.

— Афединиз, гөстериниз бана композитору.

Студент гөстерди пармааннан үчүнжү сыранын бешинжи скемнесиндә адама. Композитор бир таулу адамды, кыврашык кара сачлы. Гөрүнәрди онун ижә быйыклы хем кыса сиври сакаллы сура ты. О топламышты ики колуну, насыл өлү пиллч топләр канатчыкларыны. Композитор нечинса бакарды ерә, сансын не са аарарды аякларын алтында.

Симфония битти. Онун сон аккорду өлә жан йыртанды, ани Чимдикчийә гелди бир минуда, ки нерде сә кулиса аардында кесерләр домузу.

Биттийнән симфония, композитор фырлады ериндән да ири адымнан пинди сце-

найа, сармашыпта өптү кланетчий терли аннысына. Сора гтлады геери да синип йан-йан алатлады геери еринä. Нередän сä пейда олдулар үч кыз чичеклерлän еллериндä. Икиси пиндилär сценайа да вердилär кланетчийа хем виолончелиста. Учунжү кызчааз са дакышты композиторун аардына. Кыз узатты чичеклери да иилтти башыны. Композитор да ансыздан иилтти башыны да оннар урулдулар кафаларыннан.

Шамата залда битишти да конференсье-карысы генä йайдырып кесни будунда, сөледи, ани ойнайжэклар Каушоуглунун хаваларыны. Ама Чимдикчи шансора топлайамазды кендисини, нередä о булунэр.

Бундан сора чалдылар таа еди-секиз кыса хава, таа бир симфония, биркач пьеса, хор а капелла, фантазия. Биткидä Чимдикчи дуйарды кендисини осой, сансын онун кафасына гийдирдийдилär бир ески бакыр да дүүдуйдүлär сопайлан серсем единжä.

Ачан концерт битти, Чимдикчи чыкты сокаа да бекледи Каушоуглуйу. Бираз вакыт оннар гиттилär сокакта сусарак. Кар кыцырдарды аяакларын алтында. Каушоуглу сорду Чимдикчийä:

— Насыл, беендин ми симфониямы?

Чимдикчи истäмеди простламаа кендисини да башлады сөлемäй не са долашык-долашык, йаландырмаа осой йаланары, ани беш минут геери хич аклысын-

да йокту. Ама Каушоглу сесләмейип, кесте лафыны:

— Сән кыса сөлә. Не сән аннадын симфониядан?

Чимдикчи билмеди не жувап етмәә да соруверди:

— Сөлә сенинжиләән, не варды орда аннамаа?

Композитор дургунду да башлады ынчырмаа:

— Хич аклым вермеер, не бән орда йазмышым. Бән са сандым, ани сән аннаштыражан бишей...

ДОЛАШМАК

Аклысына гетирмәә о ишлери Алважы истемәзди, ама гетирәрди, нечин ани о, не да йапмазды, не түрлү да савашмазды йашамаа, сааде илин умутларлан йашай-амады да бир керә ачты кендисинә, ани чоктанкы дуйгулар йашээрлар онун ичиндә ени дуйгуларлан карышык да бундан гелди она осой бир хал, да булунарак бу халда о ансыздан аннады, ани о тез лә-әзым гитсин ана тарафына, макар ки кимсе йазмадыйды она не кийат, не да урду телеграмма.

О гелди евә да аннады, нечин ону шү-пелендирдийди дуйгулары. Етмиш дөрт йашында малиси хасталанмышты да ону коймуштулар больницайа.

Алважы сорду анасына, нердә больница. Да мамусу аннатты она:

— Ачан етишежән касабайа, соражан

онунжу автобусу, пинежән она да о гөтүрежәк сени больницайа.

— Е ангы палатада о йатәр?

— Гирежән больницайа да соражан малинин лаабыны. Сестра гөстережәк.

— Аннадым.

— Шинди уура дәдуна да ал ондан елли рублă. Оннары малин бракмышты сана. Уура касабада кондитерскийа да ал малинă бир уйгун торт. Дәдундан да ал бираз алма.

Алважы чыкты ичердән да гитти дәдусуна. О булду ону аул өнүндә, дәдусу сүпүрарди сокаа бир бүүк ени сүпүргейлән. Дәдусу хеп өлă каави гөрүнәрди, ама сансын таа кучулмүштү. Гиимнийди ески, ким ердә патлак кептарлан, деликлериндән чыкарды йапаа. Кара, моликли, балабан калпаа бүкүлү гагаузча суважы ужу гиби.

— Не ва?— сорду дәдусу.

— Гидежәм долашмаа малийн. Не сөлейим?

— Гидежән ми?.. Сөлă ани бән пазертеси гидежәм койун алмаа.

Дәду хер йылын иалкйазы аларды койун да йазын кесәрди кузулары. Бундан она оларды гелир — йакын бин карбона.

— Вер бираз алма гөтүрейим она.

— Брак, онда вар алма. Имеер о чок. Ал бишей башка.

— Нестă, тōө елли рублейи...

Дәдусу бакты она маави гөзлериннән да окунарак чыкарды жебиндән кесейи да

сайды маави бешликлери. Сора сайдырт-
ты таа бир керä оннары **Алважыйа.**

— Селәм хепсиндән,— деди дәдусу да
генä йолланды супүрмәә сокаа.

Илкйазды, топрак ислäә курумушту да
хепси инсаннар чыкмыштылар ауллара, со-
каклара.

Алважы пинди автобуса, етишти район
центрасына. Орда пинди башка автобуса
да бирбучук сааттан сора етишти каса-
байа. О чоктан, таа кучүклүүндән гелме-
дийди бурайы да бу сокаклар гетирдиләр
онун аклысына күчүклүүнү, насыл она ма-
мусу алдыйды бир топ хем бир чифт еме-
ни. Алважы нечинса ислäә тутарды аклы-
сында топун хем еменилерни кокуларыны.
Емениләр, гөзäl дикишли топ — икиси да
кокардылар бойалы дерийä. Да онун ушак
аклысында озамаң варды сааде бир се-
винч-севинч она, ани о гийип ени емени-
лерини кувалайжак ени топу ешил ча-
йырда.

Етиштийнән касабайа, Алважы дуйду,
ани ажыкты да о булду бир кафе. Бүүк,
серин залда ийарди сааде бир киши. Ал-
важы отурду капу йанында софра онунä,
осаат гелди балабан, герили маави фис-
таннан гимни официантка. Уүсек гүүсүн-
дä йалабыйарды йаланжы алтындан ме-
дальон.

— Не буйуражэйныз?

— Е не вар?

— Каурулмуш балык.

— Генä каурулмуш балык!?

— Кендим идим шинди бир балык — хек.

— Татлы су йок му?

— Йок. Вар компот.

— Хади гетириниз, не вар.

Бираздана, гөзәл, өрүйүшлән гелерәк, официантка гетирди она имәә да койду өнүнә, илип өлә йакын, ани Алважы коркту кыпырдамаа. Бакып исләә, не койдулар онун өнүнә, Алважы парчалады фуркулицайлан балыы, алды аазына, иди бираз да кайбетти хавезини имәә. Датсыз иди ики-үч парча, айырарак кылчыклары. Сора ичти компоттан, бу иш таа бозду аазыи дадыны. Браайып имейи, Алважы койду маса устүнә парайы да чыкты сокаа. Булду кондитерскийи, алды ордан бир ен паалы торт. Сора булду онунжу автобусу да пинди она. Индийнән филиан дурмак ериндә о гечти кинотеатраныи йанындан да осаат булду больницайы. Ики катлы ев чоктан киречленмишти, дуварлар вакыттан, сансын күфленмиштиләр. Биркач пенчередән чыкарды несой са моор трубалар да, бурулуп, узанардылар нерейи са тавана. Бу цинк трубалар, бензедәрдиләр йапыйы диил больницайа, ама насыл са завода.

Больницанын аулунда гезинәрдиләр йоллу рубаларлан гимни хасталар. Гечип оннарын йанындан, Алважы булду ка-

пуйу да, гирдийнән ичинә, гөрдү бир генч медсестрайы, сорду она:

— Кыржы София нердә булунэр?

— Кыржы София мы?... О бырда,— да гөстерди, ачып саа тарафында палатанын капусуну, деди:

— Кыржы София, сизә гелдиләр.

...Бөлә ситуацияда Алважынын аклысына гелди, насыл аинадарды онун бир досту капандан чыктыйнаң, не дуйармыш ачан демишләр она, ани ону гелмишләр долашмаа: Ачан камера капусу ачылды да бекчи деди: «Сизә гелдиләр», аклым челинди».

Да Алважы шинди таа дуйду, ани дизлерн титирер, сансын урдулар кикирацаларына. Алважы гирди палата ичинә да осаат гөрдү малисини. Шылак ичердә тунукту, солук аарды, долуйду гыжыкландыран бурнуну йылач кокусуннан. Малиси отурарды криват кенарында, палатанын саа тарафында. О етиштирәмемишти калкмаа аякларына да таман доорударды халадыны, баалайрак коланыны. Халат бир түрлү ачык маави ренктейди, безбелли солмуш. Халат йапарды иисаны таа бет хем таа хайырсыз некадар варды аслыда.

— Вани, чожуум беним,— еди малиси да узатты забун, бенизсиз еллерини Алважыйа.

Алважы са утанды кенди-кендисиндән, ани өлә модерн гипмни, ани онда ешил нейлондан япон курткасы, алма алыш-ве-

ришчилердән, жинсләр, хем балабан өкчели емениләр.

— Мали ма!— деди о койуп чантайы ерә. Тутту малисинин еллерини, отурду скемнедә онун йанына.

— Ванижим, унукам беним, сансын Аллаа сени бырай атты. Бән са йатэрым-йатэрым, оолум, да дува едерим-дува едерим. Да та ишитмиш Сааби беним дуваларымы.

Алважы гөрдү несой забуннамыш хем кучүлмүш малиси да онун бувазындан гечти о ажы армут компот дады да бунун үстунә гелди бир башка ажы, таа чиркин, да о дүрттү онун ченелерини, гечти дишлериндән, сора йанакларындан да етишти гөзлеринә. Алважы дуйду, ани аалайжак да сааде битки минутта йашлары калды гөзлерин ичиндә.

— Селәм мааледән. Дәду деди, ани пазертесинә гидежиймиш койун алмаа.

— Вани ба, быктым бырда. Нерелердән гечмедим, түрлү демирлердән, түрлү токлардан. Несой околлар коймадылар сааде, несой му копчалар ичтиртмедиләр. Ики да гүн йаттым бир түрлү одада. Дедиләр йатажан ики гүн бырда. Гежә үшүдүм, сабаа кадар титиредим, дондум артык. Сабаален гелер дофтор, бән са буз олдум, сорэрым: «Замерзат мине хотел?» Инсан са деер: «Йорган ерә дүшмүш, гөрмеерсин ми? Нечин өртүнмемишин». Бән са аклымжа дүшүнерим. Е дединиз йатайым, калкмайым. Ама доорудан де-

мәә дофтор бакэр бени. Патэрым, оолум, бырда да хепсини аклымдан гечирерим. Герчек, о дәдун... Гетирди бени бырайы да бракты. Ама насыл бән гежеләр уйуйамардым, насыл бән екмеклери атардым да чыкарардым. Ушаклар хаста олдулар да алыштылар да: мамун, чучуларың, лелүниар. Хепсини бүүттүк. Аачлыы да гечирдик. Да шинди бени бырда брактылар. Ики ай шансора. Дурулур му бырда окардар. Жаным инди артык. Санки таа чок му тутажэklar бени бырада, оолум?

Алважынын кысмаланды еллери да о савашты тутмаа кендисини, нечин ани о шинди вар насылды бозулсун аклындан.

— Аалама, ма мали. Бән гөрерим, ани таа исләә олмушун.

Да она хаслыдан гелди, ани малиси таа исләә олмуш.

— Ажаба олэр мы файда бу лечениандан, оолум?

— Е олмайжак... Оннар сени тутэрлар бырда йылачламаа дейни. Шинди илкйаз. Чыкажан таман сыжаа, гележан кендинә, ийежан ешиллик. Да горежан, не исләә дуйажан кендини.

— Да не деерсин, чожуум, чыкажам мы бән бырдан?

— Елбетки чыкажан.

Оннар икиси да сустулар бираз.

— Нәбэр гелин ушакларлан?

— Бүүдү ушаклар, гөрежан таа...

— Осой му өзледим о ушаклары.

Оннир генә сустулар. Да Алважы башка билмәзди не сөлесин. Ачты чантасыны, чыкарды тарту хем бир банка компот.

— Бу торт, ма.

— Нечни гетирмишин ону.

— Ийежан, ма.

— Нәбайым бән окадар бүүк ишлән?

Инилик ми окадар.

Ихтәәр ачты тумбочкасыны.

— Вережән карылары.

— Алмээрлар, оолум. Бу больницада алмээрлар. Сааде бунжааз алэр,— да гөстерди йанындакы криватта йатан, сансын хич солумайан карыйа, забун, сары суратлы.

— Вер бычаа, мали.

Алважы алды бычаа, кести дилим-дилим тарту. Малиси алды да койду дилим-нери карыларын тумбочкаларына. Бир парчасыны бракты коробкада.

— Буну гөтүр ушаа.

— Гөтүрежәм, ма. Дейжәм, ани сендән.

Оннар сустулар. Сора Алважы деди:

— А мали, бән гидежәм.

— Гит, оолум. Сана таа вар йол йапмаа. Гит та етиш вақыдыннан. Селәм хепсинә.

Оннар чыктылар хайада да чыкаркан, тутарак гениш халады өнүндән, малиси сорду:

— Бираз исләә олмушум му?

— Олмушун, ма. Бән деерим сана е.

— Саалыжаклан!

Малиси өптү Алважынын йанааны. Да
Алважы гитти гунешли сыжак сокаа. Ма-
лиси са дөндү геери да гитти больница
ичинä, нерейи гирдийнән дуйуларды маза
серинни.

ТОПАЛ

Биз, алты ишчи, отураarak бекләәрдик телсиз машина бетоннан. Бән йатардым ящиклар үстүндә. Ианымда ерифлар хайлаз лафедәрдиләр.

Сыжак. Иазын ортасы. Гечән машиналар калдырлар боз тозу, ангысыны лүзгәржик гетирер бизим үстүмүзә.

Бизим йанымыза йаклашты, топаллайрак сол бажана бир кула сачлы чоҗук. Оун гөзлери бир аз ахмаксийды, фасыл маави, дудаклары йапыльды бир заваллы гүлүмсектә. Кулаклары тозлу. Гинимнийди о бир сары гөлмеклән, доннары ески кадифедән. Бир пачасы манжетийлән, өбүрү йиртык. Аякларында куру чамурлу кеды.

— Заманэрсыныз!— деди о.

— Ерифлар гөрдүләр топалы, оун комик йиртыклыны да дирлдилар:

— О-о-о-о! Гел бырайы!

Чоџук отурду. Сора, бакарак хепсинӑ о ахмаксы маави гӧзлериннан чыкарды жебиндӑн бир йарым, ики копейкалык тефтер, кенарлары чиркин бурушуклу хем йолуклу. Олмалы о ону кесмишти кӧр бычаклан.

— Бӑн да гирдим ишӑ,— деди— о гостерерӑк о тефтер парчасына, нердӑ белли оларды тӱрлӱ доктор печатлары.

— Директор му?— сорду бири.

— Диил,— саллады кафасыны чоџук,— йапы ишчиси, насыл сиз.

— Кендин нерелердӑн?

— № кӱдӑн.

— Качтан дууман?

— Кырк дӧрттӑн.

— Охо!

— Евлийим икинжийӑ.

— Евлийсин ми?

— Ха-ха-ха!

— Е карын качтан?

— Отуз едидӑн.

— Йа-ха-ха-ха!

Ериф џувап едӑрди хепси сорушлара, сураты хич диишилмӑзди. Белли диилди, недӑн ӧлӑ дӱзду онун кефи. Ондан, ани о сынашыкты бӧлӑ дакылмалара, оса ондан, ани севинӑрди, ки ону да кабледерлӑр ени коллективӑ. Бизим са ишчилӑр сорардылар хызлы кишнейрӑк, насыл бейгирлӑр ер тепрениркӑн.

— Ушакларын вар мы?

— Вар... ики чоџуум.

— Бак сән маймуну. Ахмакларда чо-
жук олэр, бендә са хепси кыз.

— Кхи-и-и!

Бу вакыт ким са деди:

— Инженер гелер!

Хепси сустулар. Бән са фырладым
еримдән. Биз тутундук сыбытмаа кырык
ящиклери бир тарафа, саалары да дизмәә
бир сырайа. Инженер гечти да биз генә
браадык иши. Ким са деди:

— Хади, ойнайжэз кийатчык.

Бән азетмәздим бу ойундан да генә
йаттым, ящиклерин устүндә герилдим.

Ерифлерин бири даатты кийатлары да
оннар гириштиләр ойнамаа. Оннарлан би-
лә ойнарды топал да. О не са шашырды
да ерифләр баардылар она:

— Эй, ешек кафалы! Нейчин сән еди
кийат алмышын?

— О билмеер саймаа!

— Ха-ха-ха!

Топал, сансын коору, койду кийады
ящик устүнә.

Ойнадыйнан дөрт-беш керә, бизим бри-
гадир Толик сорду топала:

— Адын насыл?

— Кости.

— Исләә, Кости, билерсин ми не? Ал
те о казаны да гит иста тий-те трактор-
жу кыздан бир казан кывылжын.

Топал калкты ериндән, алды казаны да
бурук басарак сол бажаана йолланды кыз-
лара доору, ангылары үкледардиләр ча-
кыл тракторун прицепинә.

— Кхи! — кишнеди бириси.

— Сус! — сырыдарак әужуна деди Вани.

Топал гидәрди. Бән калктым еримдән, етиштим ону да алдым казаны онун елиндән.

— Браа, — дедим бән. — Диил ләәзым.

— Исләә, — кайыл олду о. Сураты хич дишилмедди.

Бән сыбыттым казаны да биз гелдик геери.

— Не сокәрсын калааны херери! — барды Вани. О йаклашты да итирди бени. Сора ансызындан урду ченемин сол тарафына. Бән дүштүм аркасы үстү. Калктым, алдым бир ящик да, сакындырып, каптырдым онуннан Ванинин кафасына. Тракладылар тафтажыклар да ящик кырылды.

— Валев-валев!

Хепси бакардылар бизә. Вани, тутарак башыны, мизлейрәк тепмели пали гибв, гитти демир фычынын йанына да йыкады башыны. Гелиркенә геерди, о деди бана:

— Бән гөстережәм сана таа!

Бу вакыт гелди ики машина бетон да биз гириштик ишлемәә. Аушама доору, ачан таа бир саат калдыйды иш битсин, беним йаныма йаклашты о топал адам да, кашыйарак дизини, деди:

— Версанә бана ирми капика өдүнч. Бир сомун екмек истерим алмаа. Қаблеттийән парайы, чевирежәм.

Биз гиттик вагона. Бән чыкардым сум-

камдан бир ауч уфак пара да вердим она.
Топал алды слия да сайды, сора деди:

— Бән ирми капка истедим.

— Ал,— дедим бән.

Ерифчик бакты бираз кабаатлы.

— Бән кабулеттийнән, вережәм,— деди
о да гитти топаллайрак. Гечти бир маши-
на да о кайбелди тоз ичиндә.

ИЛК ЛАФ

Бодур Мария душүнәрди, насыл коола-сын кожасыны. О билмәзди недән чекеттирсин. Зоорду она сөөлемәә илк лафы. Ама ону сөледийнән, илин олур еклемәә бир-кач йалан да.

Мария есапларды: «Сөлейжәм, ани уймады характерлеримиз, ани шансора йок гөзүм гөрейм ону. Ама о өлә бир йанныш адам да, ки вар насыл аннамасын да. Олайды о аклы башында адам, о олмайжәйды өлә. Онун олажәйды еви, бежережейди казанмаа. О са не бу? Сааде ресим едер. Кимсей да алмээр онун ишлерини. Некадар вар насыл ону дайанмаа. О ләәзым гитсин беним евимдән, бән булажам кендимә башка адам. Ама насыл сөлемәә да о саушун.

Шиндәән сора аушамды. Саат докузунжуйду, ама дышарда таа айдынныкты. Мария гөрәрди пенчердән, насыл кайбелер

узакта бийаз чичекли фиданнар. Илк йаз: капламышты топраа, ама карынын жанында йокту раатлык, аклындан нечин са гечирәрди нижә о булуштуйду Ресимжийлән.

Демир йол станциясы. Кыш. Суук. Бир евелки капу зооор ачыларды. О трактларды капанаркан, йалабийып ашынмыш сары кулубуннан. Аралыктан чекәрди, каар парчалары донмушту ешиктә да инсаннар гирәрди кайарак. Мария отурарды каршы капуйа да көр гиби бакарды пенчеренин дон сырчаларына. Поездларин кырмызы шылакларындан бузлу сырча олурду ким керә ал, да санырдын, анн о ерийер. Мариянын үрәә бошту, сансын о не са кайбетмишти, ама билмәзди нейи. Онун ушүдүйдү бажаклары да таман диндийди дизинә, кысып аякларыны, таа уйсун отурмаа дейни, ачан онундә аар үүсек капу да гара ичинә гирди Ресимжи. Балабан, гөзәл, кахраман. Капу ачылдыйнан, онун аардына урду прожектор шафкы да бу гирән инжә сакаллы пек бензеди апостола. Сора капу капанды да Мария гөрдү онун суратыны: башына, сакалына, кашларына конмушту кырч. Хич силкинмедәән о гечти Мариянын йанына да отурду. Оннар сустулар йарым саат кадар. Ишидилирди, насыл солуйурдулар гарада уйуклайан инсаннар. Фырында чытырдарды одуннар, бажа капаанын чатлаандан гөрүнәрди алиф. Бир кучүжүк дели йалынжык шылаа етишти оннарын суратларына да сансын гүнеш, гечип пердә арасы, ойнады оннарын гөзле-

риндә. Оннар бактылар о чатлажаа печканын капаанда да Мария дуйду, ани истеер бу адамы, онун забун суратыны, шашкын бакышыны. «Ко о бенимнән лафетсин, ко о бана данышсын...»

Гечтийдн таа бир саат. Чоҗук чыкарды чантасындан бир китаы термосу.

— Чай истәмеерсиниз ми?

— Истеерим. Саа олуруз.

— Буйуруруз.

— Е сиз?

— Илкин сиз ичин, сора да бән.

Мария алды онун елиндән термосун мави капажыны да алыркан пармакларыны дийди онун пармакларына. Капак мысыҗакты, оса онун еллери ми, Мария аннамады. Ичтийнән бир йудум чай, бүтүн тиннә гелди исләә да о бакты чоҗуун гөзлеринә. «О ләәзым олсун беним». Чай хашлаттырарды Мариянын дудакларыны да она исләә геләрди.

— Саа олуруз, пек густулу чай.

— Сиз да саа олуруз. Бана исләә, ани сиз беендиниз.

— Кимсиниз сиз?

— Ресимҗи.

— Е адыныз насыл?

— Ресимҗи.

— ...

— Шашәрсыныз?

— Шашмаа шашмээрым, ама фасыл гелер.

— Беним адым Мити, ама бән күчүктән сынаштым, ани бана деерләр Ресимҗи.

— Аннадым шинди.

— Ислää...

— Е неләр сиз ресим едерсиниз?

— Не уреемә гирер. Бән гечирерим ону йапраа.

Мария дуйду, насыл о гиришер беен-мää жанын дибинәкадар, насыл о енсеер ону бакышыннан. Сааде ондан, ани Ресимжи отурарды йаннашык, Марияяа гелирди осой бир истемäk, ани санырды ки шиндә-ән сора бу адам онун.

— Нердә сиз йашээрсыныз?

— Нердә гежә тутәр, орда калэрым.

— Гел бана йашамаа.

— Ислää.

Ресимжи сөледи бу лафлары далгасыз, сансын йашамасында бишей дийшил-мәзди.

Саат икидә гежә гелди поезд. Оннар пиндиләр купе вагонуна. Икиси да дуйардылар истемäk калмаа йалныз бирердә. Ерлештиләр йаннашык да уйудулар.

Саат алтыда сабайлен оннар индиләр касабада да гиттиләр Мариянын евинә. Евжеездә онун варды ики ичер хем бир күчүжүк хашхана. Варды бир парча да аул. Евжәаз булунарды касабанын кенарында, доздолайанында башчеликти. Беллийди, ани йазын бурада пек гөзәл. Мария истәрди бүүтмää чичек да сатмаа пана-йырда, топламаа пара, алмаа машина хем таа түрлү-түрлү ишләр.

Илк гежә севги гежесийди. Кысмет дол-

дурдуйду ичержеези. Сабаален уйандыйнан, Мария гөрдү, ани Ресимжи гинишиш, алмыш планшетини, бойаларыны да гидер.

— Нерейи сән ба?

— Гидерим ресим етмää. Иа бак пенчерейä, не гөзäl каар йаамыш.

— Каар... не гөзеллини онун вар?

— Сән гел таа ислää йаныма, а гел...

— Еер бән гечирмäsäm бу каары йапраа буламайжам ер кендимä.

Ресимжи гитти дышары. Аушам үстү о гелди йоргун, пармаклары үшүмүшту, айаклары йашты, ажыкмышты. Сачларына онун конмушту каар да о сансын хич денемäзди буну. О хеп öлäйди сансын йукардан, диил ердеки. Колларында тутарды планшети, орада йокту не аннамаа. Бүтүн картина бойалыйдды ачык маави. Бу пейзаж таа чок бензäрди нейа са космоса, öбүр дүннäädан бишейä.

Озамандан гечти үч ай. Ресимжи хергун гидäрди да нерде са ресим едäрди. О аржадыйды хепси паралары евдän: аларды сатын бойа, материал, четка хем несой са таа ресимжийä лääзым ишлär. Ичерлär долдуйдулар картиналарлан бойалы бүтүн дүннäйини ренклериннän: маави, кырмызы, турумжу, ешил, койу ешил, замбак, пембä... Аул са дурарды казылмадык, теплица йарым дурарды дүзүлмедик да беллийди, ани Мария казанамайжэк пара, машина, фарс килимнери гөрмейжек

хем кыша гирежекляр йарым чувал картофлийлән. Бу хал шиндәән сора исләә беллийди. Да озаман Мария есаплады, ани бөлә адам она хич динл ләәзым, бөлә кожа куртармээр. «О ләәзым гитсени бырдан» дүшүндү Бодур Мария, ама насыл сөлемәә она, не түрлү йолландырмаа. Ресим едер, ресим едер, кимсей да сатын алмээр онун шу шашкын ресимнерини. Акына да, кимә ләәзым кендиндән каарә?».

Бир ай кадар дүшүндү Мария, не түрлү сөлемәә она, ани гитсени. Түрлү лафлар о гечирдийди кенди фикириндән: «Сән ләәзым олажэк гидәсин бырдан». «Сана ләәзым олажэк аарамаа ени конак». «Сән билерсин, ани биз ләәзым айырылалым шиндәән сора». «Гит benim евимдән».

Дүшүнә-дүшүнә Бодур Мария булду о лафлары.

Аушам үстү гелди Ресимжи. «Шинди бән солейжәм она... Шинди бән йакажам ону...» Ресимжи са койду картиналарынын йанына таа бир ресим да бакты Марияа о бүүк иконадан гиби кара гөзлериннән, ангыларында сансын калмышты о станциянын атешчиндән сыжак да севинерәк деди:

— Йа, бак не түрлү ресим бән йаптым. Йа сааде бак!

Мария бакты... Маави гөк үзүндә ресим едиллийди бир генч кыз. О сансын учарды, илин адымнайрак. Бир секунда Марияа гелди, ани о кыз шинди чевирежек

башыны да бакажэк она. Мария гечти Ресимжинин аардына, бакты ордан, дүшүндү кенди-кендисинä: «Ко бүүн таа йашасын бырда. Сабаа бән сөлейжәм она. Сааде илк лафы хем зоор сөлемää онун гибилеринä. Сора вар насыл еклемää, не истеерсин...».

БАРСАКСЫЗ ТРИФКАНЫН ИДЕЯСЫ

Барсаксыз Трифканын карысы ири инсанды. Трифка онун йанында калмышты чиви кадар. Не дейәрди карысы,— Трифка ләәзымды йапсын. Дейәрди она: «Йыка чамашырлары!» Трифка йыкарды. Дейәрди: «Йап имәә», Трифка йапарды, дейәрди: «Доку дүзен»— Трифка докуйарды. Ачан адамын битәрди сабуру — чекәрди чекишмәә:

— Алам мы бән, оса фышкы мы?

— И бени, жанавар, и бени!— деәрди карысы.

— Бән сени ийежәм барсакларынан!— баарарды Трифка.

— Сән — Барсаксыз Трифка, иейжән бени барсакларымнан,— сорарды карысы да сувайып еннерини, аларды бесли аужуна сүпүргә кочаныны.

— Хади, хади не шакадан мы аннамәрсын?

— Сән, йапма бана бөлә ешек шакасы!

Бөлә йашамактан Барсаксыз Трифка башламышты күчүлмәә бойдан. Гүн-гүн-

дән күчүләрди, сааде гөзлери обаларды.
Бир гүну Трифка гитти ихтәәр малисинә да аалашты она не турлү йашамайга карды. Малиси деди:

— Сеслә бени, простлама Барсаксыларын тамызлыыны. О аалем чыкарды, ани биз барсаксызыз. Ама доорудан алмаа, бизим гиби барсаклы инсан күудә йок. Сеслә бени, гит евә, тут сизин о боз кедии да беклә карыны хайатта. Ачан о ачажәк капуйу, не куведин варса ур ону ерә. Ур ону өлә, ки геберсин. Да карын гөрөжәк несой фена адам сән да биртаане сеслейжәк сени.

Трифка өптү малисинин елини да йолланды евә. Карысы йокту. Трифка тутту боз кедийи. «Бән гөстережәм, ани бу евдә вар еркек. Ко гелсин да бән урайым бу кедийи ерә. Карынын енсә чукуруна да уражам бир йумурук. Ко билсин, ани кожасына айкыры коймаа олмаз. Тутсун аклында, ани бени диил ләәзым гүжәндирмәә. Не бән онун ойунжаа мы?»

Дүшунә-дүшунә, Барсаксыз Трифканын аклысы учту нерейи са узаа. Кеди уйуду кужаанда. Да, ачан кары ачты капуйу, Барсаксыз Трифка калдырыпта урду кедийи ерә. Кеди уйку серсеми йасылды ердә: «Ау! Мәу!» Кары бакты кожасына да, кафасыны саллайрак, деди:

— Ахмак. Сән ләәзымды урайсын кедийи ерә, ачан биз евлендийдик да илк керә бән гирдим бу хайада. Шиндәән со-ра геч.

ЖЕНТЛЬМЕНЖА ИАРДЫМНЫК

Пупук Саву хем Тудора йавклу олдулар. Оннар гелдиләр Савунун чучусуна касабайа, орда хесап егтиләр йазылмаа.

Кысметли генчләр гежеледиләр Савунун чучусунда да ертеси гүнү гиттиләр ЗАГСа. Бырда топланмышты бүүк очередь.

— Йа некадар инсан истеерлар евленмää! Бря! Несой сыклет тутмуш оннары бирдән!

— Бөлә иш ичин вар насыл беклемää да.

Дура-дура Пупук Саву башларды сииретмää кызлары о сырада. Ама Тудора чекти онун гөлмеени геердән.

— А-а-ах!— Сени бир гөзүн чыкажаа!

— Ха мари, не бакайым бән оннара. Кызлар шансора гелин олэрлар. Вар насыл сииретмää да.

— Сән сиирет, ама имä оннары гөзле-

риннән. Унутма, ани шиндәән сора дил-
син бол адам.

— Пупук Саву чалды бир маанә:

Севда билмездим не,
о да гелди башыма...

— Е сән сандын насыл?!

— Хич бишей санмадым.

Уулендән сора Саву хем Тудора гир-
диләр одайа да йаздылар, долдурдулар не-
сой дүшер йапраклары. Гөзәл, туйап, тон-
тур йанаклы бир кары — ЗАГСанын за-
абити чыкарды чекмежиндән ики песмет
йапражык да верди оннары Савуяа хем
Тудоркайа.

— Бу «Визит карточкасы», оннан сиз
вар доорулунуз гирәсиниз тукәна «Дүун»
да аласыныз кендинизә гелинник, гүүве-
лик рубаларыны.

— Несой, несой тукән?— сорду Ту-
дора.

— Сус, мари, бән билерим!— деди Са-
ву.

Кары аннатты:

— Тукән «Дүун» йапылы маасуз евле-
нән генчләр ичин, ки качынмасыннар бү-
түн касабада. Падишаалык дүшүнер си-
зин ичин.

— Саа олун! Акына дүшүнүлү.

Йавклулар гелдиләр филан сокаа, бул-
дулар тукәны. Доорудан демәә ону оннар
денедиләр таа узактан: бырда да варды
капу өнүндә бир сыра генч инсан. Капу

ачылып-капанарды: гүвееләр-гелиннир-
лән чыкардылар түрлү коробкалар елле-
риндә:

Гелди саат да гирдиләр тукана Саву,
хем Тудора. Оннар айырдылар бир кат
гүвеелик, гелинник да диздиләр сырайа
өдемәә дейни. Бырда Пупук Саву лаф
катты онун онундә дуран бир чожаа:

Сиз бени танымээрсыныз, ама бән си-
зи таныйэрым. Биз билә ЗАГСайа очередтә
дурдук.

— Нечин танымээрым?— жувап етти
чожук.— Бән да сени таныйэрым. Сизи ко-
лай танымаа. Бир керә гөрежән, ама
унутмайжан.

— Нечин?

— Сиз дилсиниз, насыл хепси...

— Нейимиз бензәмер? Тә, насыл хеп-
си, гелдик бу исләә тукана.

— Тукән исләә. Да-а-а...

Пупук кашыды енсесини:

— Бән сааде бир иши аннамээрым. Не-
чин кимсей алмээр гелинник. Капэрлар
гөлмек, емени...

— Бән деерим е, ани сиз олмалы акыл-
дан бозуксунуз.

Тудора тутту Савунун елини.

Чожук бакты Пупук Савуя хем Тудо-
райа да аннатты:

— Бу сырада сааде сиз евленмәә топ-
ланмышыныз. Бу генчләр хепси верди-
ләр заявления ЗАГСайа, онуштан, ани ал-
сыннар елиnä «ВИЗИТ КАРТОЧКАСЫ-

НЫ» ки гирсиннәр бу тукәна. Алдыйнан кендилеринә руба, емени, оннар сыбыдэрлар о карточкайы да даалэрлар херкез тарафына. Бөлә чојуклар хем кызлар йардым едерләр бири-биринә. Буна дегер: «Жентльменжа йардымнык».

АСКЕРӘ ГИДЕЖАА ЗАМАН

О илкйазы йаадыды чок йаамур. Херреси чамурду, гүнеш сиирек чыкарды боз булутлар арасындан да йоллар куруйамазды. Бу бетерә автобуслар өрүйәмәздиләр заводу кадар, нердә ишләрди Петка. Онун кахыры чок олмазды йайан гитмәә, некадар она, ани ләәзымды ташымаа резина чизмә емени еринә. Онсекиз йашында Петкайа бу бир аар ишти, бак о чаларды гитарада заводун ансамблисиндә, да хепси заводун кызлары биләрди ону. Хем таа бир иш онун халыны бу такым дүзәрди — биркач афтадан сора ону ләәзымды алсыннар армнейә.

Тә буүн да о уфкели гиинди чамурлу чизмелерини да йолланды репетицияйә. Хеп таа чисәрди уфак йаамур да чалгыжылар топланардылар бири-бири аарды. Ен битки гелди даул-Валерик. Ону быктыйдылар беклемәә да емен гириштиләр.

чалмаа онсуз да биркач бет лаф аттылар даулжунун тарафына. Ама калдылар ачык аазлы, нечин ани даулжуйлан билә зала гирди ики да кыз. Кимсей буну беклемәзди, да онуштан илктән хепсинә гөрүндү, ани өз таазелниннән айдыннаттылар ичерсини да хепси бет лафлар унудулулар. Петка са кызын бирсинә бака калды, сансын ени шарап урду кафасына. Ежел дуймасы маави далгайлан, алып сыбытты ону дениз ичинә. Кыз да дуйду онун бакышыны, ама осаат калдырмады гөзлерини, маана денәмеди. Сааде бираздана адалады Петкайы саклы майыллыккан, бүүк гөзлериндә.

Гиришти репетиция. Чаларак, Петка йарым гөзлән етиштирәрди гөрмәә онун гөзлерини. О кенди аннайамазды кендисини, да хеп бакарды оннара да хербир кымылдамак геләрди она паалы. Кызлар чыкардылар плащилерини, тарандылар. Некадар сүрттү репетиция, Петка дуйду кендисини нижә масалда, сааде чыктынан клубун капусундан, онун дуйгулары бираз усландылар.

Шукурдарды аякларын алтында чамур. Нем солукта ишидиләрди шен лафетмеләр. Да Петка, нечин са дурукланып, бакты гөкә да гөрдү, ани булутлар даалмышлар да гөрүнер Саман йолу. Бактынан илери, Петканын гөзлери урулду бир гөрүшә, ангысындан о йавашытты адымнарыны. О гөрдү, насыл Валерик савашәр сармашмаа о гөзелә, ангысы етиширди

челмää онун аклысыны. Да онун сансын шишти далаа, кесилди бажаклары. Гөзелин кафадаркасына са чалгыжыларын бириси, алып колтуундан, аннадарды жўмбүш. Икиси да кишнәрдиләр бутўн сеслән. Петка гидәрди геердә йалныз.

Автобусда йокту ер отурмаа. Дурдулар аякча. Насыл уйду, гөзели дурду Петканыны йанында. Автобус сарсыттыйнан, о йакынжайык йаклашты Петкайа да хызлы, нижә гун шылаа, бакты она, салладып о маави далгайы, ангысы калды Петканын үреендә. Чожук са савашарды кесмää бу дуйгулары, гөрдүйнән Валеринин савашмасыны. О чевирди фикирини башка ерә. Дүшүндү не алсын авшам екмää ичин. Ама баттырамады дуйгуларыны, насыл йокту нижә баттырмаа су ичинә топу. Кулаана илишти лафлар, есапламаклар, нередә гечирмää бу авшамы. Петка йапты маана она бөлә ишләр диил хич мераклы.

Чыктыйнан автобусдан, Петка деди:

— Саалыжаклан!

Петка йолландыйды гитмää, ачан онун беендиди дииди колуна да бакты дүз гөзлеринә, шу бүүк чини гиби гөзлеринән. Петка сааде шинди денеди, некадар маави онун гөзлери да инанажаа гелмәзди, ки өлә маави гөз вар нижә дүннääда олсун. Фикири кала-калды бу дүшүнмектә, сааде кулаклары ишитти:

— Жанабиниз бизимнән гелмейжейниз ми?

Сансын енез битти гүнешли йаамур да ачылды маави гөк, хем солук өлә пакты, ани доймаздын солумаа. Петка аннады нечин дуйарды йортуйу, йорту геләрди онун гөзлериндән. Петка дүшүнәмеди, не жувап етмәә, сааде кысты омузларыны да илк лаф, не гелди дилинә, олду:

— Сиз нерейи гидерсиниз?

Ким са сөледи:

— Гидериз кафейә!

Оннар хепси доорулдулар кафенейә. Енез оннар етиштиләр гирмәә йапыйә, гиришти генә йаамаа йамур. Бырда куйтуйду, чаларды чалгы. Оннар буйурдулар биз шарәп, каурма.

Геч аушам кумпания чыкты кафенедән. Гезиндиләр бираз бош сокакларда, да шинди белли олду, ани денк диил бурада: ики кызы савашәр гечирмәә үч чоҗук. Ерифлерин бириси калды Люданаан йанында. Валерик генә савашты сармашмаа кыза, ама о браамады. Петка, гөрүп буну, чевирди башыны бир тарафа да дүшүндү: «Бракыйм да гидейим ми, оса...» Сора кенди кендисинә ансыздан сөледи:

— Хади гидеҗез бана ичери.

Оннар уурадылар түкәнә да алдылар таа биркач шишә шарәп, шоколад. Общеҗития ичериндә сыҗакты, да оннар чыкардылар суртукларыны, Люда калды фистанҗа. Отурукана кызын йанында, ерифләр савашардылар быкмамаа Людайә, нейчинки онун кыврак бойу таа чок кыздырарды оннарда кысканчлыы. Валерик гит-

гидә чалышарды йакын отурмаа Людайа, йа динмәә онун колуна. Петка дуйарды, нижә кызәр ичиндә бир дугйу, ангысы бууэр ону. Да о бакарды телевизора, сансын орда гөстерәрди, ким несой фасыл ишләр.

Ачан хепси чыкты сокаа, Петка калды ичердә. Бир-икки минуттан сора дөндү Валера. Онун гөзлери йалабыйарды үфкөдән.

— Сеслә бурайы, ва, салага. Не хыйар гезерсин бизим аардымыздан? Гөрмерсин ми, ани о бенимнән... Биз... — Ериф истеди не са таа сөлемәә ачан капу ачылды да гирди Люда. О бакты оннарын суратларына да деди:

— Валера, чык бир минуда.

Серпип йалын гөзлериңдән, ериф чыкты. Оннар калдылар икиси. Алып Петканын елини аужуна, Люда деди:

— Гел бенимнән.

Генә маави далга сарды Петкайы, долдурду орталы хошлуклан, да о дуйду, ани йок кувет кайыл олмамаа.

Оннар гидәрдиләр каранникта. Аачларың йаш таазә йапраклары йалабыйардылар, ама даллары гөрүнәрдиләр ааар, нижә демирдән. Паркта отурардылар нем скемнелердә. Да бурда Валерик генә йаклашты Петканың йанына да сөледи:

— Инат, не бозәрсын беним ишими?

Петка сыкты йумурукларыңы жеплериндә. О бираз утанарды хем биләрди, ани Валерик ондан буўк, ама хеп о ва-

кыт үреендә бүүәрди бир сарфош едән дуйгу, ангысы каавиләрди ону. Бу вакыт Люда калкты скемнедән да деди:

— Валера...

Петка дайанды аажә, сийретти, насыл дурарды онун гөзели Валериклән да не са лафедәрдиләр. Петка нейчин са бакты йылдызлара, ачан ишитти, насыл ким са качәр. Хызлы гүмнедиләр йаш чепичләр. Петка илкин бишей аннамады, сора гөрду, ани Люда гелер йалныз. Петка утанды недән са, дуйду, насыл кызарәр үзу, ама таа чок о дуйду кендисини кыс метли.

Хава сенди. Узакта саларды көпекләр. Сериннеди. Оннар өпүштуләр. Сора бүтүн гежә гездиләр доймайрак бири-биринә. Нәәндан са оннар чыктылар йыкык клисейә. Ай утанжак дайма даларды йырытык булутлара, сансын сарарак суук шылааннан клисенин күплесини. Аачлар сык бүүәрдиләр клисейә доору йолда. Хавада сансын сааде етмәзди чан урмасы.

Севернәр сармаштылар. Да чок вакыт дурдулар өлә.

— Версәнә бана сенин адресини.

— Тутажан мы аклында?

— Бән йазажам.

Петка алды ердән бир тел парчасы.

— Сөлә!

Да о тел парчасыннан тырмалады клисә дуварында адреси бүүк букваларыннан. Оннар икиси да гүлдүләр Петканын дүшүнмесинә.

— Бени беш гүндән сора алэрлар армияһа,— деди Петка. Ишидилди узактакы музыка, сора ишидилди, насыл дүүлер жаннары. Икиси да сусардылар.

Гиришти айдыннанмаа, шылак гечти дан пенчерелердән да йалабыды узун чизиләрлән.

— Сән беклейжән мы бени?

— Беклейжәм.

Да оннар генә өпуштүләр. Үреклериндә са дуйгу пакты, насыл гүн дуумасы.

ШҮПӘ

Котән Лигор, ирми үч йашында деликанны, гидәркенә ишә өртүлү машинада, сөледі достуна Танкуйа:

- Истеерим евленмәә.
- Кимә, Настийә мы?
- Аха, она.

Машина вуулдарды, пинерәк чамурлу йолдан байырада сарсыдарды насыл бир ески талига. Танку иилди Лигорун кулана:

— Бән ишиттим, ани ону Йаалы Ванийлән гөрмүшләр бирердә гежә... Билмерим доору му, ама...

— Йок насыл олсун,— деди Лигор.

Ама уреени ажытты кескин, сансын сапладылар чакыйлан. Бувазына гелди ажы, да о йуткунду.

О булушарды Настийлән диил чоктан. Уч ай мы, не. Оун ешил гөзлери, кабаржыклы еллери, кара сачлары йапардылар

Личорун үреени бол хем илин. Насти ишларди инеклерда, онуштан үстү кокарды сүдә. Лигор, ачан дуйду, ани онда йок инатлык, беенди таа чок. Гечирдийнән ону евә, Лигор бир керә дүшүндү, ани йок нейә узатмаа, ләазым евленмәә. О гежә да Лигор койду неетинә йапмаа нейн дүшүндү. Да те бу сабаа Танку сөледи она бөлә иши...

Гүн иштә гечти, сансын бир йыл. Лигор бир керә качырды кесмә ташы икинжи каттан ерә. Мастер баарды ашаадан: «Эй, ачык аазлы!» Лигорун са аклында, насыл сычан кыстырылы капана, дүүлүрдү Танкунун лафлары.

— Ых!— деди Лигор,— да гужүлә шинди айнады, насыл о север Настийн.

Иштән гелдийнән, о гитмеди ойуна, макар ки аннаштыйды ани булушажэк орда Настийлән. Лигор йыканды да йатты уйумаа. Уйумаа о бежеремеди да өлә йатты сессиз дүшүнерәк, ани не түрлү бу иш насыл олсун?

Настийә Лигор гитти бир афтадан сора. Гежәйди. О сыклык етти үч керә. Насти тез чыкты сокаа бир кыса етеккли фи-станнан, сарынарак кептарлан.

— Авшам хайыр олсун!

— Кеметайорсун!

— Не гелмеди бütүн афта,— сорду Насти. О йаклашты йакынжажык да Лигор дуйду ичер сыжааны онун тениндән. Лигор исгеди урмаа бир йумурук Настинин сурадына.

— Гелмедим, нечин ани ләәзымды.

— Не шиширмишин кендини?

О дуруду Лигорун йанында, бекләрди, ани чоҗук сармашажэк она. Лигор са дуйду хеп о танынан сут кокусуну да она гелди иреник: «Йаалы Вани да ишледи бир вакыт фирмада».

— Хич аннамээрым, не олмуш сениннән,— деди Насти да алды ики ауҗуна онун колуну.

— Сыҗажык,— деди Насти йавашыҗык.

Лигор чекти колуну.

— Насыл ишләр гидер фирмада?— сорду.

— Исләә, насыл гидеҗек? Ама хич аннамээрым, не олэр сениннән. Бана мы үфкелендин?

Лигор чекти Настийи белиндән, кыз илин верилди. Оннар өпүштүләр, сора Лигор сансын сарфош олду шарапсыз да хызлы дартты Настинни колуну. О истеди сөлемәә о лафлары, ама оннар чыкмадылар да сааде үфкә калды онда. Ама кыз са бишей билмәзди, ону аҗытты да о савашты колвертсип елини.

— Лигор, не сениннән? Браа бени!

Сора нилди да далады Лигорун колуну. Лигор браады да, дөнүп бир йанына, дүшүндү: «Бак сән, гөстерер кендини, маана...» Насти са чекилди ики адым геери, сора ийлип, гечти аралыктан да кайбелди каранныкта. Биркач минуттан сора шылайыверди дараҗажык шафк капу ара-

сындан. Ишидилди насыл траклады зем-
перä.

Лигор гитти евä. Гааргалар учушур-
дулар онун урендä. О гелди евä, гирмеди
ичери, гирди дүз маазайа да акыдып фы-
чыдан, ичти ики филжан шарап. Учунжуйу
о ичмеди, дилди ичкижи. Лигор отурду
фычынын йанында бираз да, не са аар
душүнерäk, бакты-бакты насыл йанэр мум.

Гечти ики афта. Лигор буламазды ер
кендинä. Биркач керä савашты олмаа сар-
фош, ама кусту да башка аазына алмады
ички. Сааде достларлан топландыйнан, о
да чакарды, ама окадар да — вакыт геч-
син.

Мардын биткисиндä йаады бир узун
йаамур, фасыл йысынды хава, ериди ка-
ар, йоллар долду селлän, чөзүлдү бузлар
да ачылды кышын пүсүрлүү. Бундан сора
курулду бир илин хава. Сабаален солук
оларды сансын турумжу. Гök олду маави
хем уүсек.

Ölä бир гүн Лигор траш олду, гинди
пак да чыкты ердän. О дооролду ашаакы
сокаа, сора гечти бир евин порталарын
йанындан да дурду токатчаа каршы. Аул-
да бир киши карыштырарды кум хем це-
мент тафта ящик ичиндä.

— Йаалы! — баарды Лигор.

Гиришти салмаа көпек. Траклады кү-
рек сыбыдылма бир йанына. Токатлара йак-
лашты балабан, ама йамук суратлы ериф.

— Не ва?

— Чык бырайы, вар бир лаф.

Иаалы Вани чыкты сокаа. О дурду каршы Лигора башлады силкмәә үстүнү.

— Сөлә хади не?

Лигор йаклашты йакын да сорду:

— Вани... нестә... не олду сиздә орда?

— Не?— аннамады илкин Иаалы.— А-а-а?! Е кимсин сән сорасын бана бөлә иш-лери?

Лигор тутту онун йакаларындан да хыз-лы дартты.

— Сөлә! Сорыйлар сана!

Иаалы Вани балабанды Котән Лигор-дан да колай айыртты онун колларыны. Лигорун карарды гөзлериндә да абанды Иаалынын үстүнә, йыкты ону ерә. Ама ериф чекти чождуу да оннар икиси да дү-штүләр цемент йывынын үстүнә. Қалкты тоз, ангысындан йокту насыл солумаа.

— А-а-а!— Цемент тозун ичиндән иши-дилирди. Биркач инсан чыктылар бу сес-лерә, ама дурдулар бишей аннамайрак. Ачан цемент тозу даалды инсаннар гөр-дүлар, ани Лигор калмыш үстүнә: бир ко-луннан сыкәр бувазыны, өбүруннән урэр.

— Иа!

Етиштирәмедиләр айырмаа оннары, ачан Лигор капты бир бурук демир пар-часы да чекип ону йанына хызлы урду оннан Иаалынын кафасына. Лигор дуйма-ды, насыл оннары айырдылар. О гидәрди, дели гиби, да насыл хызлы гидәрди — ур-улду бир салкым аажына.

Гечти бир ай, ики. Сора таа. Лигор өлә дә евленмеди Настийә. О евленди бир

дул карыйа ики ушаклан. Йапты күү ке-
нарында ев. Ишидилдийди, ани Настийи
вермиштиләр ашырыйа.

Бир керә панайырда, сатаркан домузу,
Лигор гөрдү Настийи да онун гиришти ти-
тиремәә дудаклары. Насти да бакып она,
дурукланды бираз, акар су гиби, инсанна-
рын араларында. Сора, сансын гелип кең-
дисинә, челди бакышыны Лигордан, да
чекип дартысыны гөзлеринә, гитти пана-
йыр еринә.

Инсаннар са гидип-геләрдиләр... кай-
нашардылар.

КИМ БИЛЕР?

Автобус емен бошту. Сааде илерки скемнелердә отуларды ики киши: бири паралияланды, обурү дейәрди, ани ишләрмиш инженер. Паралиялы бир калын, траш едили енсейлән адамды. Икиси да ичәрдиләр түтүн филтрайлан хем лафедәрдиләр:

— Бән ишлеерим йангыңжы,— аннаты паралиялы.— Кабул едерим үз отуз карбона. Бир гүн иштәйим — үч гүн евдә. Тутәрым ики домуз. Вар инәәм. Сатәрым йуурт.

— Йуурду северим, ама касабада йок,— деди инженер.— Кефирин дады башка. Алдым бир керә инек, ама бакамадым. Ушаклар хич от гетирмеерлар. Кары дәр: «Саа кендин». Чыкарамадым баша.

— Брак, шинди бу ушаклар! Биз насыл бүүдүк зоор. Оннар са не билерләр.

— Доору сәлеерсин. Хепси истеерлар

йашамаа ислää, кендилери са ишлемää истäмеерлар,— илерледи инженер.

— Имää истеерлар, ама ишлемää ист-
äмеерлар.

— Бән са савашэрым, савашэрым. Би-
раз ордан, бираз бырдан. Калым йапэрым
кими керä, оннар са.,— инженер, калды-
рып, колверди колуну.

— Бән сана доору сөлеерим. Ким еви
тутэр? Кары есабы билмерсä, озаман ев-
дä да бишей олмайжак.

— Доору сөлеерсин, свату.

Лафедеркән оннар денämедилär, ни-
жä автобус етишти Комрада. Саат онбир-
ди гежä. Хава серинди. Чисärди йаамур.
Тунук шыларды автостанциянын шылак-
лары, да онуштан автобус ичиндä гелär-
ди таа куйтулу, некадар варды, да бу ку-
йтулук севиндирärди үреклерини инсанна-
рын, ани оннарын өлä уймуш иши да ва-
кытлан етишежеклär евä.

Бу вакыт автобусун ачык капусуна йак-
лашты дежурный, бир калынжä кары,
онун йанында дурарды бир бабу. Дежур-
ный браады бабуйу да пинди автобусун
басамаана, данышты шофера.

— Заманэрсыныз! Алсаныз те бу ба-
буйу Конгаза кадар. Сарфош олмуш карт
көпек. Парасы да йок. Билмеерим, не
йапмаа онуннан. Быктым артык. Ал шу-
ну.

Бабу гиришти ааламаа:

— Брак, -мари, benim кожам больни-

цада. Онуштан ичтим. Бән билмеерим нәбэрым.

Шофер са оннара хич бакмады, о таман домалмышты капуйа доору да аарарды не са чантасында. О йарым гөзлән бакты геери, ама бишей жувап етмедн. Дежурный инди автобустан да гитти. Бабу са дурарды хеп ериндә, беклейрәк, не она сөлейжекляр. Онун сарфош узүндә йазылайды өлә беклемәк, сансын шинди она сөлейжекляр изини йа өлмек ичин, йа йашамак ичин. Шофер гөрдү о сурады да сөледн:

— Аардымыздан гелер башка автобус, о сени алажәк.

Да бу лафлары атып шофер инди автобустан, гечти бабунун йанындан да гирди йапы ичинә. Бабу са дурарды автобусун капу йанында да сарфошчасына ааларды.

— Беним адамым хаста. Бән билмерим нәбэрым.

Йангынжыйлан инженер бакындылар. Йангынжы деди:

— Ләәзым шоферә сөлемәә, алсын ону.

Инженер:

— Е бишей олурса она йолда. Не йапажан?

— Не вар насыл олсун она?

— Не?! Наафлә олажак. Гөрмерсин, ани о сарфош.

— Да-а...

— Брак, булашма.

— Не о дүшкүн мү?

— Дүшкүн мү, диил ми, ким ону билер?

— Акына... вар насыл куусун.

Адамнар сустулар. Ишидилирди, насыл чисер дашарда йаамур .Автобусун бүүк пенчерелери йалабийардылар биннәрлән дамнажыкларлан ангылары, урулуп сырчалара серпәрдиләр, сансын патлардылар уфажык бызгажыклар да, патладыйнан, акардылар ашаа кимин са йашлары гиби. Бакып пенчерейә, йангынжы кашыды енесини, ама бишей соләмеди. Инженер сес верди:

— Нестә... М-м-м...

Бу вакыт гелди шофер. О сокту йапракларыны долапчыйна да сөледи, данышарак билинмәз кимә:

— Чекил бир тарафа. Гөрмеерсин ми, ани бырда автобуслар гезерлар... Вар насыл чинесинәр.

Герилип, шофер чемрек отурду еринә да кызыштырды автобусун моторуну. Аар машина гиришти титиремәә, сансын дирлиди. Бабу пинди автобусун илкинжи ба-самаана.

— Беним чожуум Мити Бендердә шофер ишлеер. Алсана е бени Конгаза кадар.

Шылакта хепси гөрдүләр бабуйу. О гимнийди бир ески кофтайлан. Солук чемберин алтындан чыкмышты бир пүскә би-йаз сач. Сарфош сурады бурушмушту. Шо-

фер чыкарды кафасыны кабинадан да деди изинли сеслән:

— Индирин бу бабуйу автобустан!

Бабу са хич алып-сатмады да йолланды тез-тез лафетмәә:

— Беним дәдум хаста. Бан үчүнжү кожайа евлийим. Икиси өлду. Бән аалээрим больницада, о бана деер: «Сус». Бән да сарфош олдум. Шинди нәбийм?

Йангынжы калкты ериндән, йаклашты ериндән бабунун йанына да, тутуп колундан, индирди ону ерә. Капанды капулар да автобус йолланды ериндән, хызлы дартып. Тангырдайрак дөнемечтә о чыкты гениш сокаа. Автобузун шылаа шыларды узак илери. Автобус гечиверди касабанын орта ерини, геердә калды евлерин шылаклары да бираздана автобус чыкты трасайа да таа хызланды. Йаамур хеп хаайарды.

Пассажирләр лафедәрдиләр:

— О бабу, олмалы, алкоголик,— деди йангынжы.

— Сарфош инсан... Ама бән инанмэрым бөлә инсаннары Оннарын башы алык.

— Те вар сорфошчулар, оннара беним жаным ажыйэр, ама вар осойлар...

— Доору, свату. Осойларыны ләазым коөламаа сопайлан енсә чукуруна.

— Бу бабу, бана калса, диил оннардан. О, безбелли, кахырдан өлә олмуш... ихтәәрлыктан.

— Биз да ихтаарлайҗез, ким таа вакытлан, ким таа геч,— деди оннарын бири-си.

Каранныкта ишидиләрди сесләр:

— Нередән алынэр бөлә инсаннар?

— Ким билер ону?

— Ким билер?

О ИНСАН

Кара Феде гөрду ону дүүндә. Осаат таныды. О инсан хализ өләйди, насыл Кара билирди ону аклысында, умутларында.

Отуруп софранын көшесиндә Кара ар-ада-саатта бакарды онун үзүнә. Дүүнүн шамагасы гитти бир йанына да хепси олду узак. Йанында са баарышардылар, шен долдурурдулар, бошандырадылар филжаннары. Ййирдиләр. Баарардылар не вар сеслери. Софранын ортасындан бир сарфош, калкып ериндән баарарды: «Саадычлар, шенсиниз ми?» Ону савашардылар отуртмаа еринә, сарфош дирешәрди. Узун, бурук дизили софранын уңунда гөрүнәрдиләр гелиннән гүвәә. Оннар оту-рардылар гогор, да кимкерә опүшәрдиләр. Ама Кара бишей денемәзди о инсанын үзүндән кәәрә. Кара севәрди ону. Севги дүбүдуз долдурдуйду ону да о олду гир-гин хем чемрек.

Кара ишләрди демир йолда хамал: ин-

дирәрди, укладәрди көмүр, киреч, таш. Кара севәрди бу аар ишини, нечин ки бу иш алдандырарды ону. Чок керә, не олурду она, гириширди өлә хызлы ишлемәә, ани не екмек ийәрди, не бишей. Атырды о ташлары вагондан, гөзлери карарынжа. Инсаннар да дәәрди:

— Эй, тамах адам! Аалемдән чок казанмаа мы истеерсин?!

Куудә Карайы сайардылар бираз алык. Ама кимсей билмәзди, ани о север бир кызы — дуннәйиын гөзелини.

Август бир гежеси, ачан хава сыжак думаннап сарэр доздолайаныны да бұл-бүллерин түркүлери карышэрлар чекиргә цырылдамасыннан, ачан инсан сарфошланэр чичеклерин кокуларындан, Кара йатарды бостанда бордейин ичиндә. О гөрәрди душ...

Ачылды гүнешли хава. Кыз дурарды гүнә каршы, елиндә тутарды биркач чичек. Алтын гиби шылак гечәрди пембә фистанындан да долдурарды тенини илин шафклан. Ансыздан йаады кысажык гүнешли йаамур. Кыз дурарды Каранын өнүндә Бүүк кара гөзлери бакардылар селемни. Йаш фистан йапышмышты тенинә, белли олурду кыврак бажаклары хем гү-үсү. Сүлүк кара сачлары даалмышты омузларында да йалабийардылар. Кара алды онун елини аужуна, сарп далга гечти оннарын теннериндән, чичекләр дүштүләр ерә. Уфледи илин лүзгәржик да кызын йаш сачлары дийди Каранын сурадына.

О алды кызын инжә белиндән. Сансын бир алтын дүш дүштү оннарын үстунә да бишей хич гөрүнмеди. Кара дуйду онун дудакларыны да өптү.

О гүндән Кара бекләрди, инанарак, ани булушажэк о инсаннан. Кара инанмазды, ани гөрдү сааде дүш. О индирәрди көмүр — гөрәрди ону, ташыйарды таш — гөрәрди ону. Севги йарарды онун гүүсүнү. Тә бүүн да, ачан чаардылар ону дүүнә, о гелди вакытлан енез отурду софрайа да калдырды гөзлерини бакмаа чалгыжылар, ачан даптуру гелди. О инсан бакарды она. Те о инсан, ангысыны Кара биләрди хем бекләрди. Кара таныды ону. О дуйду ани титирер.

Чалгыжылар чалардылар гөзәл хавалар. Дүүн есириди. Кара са хич калкмады ериндән. О хеп бакарды она. Ама өлә да йаклашмады. О гүнү о гөрдү, насыл о инсанын йанына йаклашты бир бабу да не са сөледди онун кулаана. Кара гөрдү, насыл о инсан тез чыкты ериндән софрандан. Гечти ойунжуларын йанындан да гирди ичери. Сора чыкты ушаклан еллериндә. Кара гитти башчейә да гезди орда хич денәмейрәк ани гүлбуржуун чалылары йыртәр онун рубаларыны, ани аачларын даллары тырмаләр онун сурадыны. Онун сансын аклы алынды. Гечти софрайа, отурду еринә, дүбүдүз сарсынарак. Дүүнжүләр са ойнардылар, баарардылар.

Кара гөрдү о инсанын кожасыны. Адам гөзәлди хем гөрүшүклүйдү, бийаз гөлме-

клән деликат бир адам. Инсан отурарды йаннашык оннан. Каранын думаннанды гөзлериндә, о дуйду, ани инсан бакәр она.

Сабаа каршы дүүн битти. Чалгыжылар уйуклардылар. Сарфош, ани баарарды: «Саадычлар, шенсиниз ми?»— уйумушту, койуп сурадыны чинисинә пачайлан.

Дүүнжүләр гириштиләр даалмаа. Лә-азымды гитсин Кара да. Оннар бакардылар бири-бирилеринә, о инсанын гөзлери титирәрди. Не йапмаа? Карайа геләрди, ани о кайбелер да бираздана ондан калажэк бир ауч тоз бу дүннәәда.

Ачан инсан, ушак елиндә хем сарфош кожасы чыктылар сокаа, о башка бакмады Карайа, макар чожук савашты таа бир керә булушмаа онун гөзлериннән.

Гүн дууарды нем хем аар. Аачларын йапраклары тунук йалабыйарды. Бир йалныз калмыш жавга, не са чиркин баарарды кавак аажында. Лүзгәржик енез сериннедирди сурадыны.

Кара чыкты дүүндән касабайа. О гидәрди, ама кенди да билмәзди нерейи. Йарым гүн гезди о хеп сокакларда. Уўлендән сора башлады йаамаа йаамур. О пинди автобуса да гелди евә.

Евдә кимсей йокту. Кара дийшти куру, гиинди ени рубаларыны. Алды түфәә, долдурду онун ики кавалыны да чыкты дышары. Йаамур хеп йаарды. Башчедә о дайанды бир алма аажына, илиштирди тетин далжааза да атеш етти кәәр сол тарафына, нередә хеп битмәзди бир ажы.

СОН БУЛУШМАК

Сыжак илкйаз гүнү Балжы Василчу гелди иштән евә ики саат илери. О йысытты долу чайник су, ташыды үч казан су леенә, траш олду устрайлан, бакынарак күчүжүк томбарлак айнажаа. Сора йыкады сыртыны белә кадар хем башыны, чалпаланды, цилиндри буук пешкирлән. Алатламайрак гийинди ени боз кустумуну хем кырмызы балабан өкчели еменилери ни.

Ачан о чыкты сокаа, сыжак инсилмишти. Хавайа чыкарды ергиван кокусу да бундан солумаа колайды хем илинненәрдә инсанын ичи. Сокакларда пейда олмушту чокча инсан, ангылары геләрдиләр иштән.

Балжы етишти автобусун дурмак еринә. Сары автобуслар доп-долу да чојук истә-истемәз сыкышты битки, басып енашаакы басамаа. Пинип пишман олду,

нечин ки осаат ким са басты онун бажа-
ана хем тозладылар пачаларыны. Үфке-
ленип о сыкышты инсаннарын арасындан
да булуп бир ер пенчерә йанында гириш-
ти сииретмәә.

Автобус гечти бүүк көпрү үстүндән, ан-
гысынын алтындан дөрт-беш тарафына
чыкардылар демир йоллары, йалабийарак
бийаз уундукларынан чок вакыттан, на-
сыл ески түфәән кундаа. Сора автобус
дөндү касаба кенарына, нердә таа варды
чок ески евләр. Бырда бுவәрди окадар
чок ешиллик хем аач, ани ески евләр гө-
рүнмәздиләр да. Автобус дурду парк то-
катларына каршы. Балжы инди ерә, че-
килди бир йанына, силкти пачаларыны.

Парк сайыларды ен гөзәл касабада,
онуштан белли оларды чалышма тутмаа
орталы пакта. Балжы гирди парк ичинә,
гидерәк дар патекажыктан, ангысынын
кенарларында койулуйду киречли ташча-
азлар. Үүсектә ишидилирди кушларын
сеслери. Солук өлә пакты хем таазейди,
ани Балжы дурукланды диип жан еринә.
Гечип сопа сыбымы кадар о етишти бир
тафта евжеезә. Балжынын Үренә гирди
дуйгу да жаны башлады дүүлмәә таа хыз-
лы. Ачан са басты ешәә, гөрдү Ону. Ма-
нә отурарды скемнедә, утанжак кысып
кыврак бажакларыны, ики елиннән тута-
рак дизлериндә бийз чантажыы.

— Селәм! — деди о.

— Селәм! — жувап етти Балжы.

Манәнын гөзлери шенди, макар ки бү-

тун бойунда дуйуларды кары усуллуу, майыллык. Ислаа бактыйнан денелинарди узунда несойса илин гариплик. Дуруп биркач минут аякча, Балжы отурду Мананын йанына да дуйду сол йанында онун тенини руба ашыры. Оннар икиси да отурдулар, бакмайрак бирибириня. Ама ола хал чок суртмеди, Василчу дуйду Мананын елини сачларында хем йанаанда онун дудакларыны. Опустулар. Маня дайанды Василчунун омузуна, сансын савашарак гетирмаа аклысына о унудулмуш гуннери...

— Сан даптуру гелмеди ми, ачан телефона урдум?— сорду Маня, ачан бираз гечти да оннар сансын ездан сынаштылар бири-бириня. Маня бакты Василчунун гозлериня, гулумсейрак йанылтты башыны да кара йалабык сачлар даалдылар, капайып узуну. Ойнайрак гиби, кыз алды гозал инжа пармакларыннан сачлары гозлериндан да таа йакын дайанды чожаа. Василчу да динди онун йанаана, соледди:

— Бан илкин инанмадым кенди кулакларымы, ачан ишиттим сенин сесини.

Маня гулду, осой фасыл гумушлу сенинян, сора алды Василчунун ики елини, саклады сурадыны онун аучларында, сансын кокаркан чичая.

— Бана гелди бир чала, ани гормерсам сени буун, кесилежам кахырдан. Е сан?

— Бан са хеп аудардым кендими, ани ола лаазым.

— Не ләазым?

— Сени гөрмемәә. Бән дүшүнердим, ани өлә таа исләә олажак.

— Аннадын мы, ани бу алданмак — йалан... Айырлынмак илачламээр үреени.

Каушан гүн шылатты койу кырмызы шылааннан да Балжы йакынжайыктан гөрдү бир биз сач Мананын башында.

— Сән нердә йашээрсын?

— Касабада.

— Сән истейипта чырдын бени бу ерә?— сорду Балжы.

— Истейипта... Бырда сән бени илк керә өптүйдүн.

— Тутәрсын аклында?

— Насыл бән вар насыл унудайым?

Балжы ансыздан ачык, насыл бир краалы сабаасы, горду о гүнү, ачан оннар гелдийдиләр бу евжеезә Манайлан. Бир шыпырмамак йокту долайда, саат бир гөжәйди... Буук хараба йалабийарды йалабык дипсиз гөктә. Озамаи гүздү да варды насыл гөрмәә, насыл кырмызы йапраклар дүшерләр аачлардан, хем варды нижә денемәә краа отлар үстүндә. Да Балжы өпәрди Манайи, о да вериләрди она...

— Бән сабаа гидерим ашыры мемлекетә.

— Сабаа мы?

— Бән онуштан гелдим сени гөрейим. Манә йаннатты башыны, насыл севәрди о йапмаа — күчүк ушак гиби.

— Манә сән хеп өләйсин.

— Бән таа бишей бүүн имедим.

Балжынын ичи титиреди, ама диил онун йанылмасындан, ама о гетирди аклына, нижа о бишей ийәмерди бозуштуйнан Манайлан. Сора деди:

— А гидериз бана евә.

Манә да бакты она о фасыл бакышынан да деди:

— Гиделим, гиделим...

Оннар чыктылар парктан, ачан гүн кашмушту да енез караннарды, ама гөрүнәрди таа исләә. Сааде етиштиинан касабанын мейданына, диреклердә тутуштулар шылаклар. Автобус ичиндә, дурак Манәнын йанында Балжы бакарды, үуренерәк ону. О денеди, некадар днишилмишти о. Кыз инжәлии гечмишти кары кывраклыына. Да Балжынын ичиндә генә не са копту да кысканчлык хем үфкә долдурду ону. О билирди, ани йок насыл чексин, ки ону севсин башкасы. Үреени кесән дуйгулар окадарадан ажытты ону, ани о йумду гөзлерини, сора сансын гелди кендисинә, сорду:

— Гидериз ресторана...

— Сән истеерсин... Бән истеерим сааде олалым икимиз. Башка кимсейи истәмеерим гөрмәә.

Оннар гирдиләр буук түкәна да алдылар бир чанта имек, бир да шишә коньяк. Тутуп такси, оннар гелдиләр Балжынын квартирасына. Балжы йашарды ики катлы евдә — бир ичердә. Караннык аятта оннар дуйгундулар, Балжы ачынжак килиди. Гирдийнән ичери Балжы йак-

ты шафкы, Манә гирди аардындан койду софра үстүнә чантайы.

— Бу ичери ми казандын шиндийадан.

— Иалныз адама не таа ләәзым?

Балжы дөшетти софра үстүнә бир газета, ачты консервайы, кести сужуу ийри дилим-дилим, ачты коньяа.

— Буйур!

Оннар отурдулар софрайа, Балжы дүшүндү: «Бән озаман ийәмердим онун йанында, шинди са бана бишей гелмер. Сора дөктү филжанжыклара коньяк.

А ичелим бизим севгимиз ичин,— деди Манә.

— Ичелим, хади, бизим севгимиз ичин, кырык шансора...

— Насыл вар,— жувап етти Мана, саплайрак фуркулицайлан сужук парчасыны. Балжы да шашты кенди-кендинә, нижә суук үрәә онун калды.

Оннар ичтиләр, идиләр бираз, сора таа ичтиләр бирәр филжанжык, отурдулар бираз, лафедерәк ону-буну. Сора Балжы сүндүрдү шафкы. Ачык пенчередән гелирди серин солук. Бирердә шансора ишидилмәзди сес, сааде узакта-узакта гечтийнән поезд азыжык титирәрди дуварлар. Да бу емен-емен гүмлемәк дүшүндүрәрди, ани нердә са вагон ичиндә отурэрлар инсаннар, херкезини кенди иши вар, кимсей билмеер бири-бирини, кахырларыны, севинмеклерини...

Балжы даптуру гелди да уйанды, ачты гөзлерини. Манә отурарды онун йа-

нында хем ааларды. Балжы билмеди не сөлемää да деди:

— Ааламасана.

Манä са ааларды, сусмазды.

— Гөрерсин, аалээрэм...

Балжы дөндү сол йанына да динди Манäнын сачларына.

— Истеерсин бән да мы аалайым?

Ама Манä ааларды шакасыз да Балжы гетирди аклысына, насыл ааларды Манä, ачан о гидәрди аскерä да дейәрди, сармашарак:

— Бән дайанамээрэм йалныз. Нечин сән бракерсын бени? Калсана бенимнән.

Да о сааде гүлдүйдү озаман Манäнын лафларына. Озаман о аннамазды ислää, не о айырылмак генч нисаннара: вар кимиси дайанэр она, кимиси са гечирмәме-ер ону.

Манä йаваш-йаваш сусту, силди йашларыны да деди:

— Сән суумушун бана, Василчу. Бән са гелдим горейим сени. Биз олмалы башка булушмайжэз, вар бир адам, ани алэр бени.

— Гит, гит адамына. Бән ачан йашардым сенин солууннан бекләрдим хербир хабержини. Сән... Сән... Бән тутэрым хербир лафыны сенин... Сән са аалээрсым. Кимä йашларыны дөкерсин?!

Дышарда айдыннарды. Манä калкты дөшектән да дурду пенчерейä каршы. Чыплак о пек кывракты да Балжынын ичини

генә алды кысканчлык, ама несой са башка түрлү, диил насыл озаман он йыл гери. Манә гиинди алатламайрак.

— Гечирмә бени. Диил ләазым. Ешәә да чыкма.

Да о отурупта Балжынын йанына, өптү ону, насыл өперләр ставрозу мезарлыкта. Сора калкты да чыкты ичердән, йавашыжык капайып капуйу. Балжы са өртүндү йорганнан да уйуклады. Она нечин са олду үреендә илин, сансын бу сабаа гетирәр сааде исләәлык.

ИЛК АННАТМАК

Үчүз йыл геери Англияда дейәрмишләр: «Сарфош, лорд гиби!» Биздә сә шинди деерләр: «Сарфош, домуз гиби!» Бана калса, бу лафлар исләә гөстерерләр несой эволюция гечмишләр ичкижиләр: лордтаи — домуза кадар. Олур му инсан бензесин бөлә мискин хайвана? Дедим кенди-кендимә: «Йок насыл!» да койдум нетимә бән дә гирейим енез пейдаланан клуба «Айык достлар». Бенимнән клубта олдуиду онсекиз аза. Биз аздык, ама ески сөлейиш,— тә, бир топач харабайы девирәрмиш. Бизим клубун да есабына гөрә— куртармаа инсанныы бу беладан — башладыйдык ишлемәә сарфошчулаа каршы. Савашардык булмаа хербир ичкижинин үреенә осой бир анатаржык, ангысыннан ачып-чыкармаа ону алкоголизма батаклыындан. Зор булмаа, ама биз саймаздык заамет. Үүренирдик несой хем не түр-

лү о адам чекетти ичмää аарардык бу беланын көкүнү. Клубта онсекизимизи дә топлады бирери бир идея: йардым етмää завалы инсаннара бракылсыннар дерттән. Насыл биз бензәрдик бири биримизä айыккыклан, өлә бенземәзди чыкмамыз ичкижилик йолундан. Хербиримизин йолу пек башка башкайды.

Тә алалым Күкүрт Ванин. Ачан о бир йашындаймыш, бобасы шашырэр сүт шишесини да койер емзини шарап шишесинä, да верер ону Ванийä. Ушак олэр сарфош, семенип уйэр. Уйумуш ики гүн ики да гежа. Уйандыйнан, сүт истемәзмиш ичмää. Баармыш баармыш да озаман сусмуш, ачан вермишләр она бир чөлмек туршу суйу.

Жибрә Саву, генä бизим клубтан, илк керет дадэр шарабын дадыны отузбеш йашында. Ама ики йылдан сора дүшер йылачланмаа алкоголизмадан. Она койэрлар орда окадар чок окол антабуз илачыннан, ани о ишиттикчä лафы «антабуз» гөзлери карарэр. Бүүнкү гүндä Жибрә Саву бизим ен анылмыш шарап душманы.

Шинди алалым бизим клубун председателини Раваак Симууу. О завалы чекедер ичмää онсекиз йашындан. Школайы битирдийнән, гирер ишä винзавода. Бурда о дуйэр шарабын дадыны чекедер ичмää: сабайлен бир филжан, уўлендән сора таа биркач, аушам үстү, евä гелдийнән, йатажаа заман, каави уйусун дейни — таа...

Бир керä иштä олэр сарфош да дүшер шарап цистернасына. Ислä, ани белиндän баалыймыш чатыйлан. Ишчилär чыкарэрлар ону. Анылмыш бу гүндä бизим паалы председатель Раваак Симу ичер окадар чок шарап зоруна, ани олүнжä ретедер она. Бракылэр хембеттän да чекеттирер тä бу бизим топлушу «Айык достлар».

Клубумуз ишлеер тä насыл: хербиримиз булэр бир ичкижилää кармыш инсан, үренер онун биографиясыны: несой серемжä олмуш онун өмүрүндä, не чекмиш ону ичкижилää. Сора бизим айык дост йазэр бу адам ичин бир сатира аннатмасы, белли ки хализ адын еринä койэр псевдоним. Бу аннатмак үзä чыкэр клубун антиалкоголизма журналында. Онун ады «Махмурлук». Ачэр сарфошчу журналы да окуйэр кендиси ичин аннатмайы. Тапыдыйнан кендисини о кишинин ичкияа хавези дүшер икиржиннää, сора таа йаннээр, таа соаа копардэрыз хептän ону.

Клубун бутакым практикасына гөрä бän дä койдум неедимä куртарайым Чепчи Петрийи. Чекеттим йаваштан. Петри benim комушумду, бän тез топладым онун биографиясынын олдууну.

Незамандан бän билерим Петрини о хеп ичер. Биз акраныз. Онуштан бän айырдым ону куртармаа. Ислää үүрендим таа нелери о гечирмиш күчүчлүүндä, йаздым о ишлär ичин бир серт аннатмак да вердим типарласыннар бизим «Махмурлук» журналымыза.

Бир кыш аушамы, ачан караннык дүшөр кайет еркен, ачан ичкижилерин таман харманы, чыкмышты бизим журналымыз, Чепчи Петри ичин аннатмаклан. Алып биркач экземпляр далгайлан үреемдә гиттим Чепчи Петрийә да вердим она окусун. Петри олмалы шүпеленди, алды журналы да гиришти окумаа. Бән кушку олэрым: «Гүлејек ми, осайды гүлмейјек ми?» Еер гүлмәрсә, озаман санырдым ани аннатмак йуфка йазылы, бишейә бензә меер. Сатира чыкмамыш».

Чепчи Петри окуду йарым саат, макар ки бу аннатмак онун ичин кысайды. Ачан битирди, чекетти сеслән гүлмәә. Тутунду ики елиннән үреендән, мизләрди нијә хайван, йатарды ерә. Буүк майыллыклан сордум:

— Беендин ми?

— Беендим зеер...

— Е чок му бөлә аннатмак сән йаздын?

— Сефтесн...

— Е озаман бөлә иш ичин ләәзым ичмәә. Насыл өлә?! Илк аннатмак. Динл шака е!

Ачан Петри сөледн бу лафлары, беним, сансын урдулар кафама чекичлән. Калктым да гиттим. Чепчи аардымдан барды:

— Сауш ба пропагандист! Гит дәдуну уүрет шарап ичмәә.

Клубун топлушунда бән аннаттым, ни-

жӑ куртарамыдым Чепчи Петрии сарфощу-
чулуктан. Бана дедилӑр:

— Прост ишлеерсин! Урек коймӑерсын
бизим идеяларымыз ичин!

— Петрийи колай енсейӑмейжӑн!— жу-
вап еттим бӑн.

— Не сандын бу иш баллы мы?— хыз-
ланды бана достлар.

— Ууратмаа ону клубтан!— дӑӑрди ки-
миси.

Ама председатель калдырды колуну.

— Алатламайын, достлар. Лӑӑзым ве-
релим бизим бу пропагандистӑ бираз ва-
кыт, ки уӑренсин ишлемӑӑ.

Сентябринин ирми бириндӑ, гечӑркӑн
Чепчилерин маалесиндӑн, ишиттим бир
кавга. Чепчи Петринин кайнанасынын то-
катчыы ачылды да ордан чыкты онун ба-
жанаа Чекердексиз Готу. Ериф гӑтӑрӑрди
сыртында бир чувал шекер. О урсуз ба-
кышлан бакынды да койду чувалы «Жи-
гулийа». Сора качарак дӑндӑ аула. Етиш-
тирӑмеди басмаа аула, нижӑ каршы она
хызланды Чепчи Петри баарарак:

— Кой шекери еринӑ, душман! Ону
кайнана бана адады!

Чекердексиз Готу тутту Чепчи Петрийи
йакаларындан.

— Сӑн ба, чувал силкинтиси... Бу ше-
керлери кайнана бана баашлады!

Бӑн аннадым, не бурда олӑр. Адамнар
истеерлӑр шекерлӑн шарап йапмаа. Дору-
дан демӑӑ, шекерлӑн су карыштырмаа
хем бираз да шарап, бойасына кадар. Бу

бетерә пайлашамаздылар шекери. Чепчи Петри макар ки забунду, хасталыклы гиби, каврады бажанааны да йан-серписи урду ону ерә, өлә хызлы, ани факирин патлады өкчелери. Сора Чепчи тез алды чувалы шекерлән да йолланды геери аула. Чекердексиз бу арада «Жигулинин» ичиндән чыкарды бир бүүк кылыч кадар бычак да дакышты Петринин ардына.

— Петри!— баардым бән.

Ишидип бени, Чепчи дөнүверди да бүтун чувалын аарлыыннан урду бажанаана. Ерифин генә дикилди бажаклары.

— Хе-ей!— бардым бән.— Нәбэрсыныз

Сокулувердим айырмаа бу делилери. Чекердексиз, нердән сә, чыкарды биркаваллы түфеени ики елиннән да савашты урмаа сыртына. Бән генә йырттым сесими:

— Корун, Петри!

Па-ат! Сансын бир сопа урдулар хасыра — атеш етти Чекердексиз. Ама Петри синиверди чувалын аардына. Бән йыктым Чекердексизи ерә, алдым түфәә елиндән. Калкты потрә. Чыктылар инсаннар сокаа. Йардым етилләр да бааладык Чекердексизи чатыйлан. О пухурдайрак үфкелән дарылды.

— Сән дува ет, ани түфек бир каваллы...

Иаклаштым Петрийә: енселеринә дүшмүштү еди-секиз уфажык сачма. Тутарак канны енсә чукуруну, сыраларды:

— Бир чувал шекер ичин урмаа истеди! Бей, бей...

Ертеси гүнү клубун топлушуйду. Лә-
әзымды баксыннар тутмаа мы бени, оса
уратмаа мы? Бән чыктым ездән да етиш-
тийнән клубун йанына гөрдүм: ешиклер-
дә, баалы сол колу хем башы бийаз бин-
тләрлән отурарды Чепчи Петри.

ПЕНЧЕРӘ

О динди сагат дуумасындан. Бешинжи класста, геләркеч школадан, ону чинеди трамвай. Демир текерлекләр кестиләр онун ики бажааны хем илишти саа колуна. Онун фикириндә о гүндән калды, сааде кийат филжанжыкта дондурма, ангысыны о ийәрди. Етиштирәмейип бишей аннамаа, качырды дондурмайы ерә. Озаман етиштирди кахырланмаа, ани качырды дондурмайы да иилди алмаа да сыбытмаа урнайа ону. Таман иилди, ачан не са хызлы урду она геердән да езди ону. Жангыр-жангыр гечтиләр буук текерлекләр, сора кызакладылар, чакарак чимчирик.

Илкйазды, ачан алышмактан сора ону гетирдиләр свә. Санитарлар ерлештирдиләр йатак үстүндә, вердиләр еллерини да гиттиләр. Дышарда ишидиләрди, насыл гечерләр машиналар. О ерлешти пенчерә йанына да бакты: евин онүндә варды бир

парча аул, таа өтеедә гечәрди йол, ордан гечәрдиләр инсаннар хем машиналар. Да о таа өтеедә гечәрди йол, ордан гечәрдиләр инсаннар хем машиналар. Да о таа ушак үрәännән дуйду насыл са, ани шансора дышаркы йашаманын ритмасы калды аалемни ежелинә. Онун са йашамасы гидежек башка түрлү.

Ер сабаа ону чекәрди пенчерейә. Ерлешип исләә чекедәрди сииретмәә. Хепсиндән илери ев онүндә чекедәрди гезмәә көпекләр. Оннар хич бир керә диилдиләр бир бөлүмдә: ким керә бештиләр, ким керә едидиләр, олурду гүн аулда топларды кожа көпек сүрүсү. О таныйарды хепси көпеклери. Хайваннар булардылар имәә гүбүр йывынында. Чожужак денедийди, ани окадарадан азытмыштылар, ани екмек та имәздиләр, онуштан ушаклар ташыйардылар оннара бомбони. Бир сабаа о гөрдүйдү фасыл бир картина: йолук палижик кашыйарды сыртыны йолда. Шу шалвер хайванжык качып пинәрди йамаччаа, дөнәрди аркасы үстү да ашаа доору кайарды. Тукурланып генә пинәрди йамач үстүнә да кайарды. Чожужак гүләрди бу комедияйа. Соакта пейдаларды бир дәду, ани сүпүрәрди сокаа. Балабан забун, нижә сүпүргеси, дәду хич бакмазды көпеклерә. О йаваш-йаваш йапарды ишини: сүпүрәрди сокаа, аулу, топлады гүбүрлери бир күфлү демир таргайа, ангысынын текерләә гыжырдарды бүтүн орталаа. Херкерә, ачан башларды гы-

жырдамаа йааланмадык текерлек, чоҗу-
жак бакарды гөкә, зерә о гыҗырдамак
чевирәрди онун ичини осой, ани сыкылар-
ды дишлери да о кайбедәрди куведини,
йатарды криват үстүнә. Сора о генә кал-
карды пенчерейә да генә сиредәрди. Со-
каа башлардылар чыкмаа инсаннар, алат-
лайрак ишә. Чоҗужак гөрәрди, несой он-
нар качарак гечерләр трамвайын өнүн-
дән, тыкышәрлар вагоннар ичинә, авто-
буслара. Чоҗужаан үркәрди үрәә, ачан о
гөрәрди, насыл бүүк инсаннар гечерләр
трамвайын өнүндән. Бүүк инсаннарын аар-
дындан пейда олардылар школьникләр.
Ачан чоҗужак гөрәрди акраннарыны, че-
кедәрди сиретмәә таа кушку. О таныр-
ды хепсини чоҗуклары хем кызлары он-
нарын евиндән. О оннары чок гөрәрди,
ани оннар гидерләр школайа, макар ки
кендиси да үүренәрди школада. Она евә
геләрди үүредижиләр. Ама ону чекәрди
сокаа, истәрди гитмәә чанта елиндә. Аал-
амаа ааламазды.

Ачан ашаада ачардылар абрикослар о
пишман, нечин оннарын пенчерелери диил
йакын о аачлара. О истеди аачлары йап-
ракларына етишмәә елиннән, йолмаа бир-
кач мейва, насыл копарарды, гирип аале-
мин аулуна достларынан сора сакланарак
көпрү алтында ийәрдиләр абрикослары,
йайманнарак. Ама буннар хепси геләрди-
ләр, насыл масалдан.

Чоҗужак окуйарды кийат. Ама оннар
да куртарарды бир вақыдадан. Кимсей-

жик дүннәәда йокту йардым етсин, ачан чекедәрди аҗыма аайаклары, анғылары йокту. Бир жан унутмазды ону — анасы. О савашарды чоҗууна илиннетсин йашамасыны: аларды түрлү кийатлар, журналлар, мераклы ойнамаклар. Ама кенди хер гүн гидәрди ишә. Онуштан чоҗужаа каларды сааде пенчерә. Илери онун варды достлары. Ама ону гечирдиләр башка школайә, достлара олду узак телмәә да оннар пейдаланмаздылар.

Битки вакыт о севәрди сиретмәә булутлары. О денеди ачан чок бакәрсин сааде хавайә, чекедерсин гөрмәә орда өлә ишләр, анғыларыны башкасы гөрмеер. Булутлар олардылар инсан сурады, машина, аач, чичек, талига. Бир керә телевизорда о гөрдүйдү, насыл инсаннар учәрлар дельтопланнан. Бакарак маави хавайә, о савашарды гөрмәә кендини учарак гөк диндә кырмызы бойада дельтопланнан. Йорулуп о уйуйарды. Сааде уйуйарқан унударды кендисини.

Бир керә уўлендән сора, ким са урду капуйә. Чоҗуун анасы иштәйди, йокту ким ачсын капуйү.

— Ким о? Капу ачык...

Ешил бойада капу ачылды да ичери гирди бир кыз. О гимнийди кыса етекли школа формасына, онун кыврак бойу йапарды таа бүүк некадар варды. Кула сачлары хем маави гөзлери долдурдулар ичерсини шафк. Кыз гетирди ичери, насыл са гөзәл коку, несой са дышар таазе-

си. Чоџук илкин денәмеди онун гөзлериндә корку, ама ачаи денеди ичиндә аҗы. Узун кирпикләр, кара кашлар хем о куш-ку бакыш кестиләр чоџуун солууну. Ама бу вакыт кыз алды кендини елиnä.

— Здрасти!

— Здрасти...

— Сән Жывырлига Коли ми?

— Беним...

— Чок исләә. Беним адым Танә... Не-стә, бени йолгадылар школадан, сөлейим сизә, ани биз пазара гелеҗиз сана йардым етмәә хазырламаа орокларыны.

— Бана йардым етмәә ми?

— Сана.

Да оннар икиси да гүлдүләр. Сора кыз отурду онун йанында, ачты чантасыны. Чыкарды ордан бир кийатчааз.

— Оку те бу кийады, еер бееирсән...

Жывырлига алды кийады, аларкан, истамейрәк дийди кызын елиnä. Оннар су-стулар бираз.

— Хади, бән гидеҗәм,— деди кыз. Па-зара гелеҗиз.

— Саалыҗаклан!

— Саалыҗаклан!

Кыз чыкты, браайып ичердә бир парча илкйазы. Чоџук тырманды пенчерейә да сиретти, кайбелмейинҗә аачларын аар-дында инҗа хем кыврак фигуражык.

Ертеси гуну анасы калды иштән да башлады хазырланмаа пазар ичин. Ха-

зырлады түрлү татлылыклар, пиширди кырма.

Гелди пазар. Чожук, пинип пенчерейә, сииредәрди сокаа. Йорулдуйнан йатты, сора генә бакты-бакты. Ишидип бир сес сокакта о башларды бакмаа хер тарафа.

— Маму, гит та бак сокакта беким оннар унуттулар бизим ичеримизин номерини.

Анасы гитти сокаа, сора гелди.

— Йок кимсей оолум.

— Сән исләә мы бактын?

— Бактым оолум.

— Е йола чыктын мы?

— **Чыктым.**

Анасы гитти хашханайа да чыкмады ордан. Олду саат алты аушамнен. Кырма чоктан сууду. Дышарда олду каранлык ама кимсей өлә да урмады капуйа.

— Сойун рубаларыны, оолум.

— Е гелирселәр?

Оннар отурдулар таа бир саат кадар, бекледиләр.

— Ийежән ми кырма?

— Истәмеерим.

Доорудан да о истемәзди бишейжик. Анасы йатты уйумаа, чожук са тырманды пенчерейә да бакарды сокаа. Гүндүз гөрүнән кыврак кавак аачлары геләрдиләр она, насыл бир сыра буук кырк айаа, ни саннар да бөжек.

БИИАЗ ГЕЛИН

Гидалларын евиндә гидәрди дүүн. Лишка күчүк чоҗужак, отурарды пенчерә устүндә да сииредәрди дүүнү. Енез гетирдийдиләр гелини. Хызлы дүйәрди даул, чалгыҗылар чалардылар каршы хавасы.

Лишка айырамаазды гөзлерини гелиндән. Ушак сыкышты инсаннарын араларындан да гирди ичери гелинин хем гүвевенин ардындан. Дуунҗүләр отурдулар софрайа да башладылар конушмаа. Лишка, гидип геердән бакарды гелинә. Сора, качынып дүүн ичиндә, ташыйарды койнусунда бомбони, коврик маалели шопарлара. Лишка үүнәрди оннара:

— Бакын биздә не биайз гелин!

— Геҗә йарысы Лишка уйуду мамусунун хем бобасынын еллериндә. Мамусу ерлештирди ону башка ушакларлан билә хашханада.

Сабаален дүүн битти. Инсаннар даал-

дылар. Салт дөрт-беш бабу топлардылар софралары. Лишка гезәрди ичердән ичери, да ачан гирди одайа, нердә топланмыштылар хепси хысымнар, качарак йаклашты мамусуна.

— Мам-ма, нердә бийаз гелин, ма?

— Тә, оолум, сенин булүн,— жувап етти анасы, да гөстерди бир йабанжы карыйа, гнимни ешил фистаннан.

Хепси гириштиляр гүлмәә. Гелин да гүлүмседи, ама нечин са бираз гарипси.

ИЛК ГҮНҮ

Мажар ачты школанын капусуну да гирди йапы ичинә. Гечип кырмызы бойалы ени полларын үстүндән о булду үүредижги одасыны да урду биркач керет капуйа. Ордан ишидилди сес, сора капу ачылды.

— Заманэрсыныз!— деди Мажар.

— Кеметайорсуруз! — жувап еттиләр ики үүредижги, ани вардылар одада.

Мажар еллешти оннарлан, таныштылар. Мажар деди, ани ону йолладылар ишә бырайы институттан сора. Ерифин бириси чыкты физкултуражы, өбүрү да физикажы. Илкинин адыйды Петри Георгиевич, икинжисинин Григори Васильевич.

— Не өлә йок кимсейжик?— сорду Мажар.

— Хепси митингтә памятниин йанында. Биздә хер йылын олэр митинг. Бир саттан сора гележекләр.

— Бән са душүнерим, не өлә кимсей йок?

— Кендиниз нерелийсиниз?— сорду физкультураҗы.

— Комратлы.

Оннар бираз сустулар, ниҗә сусэрлар сефтә булушан инсаннар. Сора физикаҗы хем физкультураҗы башладылар лафетмәә хич бакмайрак Мажара. Да о аннады, ани бозду оннарын конушмасыны.

Физкультураҗы деди:

— Шинди поэт бирердә ишлемермиш.

Физикаҗы тутуштурду тўтўн да жувап етти:

— Е нередә о вар насыл ишлесин о та-беетиннән?!

— Мила деер, ани ичмәзмиш вар ики ай.

— Копарылаҗак, тә гөреҗән...

— Хеп йазармыш стихлерини ми?

— Сән гөрдүн мў, онун чыкмыш бир кийады. Төла бир күчүҗүк маави кийатчааз. Ишиттим, ани баашламыш о киадын бирини бизим секретара.

— Ей!?

— Өлә ба!

— Ким не стихләр... Кхе!— чыкты физкультураҗынын үнүүндән.

— Сән окудун му?

— Не окумаа, не окумамаа. Поэт йазэр, редакцияда доорудэрлар, сора да чыкарэрлар стихләри. Хе-хе...

Мажар карышты:

— Сиз афединиз бени, ама душүнерим,

ки сиз диилсиниз доору. Бана калса о поэт, ангысы ичин сиз лафедерсиниз, йок насыл олсун прост инсан. Стих дейни йазмаа, лаязым уусек урекли олмаа. Дунна-айын ажылары гечерлар поэтын жанындан. Та бан хич билмеерим о адамы, ама бир зоорда ачаарым она урееми да билерим, ани о бана йардым едежек хем сатмайжак.

Физикажы хем физкултуражы бакындылар.

— О ичер, ба!— хызлы деди физикажы да тукурду тутунун ужуна.

— Сан билмеерсин, насыл адам о!— екледи физкултуражы.

— Бан билмеерим ону, ама сизин лафларыныздан анныдым, ани сиз йаныларсыныз.

— О директорлан чекишти. Дуумая истеди директору, ама биз бракмадык. Шинди да карысыннан айырылды.

— Бу ишлар таа бишей гостермеерлар,— жувап етти Мажар.

— Насыл ола бишей гостермеер,— калдырды сесини,— чекишти директорлан, айырылды карысыннан, ичер. Сора капанып ичерина йазер стихлерини. Ишледи ики йыл ууредижи школада. Сан билерсин ми, не йапарды о? Пинарди жевиз аажын устуня ууренижиларлан. Хе!

— Стих йазмаа, не о? Сан адам ол!— деди физкултуражы.

— Стих йазмаа — о верги. Герчек, сиз окудунуз му онун хич бир стихини?

— Хич окумадым, хич та истәмеерим...
Хе-хе-хе!— физикажы гүлдү, сансын се-
винәрди кенди дүшүнмесинә... Хе-хе-хе!

Физкультуражы са йапып сурадыны го-
гор деди:

— Сән кардаш илк гүн бырдайсын.
Бишей таа билмеерсин.

Физикажы топлады аазыны да деди:

— Тә гөрөжән, о генә ичежек. Ики ай-
дан таа чок дайанамайжак. Бән билерим
ону.

— Е тутарса кендини?— сорду Мажар.

— О генә ичежек. Бизимнән ичежек, тә
гөрөжан. Бөлә отуражыз. Тә гөрөжән...

— Бана са калса, поэт биртаан ичмей-
жек,— деди Мажар.

— Хей, бу адамы е! Илк гүн бырда да
өлә лафедер. Кимсин сән ба?

Сокакта ишидилди үүренижилерин сес-
лери. Ушаклар долдурдулар школайы. Ба-
арышларыннан хем гүлмеклериннән шко-
ла сансын дирилди. Үүредижиләр башла-
дылар гирмәә одайа. Ачан хепси гирди-
ләр Мажар деди:

— Бән Мажар Игорь Гаврилович, иш-
лейжәм математика үүредижиси.

СТАВРОЖУК

Иуваны туттулар сараркан саргысыны. Сол бажаанда саргы болланмышты да чарык чыкарды айаандан. Таман Иуван иилдийди бааламаа тырсынайы, ачан баалар ичиндән чыктылар ики ромун аскери да бири койду түфәән кавалыны Иуванын кафасына, өлә хызлы дайады о суук кавалы, ани чожуун башындан дүштү калпак. Иуван өлә да баалайамады тырсынайы, ачан ону итирдиләр жевиз аажын йанына да сааде шинди Иуван аннады, ани о кайет да истейеди чыкмаа бу сарылмадан чыкамайжэйды. О етиштирди денемәә, ани ойанда — буйанда саклы йатэрлар ромун аскерлери. Жевиз аажын йанында ерлешмишти локотенент, о калкты ериндән, доорутту бүлүрү гүүсүндә да сорду:

— Кимсин сән?

Иуван сусарды. Бир аскер, брайып тү-

феени, тарашлады Иуванын жеплерини да чыкарды койнусундан револьвери. Локотент калдырып колверди колуну да дөнүп гитти еринä. Аскерлär са итирдилär Иуваны геердän да айдадылар баалар ичиндän нерейи са байыра, нердän о бир саат геери индийди бу алчаклаа. Ким да билди, ани бөлä чыкажэк? Аскерлär хем Иуван чыктылар йамажы, сора индилär бир даажазын йанына: бырда баалыйдылар бейгирлär, ангыларыны коруйарды ики аскер. Иуванын бааладылар еллерини, пиндирдилär бир бейгир үстүнä, аскерлär да пиндилär атлы да оннар үчү гиттилär күү ичинä. Иувана дүштү бир забун бейгир, ангысынын енесиндä варды малик. Бейгир үстүндän гөрүнärди долай да Иуван, бакарак илери, дүшүндү: «Лä-äзым гечирмäя буну да. О инанмазды, ани куртулажэк хем да насыл куртулажэйды, ачан дун таа устлеринä атардылар топ айырмайрак кабаатлыйы, кабаатсызы. Бөлä дүшүнөрäk, Иуван етишти гениш чайыра, нердä бுவärди камышлар хем варды чок кошкаан. Бакып оннара, Иуванын аклысына гелди, нижä о ушаккана гелärди достларыннан пүскүл кесмäя. Оннар йалнайак гезärдилär камышлык ичиндä да досту кестийди айааны кошкааннан. Фасыл коркунчту гөрмäя ал каны, чамурлу бажäкта, сора оннар бааладыйдылар достун айааны басмайлан да чыктыйдылар ичиндän. Олса шинди копушмаа камышлык ичинä, олмалы качырым? Ама етишти-

рамейжәм инмәә бейгирдән, шу аскерләр алажаклар кеезә.

Иуван аанды бейгирин енсесинә да ди-иди сурадыннан бейгирин елеенә да ачан калдырды сурадыны, гөрдү илердә гөлү, йалабыды гүмуш далгалар да Иуван ачык гетирди аклына, насыл оннар еди киши чыктыйдылар гөл бойуна Татарбунар калкынтысындан сора, ачан оннары кыйдыйдылар топларлан. Оннар истедийдиләр кайыклан чыкмаа денизә да куртулмаа, ама бырда гөл бойунда каршы гелдиләр ромун аскерлериннән. Иатып камышлык ичиндә, оннар вердиләр битки дүүш, азды куршун да, ама оннар йакын бир саат йаклаштырмадылар душманнары да ачан оннар калдылар ики киши, оннар алдылар бирәр револьвер да сармашып гиттиләр бири су бойундан, өбүрү да атлады диил дерин кулак ичинә да сора чыкты баалара. бу кишийди Иуван да чыктынан баалардан, онун чөзүлдүйдү саргысы...

Аскерләр чыктылар Иуваннан су бойуна да бурда Иуван гөрдү, ани кайыкларыны йанында дурэрлар йакын ирми киши баалы еллериннән, долайда дурардылар аскерләр тугефкләрлән хем пулемётләрлан. Бырда Иуван инди бейгирдән да дурду арестантларыны йанына, кимсей лафетмәзди, аскерләр бракмаздылар лафетмәә повстанцлары бири-бириннән. Беллийди, ани кими са беклеерләр.

Бираздана пейдаланды бир машина да ордан чыкты капитан. Хепси арестантлары

диздиләр бир сырайа. Да бирәр-бирәр айырып итирардиләр капитанын йанына. Биркач соруштан сора айдардылар бир узун балыкчыларын евинин аардына. Гелди сыра Иуванын да.

— Фамилиян насыл?

....

— Адын?

— Иуван.

— Ангы күүдәнсин?

...

Капитан гөстерди ченесиннән йапы аардына да Иуваны ики аскер сүңгулү түфекләрлән айдадылар төө патекадан, нерейи гөтүрдүйдүләр йакын он киши. Ону койдулар бир куйу йанына да үч аскер кезлейип атеш еттиләр.

Капитан са бу вакыт йазды тефтериндә: «Иуван. Повстанц. Бишей истәмеер сөлемәй». Сора о уурда йапты бир ставрожок да йазылды. Капитан Аглаимеску.

ЙАНЫШЛЫК

Пазар гүнү бән отурардым ичердә йалныз, ачан ким са урду капуйа. Бән ачтым. Бир гөзәл кыз дурарды өнүмдә, о гимнийди герили дойжаазлан, кыса ени гөлмекләң, ангысы капларды онун үүсек гүүслерини. Кыз бакты бана бүүк кара гөзлериннән да сорду:

— Сиздә йок му чекич?

— Вар.

Бән унуттум буйур етмәә кызы ичери, ама о сыйырылды йанымдан сыжак тениннән дийип бана.

— О-о-о! Сиз чаләрсыныз гитарада?

— Чаләрым,— дедим бә.

— Северим, ачан чаләрлар гитарада.

— Хади гидежиз танца буун,— теклиф еттим бән.

— Йок вакыт,— шалвер жувап етти о,— е чекиччи версәнә.

Бән чыкардым долап алтындан чеки-
жи да вердим она.

Ертеси гүнү бән билирдим, ани о евли.
Кожасы онун беним гиби статист ишләр-
ди, ама таа үүсек ердә. О гезәрди каса-
бадан касабайа аарарды, нердә пишикле-
ерләр. Бу иштә кабледардиләр бүүк пара,
дил бенимжилән.

Инсанжыклан биз верәрдик селәм би-
ри-биримизә. Гөрдүйнән бени, о азыжык
гүлүмсәрди, олмалы онуштан, ани о пазар
гүнү теклиф еттийдим ону танца. Шансо-
ра бән кендим да утанардым бу йаптым-
дан.

Бир аушам о ансыздан гелди бана иче-
ри. Бән йалныздым, о отурду кривада,
пружиналар ескийдиләр да о батты ашаа.

— О-о-о! Ха-ха-ха!— сиздә бырда жа-
нын сыкылмайжак. Бән са хеп йалныз,
кожам дурмээр евдә. Үүрет бени гитара-
да ойнамаа.

О гүндән бән гириштим ону үүретмәә
ойнамаа гитарада. Онун варды гөзәл сеси,
ама гитарада ойнамаа үүренәмезди, нека-
дар бән савашамадым ону үүретмәә. Биз
окадарадан сынаштык бири-биримизә, ани
о теклиф едәрди бени кенди ичеринә. Биз
отурардык диван үстүндә да о ойнарды ги-
тарада. Бир колумнан гөстерәрдим ак-
кордлары, саа колумнан бән сармашар-
дым, зерә башка түрлү йакышмазды. Ой-
наркан о гүләрди шен. Доорудан демәә о
пек гөзәлди, бажаклары да, гүүслери да,
үзү да. Бежерәрди гиннмәә. Нечин са о

гийнәрди дар, герили руба, ама өлә гийсиләр гөстәрәрдә, ани евли йашамак коймушту онун тенинә нышан-о туйаннамышты белиндән ашаа.

Ер аушам биз булушардык оннан, быктыйнан ойнамаа гитарада, биз бакардык ренкли телевизору, ичәрдик чай, кафә, лафедәрдик ону-буну. Ама ен ийди, ачан биз башлардык ойнамаа гитарада. Отуруп беним койкамда йанашык, биз батардык ашаа да олардык йаннашык сыкы. Бән артык дуйардым онун сыжак тенини насыл онун үреендән гечер далгалар.

Бир аушам бән гелдим Людайа, онун кожасы евдәйди. Бени буйур еттиләр софрайа. Люда йапты кафә. Ичтик. Кожасы башлады аннатмаа, некадар пара о казанармыш, не түрлү ишләр сатын алармыш карысына.

— Бән сени вар насыл алайым бизә ишә. Адам олажан...

— Витя, чыкарайым мы шарап?— сорду Люда.

— Чыкар а! Не сааде сорәрсын?!

Бән дедим, ани вар ишим да чыктым о ичердән. Йаттым да уйудум. Сабаален каршыладым беним заабидими Петри Савельевичи, о кыпты гөз бана да сорду:

— Не, аалемин карыларыны тарашләәрсын? Кхи-хи-хи! Бак сааде кожасы ишитмесин... Гы-а-ха-ха-ха!

— Бән йаклаштым она, макар ки о беним заабидимди да дедим кәәр үзүнә:

— Әй, нейчин өлә бет лафедерсиниз?

Утанмээрмыныз да! Бән диилим онардан,
ангыларындан бени сайэрсныз!

Аушам үстү бән долу зетлән ичим гит-
тим Людайа. О отурарды скемнедә, ичер-
дә таа шафк тутуштурулмадыкты. Кокар-
ды дуфийә.

— Люда!— чаардым бән.— Аннээрсын
мы, бизим бу заабит деер бана, ани биз
топланып билмсерим не йапармышык ка-
паныпта... Сән аннээрсын мы не бән сө-
леерим. Бак сән душманы!

Люда сусарды, бән са хеп лафедәрдим,
көтүләрдим заабити. Ачан бән битирдим
лафымы да бактым онун гөзлеринә бән
сарстым артык. Бир секундта аннадым,
кимим бән, не йаптым нейи кайбеттим...
Бән истедим сөлемәә, чевирмәә хепсини
геери, олсун насыл варды... ама сора ан-
надым, ани шиндәән сора калдым геч.

КЫРК ГҮН

Себепли бай Савчу өлдү жумаа гүнү аушам үстү. Августун ортасыды, хавада дурарды койу салкым чичää кокусу. Аушам гетирди серинник күүйää хем да хабар, ани күүдä вар өлү. Ишиттийнән буну, инсанар дедиләр: «Не адамды, аматä о да өлдү».

Иатажаа заман инсаннар андылар бай Савчуйу, рааметлинин акран бабулар дува еттиләр онун ичин.

Хеп бу вакыт өлүнүн евиндä топландылар хысымнары. Оннар гирәрдиләр узун хайаттан дин ичери, криват үстүндä нередä ерлештирилиди рааметли. Еви бай Савчунун кожа казармайды. Таа евлендиктән сора чекетмишти о ону дүзмää да ики гүн калдыйнан өлмää битирдийди йапмаа бир күмес. Бай Савчу йчин чок түрлү лафедәрдләр, ама хепси дейääрди, ани онда вармыш алтын. Еи чок бу лафы

сӧлӧрди онун комушусу Трифун. О анна-дарды, насыл ромунун гунӧндӧ Себеплинин аулуна бир аажӧ йапымышлар лелеклӧр. Бир илкӧязын, ачан бакӧрлар, лелек гетирмиш гагасында бир дизи алтын. Себепли тырманӧр аажӧ да алӧр о лехлери. Дидидӧ вармыш, кенну, онеди ески рус алтыны. Ким са амазламышты шеф депоста, ама макар ки бай Савчуйу чаармыштылар поста да урмуштулар биркач шамар, алтыннар да мейдана чыкмамышлар. Сааде бир кач йылдан сора адам башламыш зенгинненмӧӧ. Илери са чыраклыктан гӧтӧнӧ чыкарамазды, Бу лафларлан битирӧрди аннатмасыны Трифун.

Шинди са бай Савчу уп-узун йатарды криватта. Сандык таа йокту. Трифун, о бир фасыл адамды, тутарды таванында кендинӧ хазыр сандык, адады, ани верейиймиш ону раамедӧ. Трифун алындыйды хем йыкамаа да ӧлӧйӧ.

— Су хазыр мы?

— Хазыр.

— Чыкарын дамын капууну да койун онун ӧстӧнӧ ӧлӧйӧ. Трифун гӧзлетти, насыл чыкардылар капуйу. Сора о сӧпӧрттӧ онун ӧстӧнӧ, йыкады сыжак суйлан.

— Гетирин ӧлӧйӧ.

Дӧрт киши, икиси тутарак колларындан, икиси да бажакларындан, гетирдилӧр ӧлӧйӧ. Ики лампа шылаанда адамнар башладылар йыкамаа ӧлӧйӧ.

— Сабунна ба, сабунна ислӧӧ!

— Нейчин ӧлӧ чок?

— О ләәзым өбүр дүннәйә гечсин пак.

— Бай Трифун!

— Не ба?

— Сенин сандыын гелмейжәк ми өлүйә?

— Тә бән да бакэрым, ададым санды, ама горерим, ки өлү сыймайжак ор айы.

— Е узуннуундан?

— Узуннуундан беки гележәк, ама генишлииндән...

Адамнар йыкардылар өлүйү, алатламайрак, насыл чифтчи йапәр хербир ишини.

Хысымнар да хепси топландылар ичери. Карылар кимиси аалардылар, адамнар лафедәрдиләр ону-буну. Бай Савчунун ооллары хесаплардылар некадар парату-тажәк гечирмәк раамеди: сандык, рубалар, пешкирләр, шарап, имейләр хем таа башка ишләр. Гирип одайа, оннар чекиштиләр койун ичин. Ванидә варды онеди койун, ама о истемәзди кесмәа оннардан. Чекишә-чекишә оннар булдулар ужу-ну да есапладылар ким некадар пара харжайжәк.

Бай Трифун са ишини йапты: о исләә йыкады өлүйү, сора гиндирдиләр, койдулар криват үстүнә, Труфун тарады өлүнүн сачларыны, сора деди:

— Исләә олажыйды ону траш етмәә.

Ооллары Вани хем Гогу бактылар бири-биринә. Сора Вани деди:

— Акынада. Ама ким алынажак?

Трифун:

— Бербер, чыырын ону, о кайыл ола-
жак, ама өдемää лääзым олажак ислää.

Анаштылар, ани сабаален чыыражэк-
лар бербери.

Вақыт саат ики гежәйди, өлүнүн бү-
түн гежә йанында лääзымды отурсуннар
инсаннар. Сайыларды, ани бир кимсей
олмарса өлүнүн йанында раамет дөнәр-
миш хобура.

Гүжүлә гелди сабаален. Токатлар
ачыкты, диреклердә саркарды пешкирләр,
инсаннар йаваш-йаваш топланардылар
аула. Санды гетирдиләр саат онбирдә.
Дөндү адам бербердән, о кайл олмамыш-
ты траш етмää өлүйү. Инсаннар лафедар-
диләр, ани бербер кайыл олмушту, ама
аз пара адамыштылар она. Уүлен үстү
чыкты чиркин сыжак, аул долду аар коку.
Ким са йымышак фикирли дуфилемишти
өлүнүн йаныны, онуштан о ичердә хич йок-
ту насыл дурмаа. Ама инсаннар геләрди-
ләр өлүнүн йанына, прост олардылар,
койардылар фесленжиклери өлүнүн йаны-
на, йакардылар мумжаазларыны.

Гелдиләр музыкантлар, оннар еди ки-
шийди, таа чоюу школьник. Бир бабу ба-
алады оннарын инструментлеринә бирәр
пешкир. Бай Вани кираз етти музакантла-
ры, хепси ичтиләр бирәр филжан, дамна-
дарак икишәр-үчәр дамна ерә. Сааде бир
чалгыжы аскер рубасыннан ичти бир фил-
жан, ама филжаны вермеди геери бай Ва-
нийа. Адам дөктү таа бир, сора таа бир,

олмалы он филжан ичти о чалгыжы, са-
аде сора чевирди филжаны.

— Гелдим бираз кендимә,— деди чал-
гыжы.

Саат дөрттә аул долду инсан хембет-
тән: кара касинкалы карылар, башкабак
адамнар. Бу вакыт ишидилди:

— Чыкарэрлар!

Хызлы урду даул, жангырдады жампа-
реләр, калыи өттү дүдүкләр, да чекерäk
инсанын жанындан, ажызганнык долдур-
дулар хавайы, насыл долдурдуйдулар ау-
лу кара рубалы инсаннар.

Санды койдулар ики скемнейә да ин-
саннар дизилдиләр йанына. Патретчи чы-
карды беш-алты керет. Генә улуду дүдүк-
ләр да гарип керван чыкты йола. Каршы
адамнар чыкарардылар паралияларыны
хербир чатыракта хем көпрүдә санды
койардылар ики скемнә үстүнә хем сыбы-
дардылар уфак пара ерә. Бир шопаржык
сорду дәдусуна:

— Нейчин парайы сыбыдэрлар ерә?

Өлүнүн жаны ләәзым гечсин оники
көпрү өбүр дүннәйә, да ләәзым пара өде-
мәә гечмәә дейни.

— Е не о өбүр дүннәә?

Ама бу вакыт генә копарылды музыка
да бишей ишидилмеди. Гечәркенә бир
евин йанындан Гогу баарды:

— Дурун! бырда о дууду. Бу евдә...

Хепси чевирди суратларыны о евә до-
ору. Ев ескийди, орда кимсей йашамазды,
йапмыштылар ону склад еринә.

Мезар күйүн кенарындайды да онуштан ачан чыктылар күү кенарына, башладылар алатламаа. Тез керван етишти мезара. Мезар бекчиси сарфошту, көстекленди, дүшүжейди мезара, ону алдылар бир тарафына да вердиләр таа бир шишә ша-рап.

Кактылар енсерлери сандаа, хызлы ааладылар фысымнар да Себепли бай Савчуйу колвердиләр мезара. Инсаннар башладылар сыбытмаа бирәр ауч топрак, бундан сора адамнар тез-тез гириштиләр гөммәә өлүйү. Чалгыжылар итирәрдиләр бирибирини, капарак колива хем шоколадтан йапылы ставройу.

Инсаанар топландылар поманайа: аулда дизилийди софралар. Ким гирәрди аула, йыкарды еллерини да силяндри пак пешкирлән да отурарды софрайа. Таа караннык олдуынан инсаннар башладылар даалмаа.

Кырк гүндән сора, траш едәркән йас сакалыны, рааметлинин оолу Гогу деди карысына:

— Тутэрсын мы аклында, несой йанылар, несой пиринч булдуйдум бән поманайа... Ама вар мы аннайан?

ДӨНМӘК

Еди йыл геери Кайыб гиттиди Добружайа пара казанмаа. Орда о бишей чыкарамадыйды да Костанцада булдуиду бир ер сокак сүпүрмәә. Бираздана ордан ону уураттыйдылар, ачан о хасталандыйды. Бундан сора о үүрендийди диленмәә хем чалмаа. О хеп гезәрди аач, үстү олдуиду партал. Бөлә йашамак үүреттиди ону корунмаа, нижа бир сокак палиси. О биләрди касабанын хербир сапа ерини: нердә варды насыл булмаа бир парча екмек хем гежелемәә, нердә сакланмаа жандарлардан.

Кайыбын евдә калдыйды карысы хем күчүжүк чождужаа. Гидәркән казанмаа о ададыйды, ани мутлак гележек үч бейгирлән. Уйуйаркан сокакларда, о хеп дүшүнәрди, насыл ад койажек еер казанабилрсәйды бейгир. Бу дүшүнмәк бейгирләр ичин гетирәрди аклына чождужааны хем

карысыны да ону аларды бир бүүк утанмак, ани о өлө да бишей йапамады не ададыйды. Таа да дүштүйдү. Илк йыллар о таа тутунарды бираз, савашарды топламаа бираз карбона, ама бир еркен сабайлен о аннады, ани геери дөнмейжек.

Йаайырды йаамур, ачан о тутарак сачаклы паралиясыны, шокурдадарак йаш доннарынан, сокулуверди бир хотелин хайадына да ерлешти бир скемнедә көшедә каранныкта. Ресторанын ичиндән ишидиләрди музика да Кайыб уйуклады кушку.

О уйанды да гөзлери урулду бир генч бояра, ангысы илин тутарак куконанын дирсеендән пинәрди килимнән дөшели ешиклердән икинжи ката. Оннар алатламайрак басардылар чичекли килимә, ангысы дөшелийди бийаз мермер ташындан басамаклара. Генч бояр йаклашып не са сөләрди, солуйарак артык кызын кулаана. Кыз гүләрди, кылбыкланарак, да бакарды чожуун гөзлеринә. Кайыб билирди, нечин бу бойар гетирмиш куконайы бырайы. Шинди оннар гирежекләр одайа, китлейжекләр капуйу. Сора деликанны сармаша-жэк кыза, ангысы дейжек: «О-о!» Сесиндә са ишидилежек беклемәк севсиннәр ону. Генч кукона чыкаражэк тарааны кукуйундан да омузларына даалажэк узун кара сачлары, сора о утанарак гибн сойнажэк да калажэк сааде кара чораплан, оннар фасыл дуражэклар кызын чыпак

тениндә. Генч бояр да суўндүрежек мум-
нары...

Кайыб гечирди бакышыннан куконай-
лан бояры, ачан швейцар урду онун енесе-
синә бир йумурук да коолады куйту кө-
шедән сокаа. Макар ки дышарда йазды,
геженин бир вакыды йаамур йаайаркан бир
парча ер куйту ләазымды. Кайыб гитти
гарайа. О хер керә гелирди бурайы, ачан
буламазды бишей таа уйгун ер гежелем-
мәә. Ерлешип диленжилерин йанына, о
уйуклады. Ама уйку гелмәзди. Ичиндә
сансын кырыларды бузлар да о парчалар
урулуп бири-биринә кесәрдиләр жаныны.
Дүшүндә пейда оларды ески картиналар:
кучүжүк евин ешиклери, сары сувалы ду-
варлар хем узүжүк чекили первазлар. Ка-
йыб гөрдү кендисини, насыл дурэр капу
өнүндә: кирли, йыртык, таранмадык сач-
лы, йалнайак. Дуйду, ани шинди ачыла-
жэк капу да чыкажэк карысы чоҗужаан-
нан куҗаанда. Кайыб истеди качмаа да
сакланмаа, ама сансын тутулдуйду ба-
жаклары. О уйанды тер-су ичиндә. Тунук
шыларты фенерләр гара ичиндә, ишиди-
ләрди, насыл аар солуйэрлар йоргун ди-
ленжиләр. Буүк кахыр алды Кайыбын
үреени да о ики керә урду кафасыны таш ду-
вара. Тепеси делинди. Гиришти акмаа кан.
Ианында йатан бир адам отуруверди да
тутту Кайыбын колундан.

— Эй, кардаш, не сениннән ба?!

Адам жебиндән чыкарды басмасыны да
баалады Кайыбын кафасыны. О сусар-

ды. Она пек простту. Бакып адама, гөрдү, ани о бир бажаклы.

— Брак бени.

Ама сакат сансын ишитмеди Кайыбы да чыкарды торбасындан бир шишә ша-рап.

— Ич бираз. О йардым едер.

Кайыб ансыздан дуйду, ани курумуш бувазы, да ичти йарым шишәйә йакын.

— Саа ол!

Оннар бираз сустулар. Сакат сорду:

— Кардаш, сөлә бана не кахырын вар?

— Ләәзым мы сана?

— Истәмеерсин-сөләмә. Бән сандым беким йардым едәрим бишейлән.

— Буна йардым йок. Ачан инсан быкмыш йашамаа, она бишейлән йардым едәмейжән.

Сән кендин нерелийсин?

— Бессарабиядан.

— Е сән кардашым билмеерсин не олэр дүннәәда!

— Не олэр дүннәәда?

— Бу гежә Бессарабия бирлешти Совет Бирлиийннән.

— Ким сана сөледи?

— Ким сөледи? Хепси газеталар йазэрлар.

— Тез гит бырдан. Бән сенин ериндә олайдым, осаат гидежийдим.

— Шинди нәбәйым бән?

— Ал билет Галаса кадар. Ордан да евә.

— Йок парам.

Сакат сусту бираз да деди:

— А гидериз, бән сана вережәм пара билет алмаа.

Кайыб олду шашкын бу хабердән. О инанмазды, ани йашамак вар насыл дийшсин бөлә тез. О биләрди, ани Совет Бирлиндә йок боярлык, ани хепсиндә вар иш. Буну аннадарды рааметли бобасы, ангысы ески руста аскерлик йапмышты. О дейәрди: «Инанма зенгиннери. Оннар йаландырэрлар, ани болшевикләр прост инсаннар. Оннар революция йаптылар. Инсана сербестлик вердиләр. Гележек гүн да рус бурайы да гележек».

Кайыб сакатлан гиттиләр касайа. Беклейип бираз сырайы, адам алды бир билет Кайыба. Сора гечирди ону поездә. Пинежеезаман Кайыб деди:

— Саа ол! Бән чевирежәм сана парайы.

Сакат абанды макаана, тутуштурду түтүнү, жувап етти:

— Гит, кардашым, да хич бакма гери. Сени орда беклеер ени йашамак. Бән о йашамак ичин таа Испанияда дүүштүм. Билет сана бир баашыш. Сааде унутма, ани варды дүннйәда бир адам.

Бу вакыт баартты поезд. Кайыб пинди да дөндү бакмаа, ачан бакынды, саканы руфу да йокту.

Галаста Кайыб гитти порта да булду жандармерияйы. Бурада топланмыштылар инсаннар Бессарабиядан. Бурда вар-

ды чок молдуван, гагауз, рус, болгар. Оннар хепси лафедәрдиләр, ани граница капалы да билмәрмишләр бракажэklar мы? Жандармериядан чыкты фицер, онун аардындан бир сүрү ромун аскери.

— Сусун! Шинди домну колонел лафедэжк!

Ешикләрә чыкты колонел, бакты инсаннара да лафетти:

— Нерейи сиз гидерсиниз? Болшевиклерин арасына. Орда алажэklar сизин топраанызы, карыларынызы хем ушакларынызы топлайжэklar колхоза, сизи да йоллайжаклар Сибирә!

Инсаннар сусардылар. Сора чекетиләр баармаа:

— Бизим карыларымыз, ушакларымыз Бессарабияда. Биз евлеримизә истеериз гитмәә!

— Гидин! Ким истеер дүшмәә бандитлерин — болшевиклерин елиня, пинин баржайа, ани дурэр тәә орда, — да гөстерди пармааннан.

Инсаннар тез-тез йолландылар баржайа. Кайыб да хепсиндән ерлешти бир тафтада. Оннар сыкыштылар баржанын ичиня да сора аскерләр кападылар капуйу. Инсаннар аннадылар, ани бурда не сандил исләә иш да чекетиләр баармаа. Ама кимсей ачмазды капуйу. Гечти биркач саат. Ким капалыйды баржада сусардылар, ама кимсей йаклашмазды капалы капулара. Гечти гүн. Гежә баржанын кызгын демирлери сууду да олду таа илин

гечирмää вақыды. Сабаа олдуйнан, хепси адамнар чекеттилар дүүмää баржанын демирлерини. Таа Тунанын öбүр кенарында ишидилирди тангыр-тангыр. Бу шаматайа гелдиләр ромун аскерлери. «Сусун! Сусун!»— барардылар оннар. Ама инсаннар олдуидулар дели гиби да хеп дангырдадардылар. Кайыб хепсиннән бөлә дувәрди йумуруннан баржанын демиринä. Она гелирди, ани ләäзым ким са ишитсин оннарын сесини.

Бираздан адамнар баржа ичиндä дуйдулар, ани баржа үзер. Е нечин гемийи чекмеер катер? Кайыб анады, ани оннары колвердиләр суйа, нерейи гидäбилирсә баржа. Кимсей да колламээр баржайы. Инсаннар сустулар. Бир күчүжүк пенчедән, нердән варды насыл баксын сааде бир киши, бакты адамын бири. О баарды öбурлеринä:

— Гелер катер!

Иарым саатан сора баржайы бир катер чекти кенара. Хепси баарардылар:

— Куртулдук!

Кенарда инсаннар чыктылар, хепси сармашардылар, севинәрдиләр, бириси дува едәрди.

Хепсиннән билә Кайыб гитти митингä. Совет офицери сөлед:

— Товарищиләр! Селәмнеерим сизи куртулмуш Бессарабия топраанда. Шиндән сора сиз йашайжэйныз сербест, хепсиниздä олажэк иш. Йашасын Кырмызы Аскер хем Совет Куведи!

— Ура-а!— баарды Кайыб хепсиңнән билә.

Митингтән сора хепси гиттиләр станцияға. Авшама доору поезд, нердә оту-
рарды Кайыб, етишти Бужаан орта еринә.
Бырдан йақынды Кайыбын куйунә. Ачтый-
нан гөзлерини, Кайыб гөрду бир башча
кирез аажы. Гүнеш йалабийарды аачла-
рын йапракларын арасындан, сансын ешил
дениз ичиндән гечип. Хербир йапражык,
нижә күчүк далгыжык. Кайыб таныды бу
ерлери да онун ичи генә калкынды. О ги-
ришти ааламаа, бувазы тыканды, сансыл
кимса сыкты ону, да гүүсүндән чыкты
бир сес:

— Ы-ы-ы!

— Не о ба?— сорду йанында отуран
адам.

Кайыб йуткунду, ама вазгечмеди аал-
амаа.

— Бишей,— жувап етти о, бакарак пен-
черейә.— Бакэрым ани кирезләр битер,
бән са таа датмадым.

КАРДАШЛАР

Икиз кара бугажыклар отлардылар чайырда. Ихтәр дәду гидәрди долашмаа оннары. Суларды, бакарды гирмесиннәр аалемин аулларына.

Хер аушам о гидәрди айдамаа хайваннары евә. Бир керә, гидәркәнә чайыра, дәду ишитти, таа йырактан, насыл анырәр бугажыын бири. Обүру йокту. Ону дәду булду өтеедә, куру дерин кулак ичиндә, инсаннарын аулларын йанында. Бугажык йатарды диирен саплы йанына.

— Бей! Бей! Бей!

Хайванжык таа дирийди, аар солуйарды. Ачан дәду чыкарды дийрени, бугажык гиришти дүүнмәә. Кардашы верди сес она өлә дуйгулу. Дәду чыкты кулактан да савашты айдамаа евә саа бугажыы. Хайван дирешәрди, сансын аннарды не оләр. Ихтәр урду она бастоннан, ама ачан бугажык ишидирди обүрунүн сесини, ка-

чып бир йанына дөнәрди геери, баарарак.

— Бак сән, хайваны,— деди дәду, дүшүнерәк не йапмаа Сора савашты уркүт-мәә бугажыы бир тарафа, ама етиштирәмеди. Хызланып өбүрүн сесинә, бугажык копушту кулак бойундан, ама бажаклары кайды да хайван дүштү кулак ичинә. Гердән силкинди топачлар.

— Кызгын хава. Чайыр үстүндә учардылар бийаз каз түйлери. Тозлу кулак ичиндә йатарды ики кара бугажык. Бир йанында ааларды дәду.

— Кардашлар,— дейәрди о,— кардашлар. Бак сән...

КИИАТ

Танас артык бирбучук йыл аскерлик-тәйди. Окадарадан өзледийди еви, ани хеп дүшүндә гөрүрду о кавак аачларыны, тә, о ики кавак аажыны, ани бувәрдиләр оннарын евин йанында. Бу аклына гетирме-кләр долдурардылар Танасын дарсыклы жаныны, геләрдиләр она татлы хем гө-зәл.

Саурдарды каар, ачан Танас хем таа беш аскер бөлә гидәрдиләр гирмәә кара-ула. Ийлдип башыны, саа колуннан ги-мни елдвеннән о сакларды үзүнү лүзгәр-дән. Түфәән кундаа урарды сыртына. Бо-ран каави итирәрди аскерлери геери, на-сыл бир буук бийаз айы.

Гидәркән службайа, Танас севинәрди. Онун бир кулаа прост ишидирди. Бу бе-терә Танас үүрендийди чалмаа гармош-када, ки хесап едәрди, ани кимсейин ак-лысына да гелмейжек онун ганжы.

Иолда нередән гидәрдиләр аскерләр, каар йывмышты бир метра кадар. Ама саургун хич дурмазды таа да йыварды каары. Биркач минуттан сора бир сопа сыбытма кадар вар насылды гөрмәә. Етиштийнән караул евинә, аскерләр йыкылдылар дувар бойуна, кими печка йанына. Йарым саада кадар кимсей лафедәмәзди, сууктан тутулмушту ченелери. Оннары пайлаштырдылар сменалара да Танас дүштү икинжи пайа.

Дийштирдийнән чосовойу, Танас гиришти гезинмәә объектин долай йанында. Чиркин суукту. Боран бургу гиби дөиүп сауролурду, хызлы вуулдайрак атарды сиври каар парчаларыны Танасын үстүнә. Дайанамайып лүзгәрә каршы дурмаа, Танас чекилди дувар бойуна, куйтуйа да дүшүндү. О савашты гетирмәә аклысына бибей сыжайык... Лида. Бу ондан ики йаш бүүк инсаннан Танасы чарптыды бир вакыт. Лида ишләрди сатыжы да йаз вакыды сатарды бир кучүжүк түкәнда гөл бойунда, пляжда. Танас бүтүн гуннарлән бекләрди ону битирсин ишини: йанарды гүнештә, йыканарды. Лида геләрди онун йанына аушам үстү да оннар гидәрдиләр узаа су бойундан. Сыжак кум йысыдарды аякларыны. Гүн кауштуйнан, оннар гирәрдиләр ылыжайык суйа йыканмаа. Узакта, өбүр кенарда, ишидиләрди оркестранын сеси, да бу боллуктан Танасын дөнәрди башы. О өпәрди Лидайы, сувазларды онун йаш сачларыны, дуйарак йакынжа-

жык кызын ашлак тенини. Сора бакарды, насыл Лида чыкарды су ичиндән, йалабы-йарак русали гиби ай шылаанда. Гүмүшлү хавада онун бийәз тени кара чупаклан, ангысынын бир дар патешкасы дүшмүштү омузундан, дели едәрди Танасы. Да отуруп Лиданын йанына опәрди ону. Лида урарды шамарлан онун еллерий: «Сән ба, ушак! Етежек! Йаарын, өбүргүнә гидежән службайа да унудажан бени». Өлә да оннар булушардылар, Лида хеп сайарды ону ушак. Лиданын өлә кывракты бойу, ани чойу чожукларын бакардылар онун аардына, ачан о гечәрди сокактан. Танас шинди да кысканды ону аалемдән. Узакта даада ишидилди: «У-у-у-у... У-у-у-у». Жанаварлар. Танас йаклаштырды гөзлеринә саады, таа ирми минут варды дийштирилижә о. Танасын фикирини генә долдү аклына гетирмекләрлән... Лиданын варды өлә наазлы табеети да бу бетерә оннар бозушардылар тез. Ама етәрди икиси калсынар йалныз да осаат башлардылар өлүшмәә сарфош олунжа. Танас хеп пишманнарды, ани Лида гечирмедийди ону аскерләә. Иари йокту евдә, ону йолламыштылар несой са курсалара.

Танасы дийштирдиләр.

Караул евиндә сыжакты. Танас сойунду күркү, ичти бир түтүн. Сора ойнады шашки бир сержантлан. Аскерләр йанында лафедәрдиләр кими кызлар ичин, кими ев ичин.

Гежә гечти да гүндүз саат дөрттә ка-

раул, нердейди Танас, диштирилди. Саургун дурмушту, ама бу вақыда кадар йывмышты бир бөлүк каар да аскерләрнин бажаклары батардылар дизә кадар кааричинә. Танас йоргунду, ама о хер керә севәрди сиретмәә бурдакы природайы. Макарки суукту йакын кырк градуса, гүнеш са йалабыйарды айна гиби каар үстундә да аларды гөзлерини. Лүзгәр йокту. Аачларда бир да йапрак кыпырмазды.

Казармада сыжакты, пакты. Аскерләр браадылар күрклери, койдулар түфеклери ерлеринә да гиттиләр имәә үүлен екеени. Некадар Танас служба йапарды онун хеп узарды барсаа, истәрди бишей атсын аазына. Ама бурда акраннар гүлмәә алардылар ким ани чок ийер. Оннара дейәрдиләр: «Ийер хобур гиби!» Онуштан Танас хер керә ийәрди, алатламайрак хем хич узанмазды алмаа икинжи пайы. Ама бүүн онун көөр үнүү окадарадан зивирдәрди, ани о иди ики чанак чорба, ики да чанак картофли манжасы, ичти үч кружка кисель.

Казармайа дөндуйнән, Танас паклады ваксайлан чизмелерини, йыкады еллерини ракы сабунуннан. Хепси караулжу солдатлар бу вақыт йаттыйдылар уйумаа. Танас ичти бир түтүн хайатта да доорулду йатмаа уйумаа, зерә гөзлери камашырды йоргуннуктан, ачан капуда дуран аскер чырыды ону:

— Танас! Сана кийат вар!

Танас алды кийады да ачты. Иазарды кардашы Панку.

«Заманэрсин, Танас! Бүүк селәмнән сана Панку!

Еди гүн геери йолладык сана посылка. Каблеттин ми? Танас, сән, насыл билерсин, бән уүренерим биринжи курста техникумда. Бизим мааледән Тыртыл Маринчуйлан билә уүренериз. Биздә бу кыша ики экзаменди. Сән билерсин, икисини да вердим дөрдә. Биз бир ай ләәзым гечелим практика. Бән шансора ики гүн ишледим — йапы ишчиси. Сенинжә, бән доору му йаптым, ани гирдим техникума, оса ләәзымды гитмәә докузунжу класса? Иаз бана. Танас, биздә исләә хава дурэр. Каар ериди. Лида да гирди уүренмәә кассабада сатыжы. Танас, бизим Йорги дәду йолдү...»

Танас бакарды кийада, ама буквалар йайыларды, сансын йапраа дөктүйдүләр бир филжан су. Танас аннады, ани ааләэр. Хич силмеди йашларыны, окуду битки йазылары. О истеди гетирмәә аклысына дадусунун сурадыны, ама гетирәмеди, салт аклысына гелди, насыл о бир керә кайбеттийди өдек парасыны да аннаттыйды дәдусуна кахырыны. Дәдусу сеследийди ону да жувап етийди: «На сана те бу парайы, ама ачан өлежәм ташыйажан мы санлымы?»

Танас калкты ериндән да гечти бүтүн пенчерә нанына. Иапы ичиндә кескин кокту чизмейә, ваксайа, түфек йаасына. Тана-

са етмәзди солук. О дурду бир пенчерә
йанында. Койду кийады жебинә. Пенчере-
дән гөрүнүрдү, насыл плацта солдатлар
ломнарлан кырэрлар бузу. Даа узакта ду-
руду койу ешил дувар гиби. Гүн са шы-
ларды, йалабыйарды каар үстүндә, сыр-
чаларда, солдатларын токаларында Тана-
са гелди, ани гүн өлә сыжак йысыдэр, ани
вар насыл гөлмекчә чыкасын дышары да
гидәсин.

БИР КЕРӘ

Гежә йарысы Семизлиоглу ансыздан уйанды. Караннык ичердә хызлы лафедәр-диләр. Күчүжук пенчередән шыларды ай, ама ондан ичерси айдыннанмазды, одайа конмушту фасыл тунук гөлгеләр. О йуф-ка шафк шыларды өрүлү пердә арасындан ачыклайрак кәр о көшейи нердә топ-ланмышты артык бир афтанын гүбүрү. Онуштан Семизлиоглу илкин гөрдү о пүсүр көшейи, да истәр-истемәз гелди аклысына, ани сабайлен чекиштийдиләр чо-жуклар: ким паклайжэк ичерсини.

Сора Семизлиоглунун гөзлери сынашты караннаа да о таныды, ким уйандырды ону. Бириси онун одасынданды — Урум, өбүрү башка ичердән-Терзи. О отуларды скемнедә, ичәрди тütүн да алатлаттырарды Уруму:

— Хади-ва! Гидериз, инсанжыклар бе-клеерлар.

Урум алатларды. О алатлан гиннәрди да уйку серсеми буламазды рубаларыны, йыкты скемнейи.

— Иакайым шафкы?

— Брак, Семизли уйуйэр.

Сора насы-нижа ел йордумуннан Урум гиниди да гирди криват алтына аарамаа еменилерини. Терзи са хеп дүртәрди ону:

— Ама кызчаазлар чичек гиби.

Генә не са лумбурдады. Урум дүшүрдү аскыйы рубаларлан ерә Сора сыбыдамаа арты оннары скемнә башына. Чакты каранныкта сырник да о саат кокту түтүнә. Семизлиоглу гөрдү, насыл оннар гүлерәк чыктылар дышары. Капаркан капуйу, ангысы са кишнеди да деди:

— Не хавезим вар бүүн шу кызлара.

Семизлиоглу өлә да йатырды сессиз, кыйыштырмады айкырсын оннары, макар ки илктән үфкелендийди, нечин ани уйандырдылар ону гежә йарысы. Истедийди уйандыйнан баармаа: «Эй! Сабаа — ишә. Аалеми да ләәзым саймаа». Ама бишей сөләмедн. Өлә да сессиз бекледи чожуклар гидинжә. Ачан са оннар гиттиләр, кахыра дүштү. Өлә илин бир усулук сарды ону, нижә думан сарэр алчаклыы. Да о йалнызлык дуйгуйлан үреендә, тарашлайып каранныкта булду түтүн пачкасыны, чыкарып бир сигарет да сырник атеши шылатты бир гөз кыпмасына онун кара кашлы суратыны. Ичерәк түтүнү, о чекти пердейи пенчередә. Гөрүнәрди, насыл тунук шылээр демир йолу. Линиялар ша-

шкын долашмышты, йалабийардылар суук, учлары фасыл кесиләрдиләр буулу каранныкта.

Гежа-гүндүз тангырдарды-баарарды электровозлар, сарсыдардылар топраа аар үклү вагоннар. Семизлиоглу сынашыкты буннара, ама нечин са азетмәзди бу станциядан, зифтли топрактан. Бакарак өлә, онун аклына геләрди бозулмуш баалар, сыжак гүнеш, шыра кокусу. Бир да бакаркан пенчерә ашыры, онун фикирн гитти башка ерә. Түкүрүп түтүнүн ужуна, о сүүндүрдү ону да севинди, ани собалары еркен гириштиләр йакмаа. Дышарда геч гүз, ичердә сә исләә, сыжакты. Достлары бөлә суук гүз гежесиндә гиттийдиләр нерейи са. Йаамур да варды насыл йаасын... Сора Семизлиоглунун дудаклары титиреди. О аар гүлүмседн да гетирди аклысына, нижә о он йыл геери кенди кәәр бөлә бир гүз гежесиндә алатларды Меневшайа. Шинди о Аллаа билер нердә калды. Ким ангы башкасы алды ону? Семизлиоглунун аклына гелди бир гарип түркү севгилиси ичин. Да сансын дөндү геери о инсанын йанына, ангысы калдыды онун өмүрүндә, нижа бир беклемели севинч. Боз гөзлери каплады маави хавайы да херерси олду геврек хем инжә, нижә инжәйди йарисинин бели. Да Семизлиоглуя гелди, ани дүбүдүз дүннәә олду өлә хошлу хем пак, насыл узак чан сеси. Семизли йумду гозлерини, макар ки ичердә зындан каранныкты, да ак-

лынжа дөндү геери, те о маави солуклан долу гүнә, нердә ерийәрдиләр суūt аачларын йапраклары, иилдерәк аар далларыны суйа. Да кескин йапражыклар кесәрдиләр акар суйун үзүндә чизи. Хем гун йалабийарды су устундә алтын балык капчыы гиби.

Семизлиоглу зоруна савашарды гетирмәә аклына о чоктанкы дуйгулары, ани геләрдиләр она парам-парча, насыл дзанык сырча. Ансыздан несой са кувет чыкарды Семизлиоглуу серсемликтән да о хализдән гиби гөрдү кендисини Меневшанын йанында. Насыл дурэрлар оннар хеп о сүүт аажын алтында да гун шылээр йапраклар арасындан икисинин дә үзлеринә конэр фасыл дири гөлгә. Ики тер дамнажыы онун йукаркы дудажыы үстүндә. Дудаклар титирер не са сөлеер, ама бишей ишидилмеер...

Сора Семизлиоглу ачык гөрдү станцияйы, насыл гидер пинмәә поезда. Меневша гечирер ону. Гидәркән о хич бакмады геери, зерә ачан бакэрсин геери узактан гөрерсин сааде күчүжүк фигурайы. О са истәрди Меневша калсын аклысында дил узакта гөрүнән, ама онун үзү. Онуштан Семизлиоглу хич бакмады геери Меневшайа.

Бундан каарә таа геләрди аклына, насыл бир аушам о гитти комушусндан истемәә керпедени. Урду капуйа. Бирздана капуйу ачты бир балабан ериф да Семизлиоглу гөрдү, ани ичердә скемнедә

отурэр Меневша, Семизлиоглу унутту, нечин гелди, дурду суук ериндä. Меневша да гөрдү ону, да койуп елин ужуну дудакларына, гиришти үүсүрмää. Капу капанды да Семизлиоглу гитти геери...

Дышарда чекетти не са шыпыртамаа да бираздана пенчерейи йыслады йаамурун ири дамналары. Йаваш-йаваш Семизлиоглу гелди кендисинä да уйуклады гиби, ама хеп таа колвермäзди ону шу менгенä гиби дуйгулар. Она хеп таа гөрүнäрдди, насыл о пинди поезда, чыкарып пенчередän кафасыны, бакты геери, нердä калды Меневша: чайыр ешилди, гүн инмишти ашаа сиирек кавак аачларын аардына да ешил йапраклар олмуштулар кырмызы. Гун, сансын кырмызы күпä ташы ичиндän гечмишти, кесäрди гөзлерини да бишей башка гөрүнмäзди о кырмызы йалабык шафкындан каарä. Некадар Семизлиоглу савашамады гөрмää, гөрämеди да уйанды зееттän, ачты гөзлерини. Гүүсунү бастырды йоргуннук. О йатты таа бираз öлä, бакты — ичердä о йалнызды. Гелди аклына, ани Урум хем Терзи нердä са йаамурда гидерлär, кызлара да ансыздан, нижä йылдырым гежä йарысы, кескин дуйду, ани онун генчлиги шиндään сора битти.

БИТКИ АУШАМ

Аушамды, ачан битки автобус гелди куйя. Уулдайрак дөндү, тангырдайрак син-жирләрлән текерлеклериндә, копарарак четин каар парчаларыны гечти дережиктән, чалкайып суйу да ансырып, дурду. Бурадайды онун дурмак ери. Гыжырда-йып ачылды капулар.

Автобус гелди бираз илери да бекләрди вақыдыны йолланмаа. «Аллелем сааде бир йолжү»— дүшүндү Кургаф да, сыбыдып түтүнү, гирди автобуса. Ерлешип иеләә, о йумду гөзлерини. Уүсек диреклердән шафк еникуну ачыкларды онун үзүнү. Кургаф бир деликат адамды, йанына койду кафесли материалдан чемодан.

Ики афта геери Кургаф гелдийди касабадан гөрүшмәә анасыннан хем бобасыннан. Ики афта о диннендийди ана тарафында. О верилди боллаа, хич бишейлән зорламарды кендисини. Хепси өләй-

ди, насыл о истәрди олсун: пек севиндийди, ани анасы, бобасы саадылар, макар ки денедийди, ани оннар артык ихтәәрламыштылар.

Сабайлен о ичәрди таазә сүт, йакида ийәрди каймак, сыжак гөзлемә. Сабаа екмеендән сора о капанырды ичери, ани маасуз дүзүлүйдү онун ичин да бүтүн гүн йа тырды. Хер гүн о окуйарды, сиредәрди телевизору. Сокактан ишидиләрди гечән машиналарын, тракторларын уулдамалары. Дангырдарды трактор, ани пакларды йолу каардан. Бу сесләр да каавиләрдиләр Кургафта фасыл бир илин йалнызлык дуйгусу. Ачан сокактан гелди шүпели сесләр: белли олду, ани ким са урулмуш йолда, Кургаф чыкмады, онуштан ани таман уйукларды да уйку верәрди она өлә бир дуйгулу кеф, ки о хич истемәзди не чыкмаа сокаа, не да кымылдамаа. Үреендә о буларды доорулук кендисинә, ани кимсей йок не десин она. Не йок насыл мы адам бир керә йылда капансын да динненсин өлә, нижә о истеер?

Үүлендә анасы хем комушуйкасы ашчылык едәрдиләр хашханада. Кокулар етишәрдиләр она, да о гетирәрди аклысына, нижә чоктан күчүклүүндә гөрдүйдү, насыл карылар, сувалы енни бабулар йолардылар тауклары, пипилери. Озамандан бери унудамазды, ачан гөрдүйдү насыл ики траш олмадык гагауз, гимини кептарларлан кесәрдиләр кочлары. Адам-

нар чекәрдиләр буйнузларындан инат хайваннары аач алтына, нередә далда асылыйды сиври гега. Бастырып, йыкардылар кочу ерә, кескин бычаклан кесәрдиләр бувазыны. Сыкы тутардылар дайыйп дизлериннән хайваны ки хич далбынмасын да. Қан бувазындан акарды доору куйужук ичинә, маасуз бу иш ичин казылы. Ордан сора ону ичәрди көпек. Кургафын аклысында калдыйды лафлар, ани сөледийди адамнарын бириси: «Қыр ва! Қыр енсә көкүнү!» Да оннар хызлы дарттылар кочун буйнузларындан белинә доору, чатырдадылар кытырдаклар. Сора адамнар асардылар гүүдейи геерки бажаандан гегәйя. Камышлан шиширәрдиләр да сойардылар.

Кургафын гөзү өнүндә хеп дурарды о дирсәәдән сувалы еннәр... О истемәзди оннара бакмаа, ама нечин са бакарды да дуйарды бир корку те ондан, ани ону чекер шу каави еллерә, ангылары тütәрдиләр, суукта, беллийди оннарын шиш дамрлары. Фасыл каавийдиләр иштә: кесәрдиләр, тузлардылар.

Гетирип буну аклына, Кургаф гүлүмседи. Незамандан о гиттийди евдән, о уүреттийди кендисини тутмаа каави, макар ки биләрди, ани о дарсык үрекли хем пак дуйгулу. Неләр о гечирмеди озамандан, ама дуйарды кендисини каави хем шен.

Автобус тангырдатты, дартты ериндән да Кургаф ачты гөзлерини. Өнүндә дал-

галы йалабыярды, сансын о чок вакыт бакмышты гүнешә. Чиркин кокту бензинә да белли олду ,ани салона гирер тутун. Олду наафилә. Кургаф бакты пенчерейә да бишей гөрмеди о евлердән хем о аачлардан каарә. Кургаф истәмеди инанмаа, ани ики афта гечти да генә о чок вақыда браайэр ана тарафыны.

Автобуста ондан каарә варды таа бир киши, йашлы, гимни андатра калпаклан. Кургаф таныдыйды ону. О незаман са бригадирди совхозда. Мотор уулдады да автобус йолланды гитмәә, сарсарак чукурларда. Көпрү йанында автобус дурду да өнүнкү капудан гирди бир камбурлашык дәду гимни кара димиләрлән хем ески абайлан. О усулуннан калдырды гөзлерини да бакты, бакышы разгелди андатра калпаклыя. Дәдунун сурадында педа олду севинмелик, тутунарак скемнелерин башларындан, дәду йаклашты о адамын йанына.

— Ехе-хей! Мәли ага, здрасти!

— Драсти, драсти бай Санди!

— Насыл ишләр Мәли ага?

— Аалашмээрым, пенсиядайым.

— Вах, вах, вах! Насыл ишледик биз, Мәли?! Унутмайжам өлүнжә. Ама тә бәншинди гелерим больницадан. Бабум беним хасталанды, чок йуфкаланмыш. Ики керә бүүн ону долаштым.

— Не окадар мы ашаалады?

— Йуфкә, кардашым, йуфка...

— Доорулажак, кахырланма.

— Аллаа беким ону ажыйажак!

Кургаф истәр-истемәз ишидирди бу конушу да денеди, ани андатра калпаклы диил канаат бу булушмайа. Гөрдү онун сурадыны хем насыл о не са мырылданды бурнусу алтындан. Дәду денемәди да илерледи ачмаа үреени.

— Эй! Ама насыл биз ишледик сенин бригаданда? Бән чок сени сайэрым, Мәли. Насыл йашамак?

— Исләә, исләә...

— Бән са буүн ики керә гиттим бабуя. О насыл са пек йуфкаламыш. Отурдум онун башы ужунда да сусэрым. О бана деер: «Идин ми?» Бән жувап едерим: «Идим». Кендим са бишей аазыма атмадым. Хич та истәмеерим. Биз оннан исләә йашадык.

Бир керә, ачан таа диилдик евли, гечерим оннарын евин йанындан, бакэрым, токатлара каршы дурэр бир талига кошулу бир чифт гөк бейгирләрлән. Йуларларында пешкир баалы. Гөрдүм буну, кесилди бажакларым, йашларым да чыкты. Аушамадан ер кендимә буламадым, сандым ани кайбеттим севгилими. Хоруда булуштуйнан о бана деер, бабум беним: «Санди, сендән каарә кимсейжәә гитмейжәм. Истәр кессиннәр». Төлә шинди, дөрт дувар ичиндә йалныз калдым.

Дәду калдырды колуну да генә колверди ону. Сора силди йашларыны, сусту бираз. Ишидиләрди, насыл о аар солуэр. Автобус ичиндә бет кокарды бензинә. Ан-

датра калпаклы ансырды. Сорду дәдуйа:

— Сансын кызын вар?

Дәду йаннатты кафасыны.

— Кызым Сибиря гитти. Евленди ор-
да да хич гелмеер.

— Е Дани? Чожуун не гелмер ми?

Дәду калдырды башыны да деди:

— Дани капанда.

Ишидилди, насыл үфлеер мотор.

— А-а-а...

— Нәбажан, ачан өлә.

Автобус дурду куу кенарында. Бырда
варды битки дургунтусу, өтәя доору авто-
бус станцияядан дурмазды. Дәду аар
калкты ериндән.

— Калын саалыжаклан!— деди о да,
илип чыкты автобустан. Таа капу капан-
мадыйнан Кургаф ишитти, насыл ихтәр
офлады да бундан нечин са онун тени
тикенненди. Автобус гечти көпрүдән да
хызланды. Шылажыклар калдылар гер-
дә, санылырды, ани оннар гидерләр дип-
сизләя.

Кургаф калкты ериндән, йаклашты шо-
ферин йанына. Дурду бираз бакарак иле-
ри, сора нилди да деди шоферә:

— Дургут!

Шофер аннамады.

— Дургут автобусу, ба!

Шофер басты мыйаа. Автобус гыжыр-
гыжыр кызаклады.

— Ач капуу!

Капу ачылды.

— Нерейи сән, ба?

Долайда йайылмышты алажа кырлар. Гөктә сессиз, суук шылардылар йылдызлар. Чепичлерин алтында кытырдады карар, нижа койунун енсә көкү кырыларкан. Кургаф алды чемоданыны, калдырды абасынын йакасыны да гитти нерейи са койу караннаа.

ВЕРТОЛЁТ

Сирник Сидур койду аазына бир дилимжик сланина да йуварлады-йуварлады ону дишсиз ауртларында. Силди кептарын онуня аучларыны, сора еллерни терсини да башлады аннатмаа:

— Былдыр йазын дурэрым бән бостанда бекчи. Уулен устү сыжак. Ерлештим бордейин гөлгә тарафында да уйукларым. Бир баксам нердән са пейда олду гөктә бир вертолёт. Алчак учэр брей! Пыр-пыр-пыр, кулакларыма гечти артык, лүзгәр калкты, бостанда карпузчуклар чекетиләр көкеннердән копмаа да текерленмәә насыл топчаазлар. Оун лүзгәрында даажазда аачлар бүкүлмәә чекетиләр, йапраклар копарылдылар. Көпек салэр. Илкин коркудан бән ерә йаттым, сансын женктә, ачан аэроплан бомба атажэйдү. Койдум кафамы ики бүүк карпуз арасына да йатэрым. Бу пыстийа са хеп сусмэр:

пыр-пыр-пыр! Бря!— дедим, калктым да чекеттим баармаа: Эй! Эй! Эй! Балаур! Баардым-баардым, сопайы салладым, гөстөрдим: «Иаа! Бән сана. Иа!» Бир да баксам, чекетти мерет конмаа бостанын орта еринä. Бән кыпыттым. Гирдим бордей ичинä, отурдум диптä маана бишей ишитмедим, бишей билмерим. Бир да тырылдамак сусту. Чыкмаа-чыкмэрым дийлим дели е. Бираздана ишидерим сеслär йаклашэрлар бордейä. Бән отурэрым, варды бир газета, алдым ону, маана, окуйерым. Бакэрым, бириси сокту кафасыны бордейä. «Здарасти, дедушка!»— деер. «Драсти»— жувап едерим, ама чыкмаа чыкмэрым. Адам бакты-бакты бана, сора дурдулар бордей йанында, не са лафеттилär, русча лафеттилär...

Бу аннатмактан сора Сирник дäду сокту аазына таа бир дилимжик сланина да гиришти йуварламаа ону йа бир саа аурдунда бир сол аурдунда. Бу арада дäдунун йанында отураннардан бириси сорду:

— Дäду ба, да не йаптылар о вертолётчиклär бостанда?

— Не йаптылар, не йаптылар?— жувап етти Сирник дäду.— Долдурдулар вертолёту карпузлан да учтулар.

ЕКМЕК ИЧИН

Иол үстүндә гөрдүм йарым сомун екмек. Кушлар да гагаламазды ону, нечин ки машиналар бири-бири аардына гечәрдиләр йолдан. Хепси машиналарын кара текерлеклерин тозлу пүтүржөклерин учлары, илиштирип фырладардылар екмәә бир ойаны, бир буйаны. Утандым кендикендимдән. Сансын бән сыбыттым о екмәә ерә, өлә дуйдум жанымда ажы, нечин ки екмәән өнүндә биз бириз.

Евеллердән таа гагаузларда вармыш адет: дуан ушаан гөбеени койармышлар пулук үстүнә, сөлейрәк: «Чифтчи олсун!» Деликанны кызлар, айыраркан кендинә еш, хепси заннааттан ен үүсек койармышлар чифтчили. Бир масалда екмек лафедер инсанжа, куртарэр чождуу йыландан. Бир йылан гелер имәә чождуу. Таман онун дүүнүймуш. Ачан йылан, дикип башыны, деер гувеейа: «Иежам сени!» Екмек ла-

федер: «Бән даһанэрым букадар зеедә, бени екерлар ерә, ердә чүрүерим, ондан сора ажыйлан чыкэрым, буверим, генә тенә олэрым, бени генә бичерләр, харманна доверләр, бени генә топлээрлар, таш алтындан гечирип ун йапэрлар, ондан сора йуурэрлар, фырына атэрлар, пиширерлар, бежериксиз кары йакэр да, бән генә даһанэрым. Докунма адама, тә исләә, и бени!—деер екмек йылана. Бөлә битирер екмек лафыны.

Бөлә масаллар вар биздә.

Ихтәәр инсаннар аннадэрлар, насыл зоормуш казанмаа сомуну евел, некадар зеед чекәрмишләр, долдурунжак чуваллары уннан. Бошуна чыкмамыш гагаузларда сөлейиш: «И буканы, зерә о кысметин». Чок паалы лафлар инсанда вар екмек ичин. Зормуш тарлайы ишлемәә. Кыр ишинә ушаклар да гидәрмишләр, качынын өкчелерини кырда едемектә бейгирләр чийнейип сакатлармыш? Бу сайылармыш екмеени казанмак.

Харманда са? Гүн йакэр... Саурэрлар екини, дүвен кыйер саманы. Инсан ишлер гежә-гүндүз. Насыл бүүдәрмишләр терекийн евел, билерләр оннар, ким сүрмүш сабаннан, екмиш еллен, бичмиш ораклан.

Буүн олур ишитмәә ихтәәрлардан: «Евел йокту бу техникалык!» Шинди чифтчинин елиnä девлетимиз верер ен исләә дүннәәда тракторлар, комбайналар. Социализма куртарды инсаны зоордан, фукааралыктан, аачлыктан, верди оннара сер-

бестли йашамак. Шиндики гүндә чифтчи башка түрлү ишлер: бежерер ишлемәә да, динненмәә да. Ама некадар да биз исләә йашамайлым, диил ләәзым унутмаа о екмек паасыны, насыл йок нижә унутмаа аачлыклары, ангыларыны гечирмиш инсан. Ачан са гидерсин йолжа да гөрерсин йарым сомун екмек ердә, тоз ичиндә, даптуру гелерсин. Ичин сызлээр гөрдүйнән, некадар екмек сыбыдэрлар гүбүрләә.

Йолжу! Калдыр о екмәә да уфала кушлара, йакида вер ону бир көпежәә. Олмаз сыбытмаа ону йола да чиннемәә. Зерә екмәән паасы өмүр. Бошуна гагаузлар сөләмерләр, емни верәркән: «Екмек урсун!»

ГИЖИЙКТАН ИЛАЧ

Бир гүн гелдик Уужу Пареш бабусуна. Баардык-баардык, бир да ишидериз сес. Гирдик аула, бабу отурарды асыр үстүндә, дут аажын алтында.

— Заманәрсыңыз, бабу!

— Кеметайорсунуз!

— Бабу, истериз бироз сормаа сизин йашамыңыз ичин, нижә сиз иличлармышыңыз инсаннары.

— Е оолум, сор... чок ишләр олду.

— Бабу, качтан дууманыз?

— Мамум дейәрди, ани дуумушум кара үзүм инмәз гүнүндә.

— Бабу, аннатсаныз, не түрлү хасталыклары сиз илачлардыныз?

— Е сенин нерен ажәр, оолум?

— Беним бирерим ажымәр, бән истерим йазмаа сизин аннатманызы да кал-

сын исторняда. Билсиннәр инсаннар нижә евел илачланармышлар.

Бабу йаннатты кафасына:

— Ер ләәзымса, йаз оолум, йаз. Бертик, чыкык алыштырардым, кысмадан куртарардым. Ону вар насыл гөстөрмәй, аннатмаа бежерәмерим...

Бу вакыт йанымыза йаклашты бабунун оолу.

— Маму ма, йа аннат инсаннара, насыл сән Таску батийи алыштырмышын гижийктән.

— Насыл мы?— аннатты бабу.— Бу иш олдуиду 1937-жи йылда. Гелер бана бизим комушу Токлу Таску. Сорэр:

— Булү, нәбалым, карыйлан икимиз гижийк долдук.

— Набажан, деерим, биз евел илачланардык бу сой... Ал киреч, күкүрт, гөк ташы, бибер суйу, төө йакыжы стамбол бибериндән. Кой бир бакырлыяа да карыштыр да сора йаала сыртыны.

— Да не алыштылар мы оннар бу илачтан?— сордум бән.

— Алыштылар оннар, ама Таску карысыннан чекишмишти.

— Е нейчин?

Бабу илерледи аннатмасыны:

— Токлу Таскунун вармыш үфкеси карысына. Гижийк та вармыш онда, төө бийгир гижийктән. Ама бак не йапэр о зудум Таску. Йапэр о йылажы, карыштырэр ону исләй. Илкин карысы йаалэр Таскуйу. Йаала, йаала, деер Таску. «Ажыдэр мы?»—

сорэр карысы. Таску са жувап едармиш:
«Ажытмэр хич!». Сора Таску тутунэр йа-
аламаа карысыны. Карыштырэр, карыш-
тырэр бакырлынын дибинде, төө ен койу-
суну илажын да башлэр уумаа карынын
аркаларыны. Инсан башламыш баармаа:

— Аман! Аман бе, Таску, аллелем да-
йанамайжам!

Йаалэр Таску карыйы ислäя о илачлан
да бракып ону чыкэр ичердän дышары, сү-
рмелеер капуйу. Кары са пинип пата,
паттан жамала жамалдан атлэр ерä, баа-
рэр:

— Таску, душман! Ач капуйу бе!

Таску са жувап едärмиш:

— Е не сän сандын, мари илач насыл
олэр.

Бан йаздым тефтеримä хепсини, не ан-
натты бабу.

ГЕЖА ЙАРЫСЫ СЕСЛӘР

Тылсым Пети гежә ишитти не сой са сесләр. О йатарды йалныз ичердә да фасыл сесләр коркуттулар ону. Илкин уйандыйнан онун кулаа ишитти: «Гыл, гыл, гыл». Гечти бир кач минут да ишидилди о сес генә. Бош ичердә оннар гелдиләр Тылсыма несой са зихирли. Адам йавашыжык дөндү саа йанына да чекетти бакмаа ичерин бир каранлык көшесинә. О бакты илкин узак көшейә да өлә сыкы кыпыштырды гәзлерини, ани йашлары чыкты. Бу ушмасы файда вермеди: кошедә не бишей гөрүндү, не бишей ишидилди. Ама ачан Тылсым дөндү сол йанына ачылып йоргандан, генә нерде са йанында ишидилди чиркин сес, ама диил насыл илкин, бу сес кайат чиркинди, йапарды: «Буф, буф, буф». Ишиттийнән бу сеси Тылсым синди йастык алтына, насыл африка страусу сакләр кафасыны кум ичинә, ачан коркәр бишейдән. «Брей, брей, брей!»— окунарды

Тылсым кенди-кендинә.— «Не ажаба таа гележәк башыма?» Бу секунд ишидилди: «Пиу, пиу, пиу». Сансыл куршумнар учмаа чекеттиләр. Она гелди, ани бу сесләр геләрдиләр нердән са патын алтындан. «Гирейим да бакайым, не олсун орда, ажаба? Коркунч та, йа кимсей вар орда? Озаман бааражам: «Қараул!»

Итирип калын кафесли йорганы, Тылсым, сансын бир кимсейлән топландыйды дүүшмәә, тез гири-верди пат алтына. Қалкты ики йыллык тоз да Тылсым еди-секиз керә ансырды, өлә хызлы, ани сырчалар пенчередә жынгырдады, насыл ер тепренмектә. Бундан сора Тылсым чыкты пат алтындан, силкти дизлериндән тозу да генә гирди аар йорган алтына.

Дүшүнә-дүшүнә о уйуклады, ачан йарым сааттан сора гежейи йарды хеп о фасыл сес да озаман Тылсым чыкарды саа колуну да аужуннан урду аннысына.

— Ей, бак сән дангалак кафайы! Бу сесләр чыкэрлар benim үреемдән. О бизим кайнана кабаатлы, дойурду бени аушам үстү бир гүвеч фасулейлән...

Тылсым артты сыртындан шу аар йорганы, койду томбарлак шкембесинә еллерини, насыл койэрлар еллерини истедийнән калдырмаа карпузу. Ичерсини йарды бир шаш гүлмеси:

— Ха-ха-ха!

Дойдуйнан гүлмәә Тылсым Пети бртүндү да далды уйкуйа. Геженни са сес-сезлийни бозарды хеп о фасыл сесләр.

КАРПУЗ

Васи́жик хем бекчи Мәлуш дәду достлашардылар. Дост олдуидулар оннар илкйазын, бир пазар гүнү, ачан Васи́жик гирдийди аралыктан пиларамайа да, отуруп йонгалар устүнә, окуйарды бир кийатчык. Гүнеш майыл йысыдарды. Васи́жик хич күпеленмәзди, ани бурада вар насыл бекчи ону булсун. Да о даптуру гелди, ачап ишитти:

— Не аарээрсын сән бырада?

Васи́жик коркудан качырды кийады елиндән. Онүндә дурарды Мәлуш дәду, хич дийл фена гулүмсейрәк. Да бу гулүш койду ушаанын үреени еринә. Мәлуш дәду калдырды ердән Васи́жийн кийадыны да силди тозу аужуннан.

— Исләә мы кийат?

— Пек!

— Бән сә билмеерим окумаа...

Оннар башладылар лафетмәә да Васи́жик

аннады, ани дәду Мәлуш хич дийл фена адам.

Хава курулмушту исләә, гөктә йокту бир дә булут, гүн йысыдарды ислеедән. Васи́жик койду колтуун алтына кийадыны, сөледи, ани гидежек евә. Ама бай Мәлуш сөледи:

— Истеерсин ми бакмаа бейгирлери?

— Истеерим, ене-е...

Дәду Мәлуш ачты капуйу да оннар гирдиләр дама. Бырда ахырда дурардылар ики балабан бейгир, оннар жынгыр-дадардылар синжирләрлән да алатламай-рак нердиләр алаф. Ачан траклады капу, самандан калкыверди бир кырмызы кули́жик. О траклатты кара тырнакларынан да фырлады дышары. Васи́жик да чыкыверди онун аардындан. Кули́жик качынарды долай-долай аул ичиндә.

— Вар мы насыл чекинмәә кулидә?— сорду Васи́жик.

— Сән не! Онун бели таа йуфка, вар насыл кырылсын. Истәрсән, бән сени чекиндирежәм кула бегйирдә?

— Елбет ки, истеерим!

Дәду Мәлуш чыкарды кула бейгири аула да йардым етти Васи́жик пинсин хайванын гениш аркасына. О гүну Васи́жик дойунжа чекиндийди бейгирдә. Дәду браадыйды онун йалныз да дөнсүн бир-кач керә аул ичиндә.

О гүндән дәду хем ушак достлаштылар.

...Иазын, бир гүн, ачан школа колвер-

дийди ушаклары динненmäя, Васиҗик гелди пиларамайа. Ишленилен гүнүйдү да бырда варды чок инсан. Оннар укледәр-диләр тафталары талигалара, машиналар да чыкардылар сокаа. Бу заман да гелди ишә Мәлуш дәду. О башларды ишлемәя, беклемәя пиларамайы, ачан инсаннар даалардылар евлеринә. Булуштуйнан бай Мәлуш деди Васиҗийнин кулаана:

— А гидеҗиз бенимнән да не-са гөс-тереҗам сана...

Оннар гечтиләр пиларама аулундан да йапы аардында, нередә бувәрди сук-сук отлук, Мәлуш дәду дурду да бакынды ер тарафа. Сора иилди да арлады еллериндән отлары. Васиҗик да иилди да гөрдү бир күчүҗүк карпуз. Карпузчук ниҗә бир топчааз фоллукта сарылмышты отчаазларлан.

— Е-хе-хей, не исләя карпузчук!— деди Васиҗик да иилди дәдунун йанына.

— Ачан бувеҗәк, икимиз ийеҗиз ону. Аннаштык мы, солум? Ама кимсей билмесин,— деди дәду.

Оннар өрттүләр карпузу отлан, ама өлә, ки гүн етишсин көкенә. Бундан сора оннар вакытта-вакытта долашардылар карпузу да өлчәрдиләр, некадар бүймүш. Гелди бир гүн, ачан дәду Мәлуш урду тырнааннан да деди, ани теездә карпуз олаҗак кан ичли.

Сентябридә Васиҗик гелди пиларамайа пазар гүнү, ачан кимсей йок да булду дә-

дуйу, ангысы отуларды скемнежиктә да түтүдәрди бир цыгарка.

— Дәду ади гидежиз карпузу имәә.

— Карпуз йок...

— Насыл йок?!

Дәду кысты омузларыны да оннар гит-тиләр йапы аардына. Дәду хич нилмеди да, ама Васи́жик дизчөктү да еллериннән йайды сарармыш отлары. Ама орда булду сааде курумунш көкени...

— Сөлә, бари ки, доору, Васи́жик, сән ми копардын карпузу?

— Йок, копармадым бән,— жувап етти ушак.

— Ха, йок бишей, ким иди карпузу, она файда олсун,— деди дәду, ама сора генә сорду, сансыл кенди-кендисинә.— Ама ким копарсын ону ажаба?

Оннар чыктылар сокаа. Дәду дурду да абанды бастонуна. Васи́жик йолланды гит-мәә евә, да бу вакыт дәду сорду генә:

— Ама сөлә, татлыды мы карпуз?

О ГҮН

Паралар битәрди. Еднуз карбонадан, ангыларыны о етиштирдийди сокмаа жебинә алатларкан, калдыйды сааде сексен гүмүш. Насыл да олажэйды, ачан оннары о аржарды хич саймайрак. О хич дүшүнмәзди да бу иш ичин, онун йокту вақыды да дүшүнмәә бу иш ичин. О гечәрди касабдан касабайа, дийштирәрди бири-бири аардындан йатакларыны. Өдешмәә ләәзым олдуынан о сокарды сол колуну койну жебинә да чыкарарды не парайа разгелирса. Уфаклыклар аржаныверилірдиләр осаат. Касабада да гезерәк бүтүн гүн йа ону йа буну аларды. Кенди теориясына гөрә, тутулмаа дейни о савашарды дурмамаа бир ердә: бир сокактан гечәрди башка сокаа, бир түкәндән чыкып осаат гирәрди башка бир йапыйа. Ордан тез савашып кайбелмәә да булмаа бир сокак нердә таа аз инсан, сора сийредип йок му гөз-

Да бир гүн, ачан о чыкарды таа бир йапражык койну жебиндән, онун пармаклары дуйду инжелмиш дизийи. Ичиндә Колсузун сансын бишей саплады да онун халы бозулду, осой ачан инсан каршы гелер сокакта өлү процессиясыннан.

Да озаман о аннады, ани ләәзым гечмәә сыныры.

Колсуз гирди бир кырчмайа, отурду йакын пенчерейа да хеп о динл исләә дуйгуйлан чыкарды калан паралары, бакты, йайдырды оннары софра үстүндә. Сора түкурүп баш пармаана сайды паралары.

Кырчмайа гирдиләр ики балабан бийаз гвардиядан офицер, оннар ичтиляр бирәр филжанжык рагы да чыктылар. Беклейип фицерләр чыкынжак, Колсуз отурду сессизчә, бакарак йыканмадык сырча арасы. Авшамнарды. Инсаннар бу вакыт алатлардылар евлеринә. Ама хава гөзәлди, майын онбешийди. Колсуз дүшүндү, ани мутлак гечежек Ниструйу.

1919-жу йылыды. Бу тарафларда гидәрди Цивил женги, олдуйду карышмалык. Бессарабия калдыйды ромын оккупантларын алтында да Нистру бойунда койулдуйду демаркацион линиясы. Украинайы капладыйды бийаз гвардиянын аскерлери, гайдамаклар. Колсуз Панияяа верилдийди изни гечсин Бессарабияяа. Онда варды неет булушмаа орада большевиклардан да дүшмәә оккупантлара каршы.

Кайыкчы истеди Колсуз Панидән кырк гүмүш. Кайыкчы бир адам кырк беш йашында отурду патта да сайды паралары. О түкурәрди баш пармаана да дүз узларды йапраклары дизиндә. Ачан битирди саймаа, топлады паралары бир ески басмайа, баалады бир каави дүйнүк да чыкып дышары саклады казанчыны нерейи са. Бираздана ачты капуйу да деди:

— Хади, гиттик...

Колсуз чыкты дышары да оннар семеледиләр каранныкта, кимкерә синерәк сүүт аачларын алтларындан. Бир дар паткадан оннар индиләр Нистру бойуна. Бессарабия тарафындан гөрүнәрдиләр шылажыклар. Кайыкчы синди, бакынды сол тарафына, саа тарафына, илери да деди:

— Пани йатажан кайыын дибинә. Бән хызландыражам кайыы да су акынтысы кенди гөтүрежек бизи өбүр кенара. Ер граничерләр башларсалар атеш етмәә — атла су ичинә да верил Аллахын елинә.

— Исләә...

Колсуз чыкарды жебиндән беш атешли револьвери да дәндүрттү токмаа. Сарыучлу куршумнар тунук йалабыдылар ай шылаанда. Кайыкчы бакты она, ама бишей демеди.

Тунадан геләрди таазә солук. Акар су йалабийарды каранныкта да онун аар акынтысындан инсаннара да гечәрди несой са куветли дуйгу. Узактан да гөрүнәрди, насыл суда балыклар. Инсанын кулаана

майыл шырылдарды су кенар бойунда.

Адамнар бекледиләр, ачан булут каплады айы да тез пиндиләр кайык ичинә. Колсуз тутунарды саа колуннан, ама кайдыртты тафта елиннән да кайды, омузунан урулду канжайа, сорта йатты саа йанына, тутунуп сол колуннан кайыын кенарындан. Кайыкчы са не вар куведи итирди кайыы илери, атлаттырып кендини бир кач керә абанды кайыын кенарына да тырманды ичинә.

Су гөтүрәрди кайыы өбүр кенарына. Колсуз кушку йатарды кайыын дибиндә, кәәр бурнусуна кокарды зифтә, балык капчыына. Кайыкчынын планы өләйди, су айдайжак кайыы кум буруна кадар да орда истә-истемәз кайык урулажэк өбүр кенара. Ер бишей кайык урулмарса, озаман о ишлейжэк бабайкаларлан. Ама о биләрдә, ани кайык ләәзым кенди гечсин өбүр кенара.

Чыкты ай да кенардан атеш еттиләр. Куршун урду кайыын тафтасына да деликтән башлады чивдирмәә су. Таа бир кач керә атеш еттиләр түфеклердән. Ама булут генә капады айы.

— Саалыжаклан!— деди Колсуз да баш ашаа девирилди су ичинә. Кенара кадар калмышты бир кырк метра. Колсуз далды су алтына да үздү некадар үзә бежерди. Чыкарды кафасыны, алды солук сора генә далды. О тез етишти кенара, меклейрәк чыкты куруйа да бир минуда дөн-

дурдү башыны геери. О гөрдү, ани кайы-
кчы үзер геери, кайык са йаннамыш: су
долдурарды ону.

Колсуз алды елинä револьвери да ко-
пушту илери. О таныларды бу тарафы ис-
лаажа.

Иарым сааттан сора о етишти даажа-
за да йатты бир аажын аардында, сийре-
дерäk йолу. Дийштирди револьвериндä
куршуннары, чыкарды койнусундан бир
бомба да койду ону суртуун жебинä. До-
лайда бишей шүпелi ишидилмäзди. Кол-
суз калкты да гитти йол бойундан, тута-
рак сол колунда револьвери, хазыр ер бир
секундта йатмаа ерä да сыйырлмаа үзү-
мчүк ичинä. Ама некадар о гидärди хеп
дуйарды, ани бу керет та качырылды.

Станцияда о гирди бир евä да дийшти
куру рубайа, сора пинди поездä да саба-
ален етишти Галаса. Бир кырчмада о ич-
ти бир филжанжык рагы хем иди мама-
лига. Отурду бираз пенчерä йанында, ба-
кзрак сокаа. О севärди отурупта пенчерä
йанында бакмаа сокаа. О сансын бакар-
ды инсаннара öбур дүннäädан, Колсузда
оларды öлä бир фасыл бакыш, сансын о
ачык гөзлän уйарды. Ама бактынан йа-
кындан онун гөзлеринä, варды насыл де-
немää, ани онун гөзлери бакэрлар öлä ге-
рили, сансын оннар чыкарардылар нейн са
кинойа. Ама сааде о билärди, нейчин о ба-
карды öлä четин бакышлан. Колсуз сий-
редärди цараннары, сакатлары, диленжи-
лери, ангылары отурардылар сокакта.

Йалнайак ушаклара, ангылары качардылар йол бойунда. О гөрәрди оннарын забун суратларыны, йоргун гозлерини да бундан Колсузун ўраа долларды кин. Бу кин ләазымды она, ки дүүшмәә бойарларлан, оккупантларлан. Колсуз башладыды революция дүүшүнү таа илери да ону аарарды башка падишаалыкларын полициясы. Макар ки о ирми докуз йашындайды о етиштирдийди отурмаа капаннарда беш йыл. Уч йыл геери йапаркан бир бомба не-са бозулду да барыт копарды онун елини. Ама бу да дургутмады ону, о алышты, калды бир коллан, ама революция ишлерини бракмады...

Саат онбирдә гежә о булду филан сокаа, еви нердә йашарды Чарык Кости да урду пенчерейә. Урду да бекледи бираз, кимсей жувап етмәзди. Колсуз гечти евин өбүр башына да урду бүүк пенчерейә.

— Ким орда?— сордулар пенчерейә йа-клашып.

— Чарык Кости евдә ми?

— О ики бучук ай, насыл кайбелди.

— Насыл өлә кайбелди?

— Е сиз кимсиниз?

— Бән онун күйлүсү, анасындан-бобасындан селәм гетирдим.

— А-а-а... озаман гечин ичери.

Колсуз тез гирди аул ичинә. Капуйу ачты бир дәду да буйур етти ичери.

Колсуз чыкарды еменилерини, гирди хайада. Ичердә софра үстүндә шыларды

газ лампасы. Дәду отурду каршыда, тырнакларынан кашыды башыны да деди:

— Сайлер, сиз Костинин досту?

— Вар насыл демәә өлә. Биз бир сокакта буудүк.

— А-а-а...

— Да нерейи кайбелди Кости?

— Билмерим, кардашчыйм. Авшам үстү лафеттик оннан. Идик оннан бир жызылы мамалига, ичтик бир ока шарап да йаттык уйумаа. Сабаален бакэрым о чыкмэр, деерим кенди-кендимә, ажаба, не олсун оннан. Нейчин ишә гитмеер? Бакэрым, о йок ичердә. Сандым, ани гежә калкты да гитти. Сора ону чорбажысы арады. О са йок олду ба, сансын ерә гирди. Жандармериянын кишилери да гелди, бактылар рубаларыны, кийатларыны да сөледиләр бана, ер бишей сакларсам — жувап едейжиймишим женк законуна гөрә. Е не бән вар насыл саклайым? Не бән бандитми не? Кости өлә исләә чожукту, ама хеп йокту парасы. Хеп аалашарды, ани чорбажы зеедләрмиш ону, ийәрмиш жаныны. Бана калса, нестә Кости хастайды битки вакыт.

— Не хасталыклан?

— Билмерим, ама бана калса жен еринә аалашарды.

— Да-а-а... Е о генч адамды ба!

— Тә, бән да өлә дүшүнерим, ама о хеп данышарды, ани бу падишаалы ләәзым даатмаа бомбайлан.

— А-а-а...

Колсуз деди кенди кендисинä, ани до-
ору сөләрмиш Кости — акына ләәзым да-
атмаа.

— Сиз йоргунсуруз, гөрерим ани уйук-
ләрсыныз.

Колсуз ачты гөзлерини. О акынада уй-
укламышты.

— Да-да... Ölä уйкум вар.

— Ер истерсениз, калын Костинин иче-
риндä. Бән сиздән пара алмайжам.

Колсуз севинди гиби да жувап етти:

— Саа олунуз. Бән касабайы билме-
рим ислää, гежелейжäm сиздä.

Дäду гөстерди Колсуза ичери.

— Тä криват, дөшек, рубалары, кийат-
лары. Бән бишейä диймедим. Хеп дүшүне-
дим... ха, гележек, ха, гележек...

Ачаш дäду чыкты ичердән Колсуз бо-
шалтты жөплерини, койнусуну. Долдурду
бир торбайа еди бомба, үч револьвер. Со-
ра йатты кривата, өртүндү кырмызы бойа-
да йорганнан да каави уйуду. Тафта колу-
чу о чыкармады бу гежä.

* * *

Куйдä сабаады.

Боба Дүвенжи Митиш хем оолу Гори
ийәрдиләр сабаа екмеени. Оннар ийәрди-
ләр мамалига. Бир парча пийнири коймуш-
тулар сырча алтына да оннар банардылар
пийнирä да далардылар мамалигайа. Бо-
басы дейәрди:

— Мамалига, гөрдүн мү пийнири, гирбувазыма.

— А етежек ба, боба... Сән хеп йайманнанэрсын. Дүүндә, гечән пазар бир пачавра башладын имәә. Кырда сүреркән чыпак сойунардын.

Бобасы йутту таа бир парча мамалига да жувап етти:

— Шиндәән сора сойунамайжам.

— Нейчин?

— Зуртник Кирчу алды бизим топрамызы.

— Насыл өлә алды?

— Бән сана истемедим сөлемәә оолум, ама Зуртник алды мерамызы онуштан, ани веремедик боржумузу таа ики йыл геери.

— Е-е-ей! О хализ бойар олмуш ба... бән ону өлдүрежем!

— Öлдүрежем... Оннар сени таа тез кайбедежеклар. Ону үч киши коруйэр.

— Е не йапалым биз шинди?! Сән билерсин, ани бән бу гүзә истерим евленмәә. Шинди са бирдә калды сааде бир-кач койун.

— Дөрт койун, бир да кузу.

— Бир да кузу... Ама не бу дийштирер?

— О бишей дийштирмер, ама генә исләә.

— Гори сыкты дишлерини.

— Бән гөрерим, ани ләәзым булмаа Колсуз Панийи. О уүредежек не йапмаа?

Бобасы калдырды еллерини, сансын вериләрди есирләә.

— Оолум, сәан не душунмушүн? Колсуз Панийи аарэр бүтүннә падишаалыын жан-дарлары. О кач бойар хем фицер урмуш...

— Тә буну да бән деерим, е... Оннары өлдүрмедийинән бишей йапмайжан. Йашамак бизә олмайжак бу ромын оккупантлардан.

— Сән билерсин ми, оолум, ани кан дөкмәә о бүүк гүнәә. Аллаа бир керә да прост етмейжек сени, ер сән өлдүрерсән инсаны.

Гори силди дудакларындан трофалары, калкты ериндән.

— Да, боба, зенгиннәр да бизим гиби инсаннар, ама оннар иерлер йааны, ичерләр бийаз шарап. Биз са ер гүн иериз сениннән мамалига. Пийнир да дурэр сырча алтында. Исләә, ани сән бежерерсин имәә бусой. Нейчин Колсуз Пани дүүшер оннарлан? О верди емин, ани вережек өмурүнү, ама гөстережек, ани вар фукаараларын коруйаны.

Бобасы бакты гарип бакышлан оолуна, гөзлери азыжык суланды.

— Аха, аха... Онун бир колуну копарды бомба. Бак сенин кафаны айырмасын о бомба хем куршун.

Оннар икиси да чыктылар дышары. Хава сыжакты, насыл олэр йаз вакыды Бужакта, дуйуларды ани кыздыражэк.

Боба пек дүшүнәрди оолу ичин. О исләә бежерәрди окумаа да нерденсә булмушту түрлү политика кийатларыны да

гежә мум шылаанда окуйарды о кийатларыны.

Оол хем боба ачтылар токатчы ахырдан да койуннар чыкывердиләр аула. Гори хайдады койуннары чайыра отлатмаа.

— Оннар лафтан аннамэрлар, саадекуршундан...

Бобанын бу лафлардан сууду аркалары.

* * *

Колсуз Пани шансора йашарды ики афта Ион дәдуда, йатарды Чарык Костинин кривадында. Бу афта о етиштирди йапмаа чок иш. О булду ески бир достуну чингенейи да о адам гетирди она беш кила динамит хем ики парча бикифорд иплии. О ипликлери Колсуз истемедийди чингенедән. Ериф кенди узатты оннары Колсуза:

— Бак, даат өлә, ани парчаларыны да топлайамасыннар.

О демеди, кими даатсын, ама оннар икиси да исләә аннадылар кимин ичин гидер лаф. О чингенейлән Колсуз Пани отурдуйду капанда дөрт йыл геери.

— Саалыжаклан!— деди чингенә да гитти.

Ачан олду каранлык Пани капанды ичердә да башлады дузмәә бир бүүк бомба саатлан. О кендиси саатчы занаетыны да биләр ди. Бобасы бир вакыт, таа онбеш йашында вердийди ону саатчы занаетчы.

атыны үүренмәй. Ама саатчы өлө да Панидән олмады. Ону чекти революция. 1917-жи йылда о гиттиди Петрограда, орда гирди революцияа, сора гелди геери Бессарабияа да дүштү ромын оккупантларлан. Пай алдыды Бендер калкынтысында да.

Бир коллан бомба йапмаа йок насылды. О кенди аннады, ачан башлады топламаа бомбанын формасыны. Ләазымды йардымжы. Кими? Кими? Альберт өлдү, Курти хем Ристу өлдүрүлдүләр оккупантларын еллериндән, Трис капанда дурэр. Озаман ләазым лафетмәй Горийлән. О она йардым еттиди динл бир керә. Каави чо-жук, макар ки генчтаа. Жумаа гүну Колсуз Пани пинди поездә да гитти Бессарабияа Ренидән талигайлан етишти күйә.

Авшамды. Боба Дүвенжи Митиш хем оолу Гори бозардылар ахыры. Қойуннар азалдыды да о оннара динлди ләазым өтәй доору, сааде гөстерәрди, ани бурада бишей мал ләазым олсун.

— Митиш бати, Гори, колай гелин!— селәмнады адамнара Колсуз Пани.

— Саа ол! Ей сән ми ба Пани!

Гори бакты бобасынын суратына, севинерәк:

— Дедим ми бән сана боба, ани ләазым булмаа Пани батийи. Тә кенди гелди.

Колсуз гүлдү:

— Насыл вар бир лаф: «Сән бени аар-эрсин, бән да сени!»

— Ха буйрун ичери!

— Чоктан булушмадык,— деди Гори. Гори тутту бир кузунун бажакларындан да верди ону Колсуза.

— На ал кузужуу елинә да дуй, ани евә гелдин.

— Исләә кузужукларын вар.

— Исләә, ама аз калдылар.

Колсуз колверди кузуйу ерә да оннар гирдиләр ев ичинә.

Дүвенжи Митиш деди:

— Шинди иежиз бир парча екмек. Чыкар бираз шарап, Гори.

Бираздана оннар отурдулар софранын долайанында. Митиш бати дөктү шарап филжанжыклара, алды филжаны елинә да деди:

— Сайлер, Пани шүкүр, ани гелдин, унутмадын бизи. Сән билерсин, ани биз бобаны пек сайерыз, биз оннан пек исләә йашардык.

Оннар ичтиләр шарабы да башладылар имәә. Бай Митиш чыкармышты бир парча каурма нереденсә, ангысыны кесмишти дилим-дилим хем бир да чини таазә пийнир.

— Пани, сән сөлә таа чок му суртежек бу капышмалык. Не олэр дүннәәда? Сандык революция бизи куртаражак, йа са нейә бу чыкты ромунун елиня калдык.

— Не йапмаа, не йапмаа?— кызды Гобән бән билерим не йапмаа.

— Горн, — деди бобасы, — бән сана сор-
мэрым шинди. Сорэрым адама. Сус би-
раз.

Колсуз алды бир парча пийнир, екмек,
иди букасыны сора лафетти:

— Митиш бати, сиз буук адамсыныз,
не бән сизә варнасыл сөлейим? Ләәзым
куваламаа оккупантлары, зенгиннери да
ләәзым йок етмәә.

— Е олажак мы бу иш? Инанмэрым.
Бән кендим топраамы коруйамадым, па-
дишайа каршы коймаа кимдә кувет етир?

— Русняда сән шинди билерсин не
олэр, гидер Цивил жэнги, большевикләр
енсерләр бияз гвардияйы, сора бурайы
гележекләр.

— Зоор ишләр бизи беклер. Ама ха-
ди сиз лафединиз, benim вар таа бир пар-
ча ишим.

Бай Митиш чыкты дышары, Колсуз
деди Горийә:

— Сән ба кардашчыйм. Таа уйуйажан-
мы евдә? Истерсин ми дүүшмәә доорулук
ичин, революция ичин?

— Истерим, — осаат жувап етти Го-
рн, — бән беклердим сени.

— А-а-а! — гүлдү Колсуз да урду ди-
зинә чожуун тафта колуннан, — унутмадын
benim лекцияларымы, унутмадын...

— Билсән, не бән быктым бу сой йа-
шамайа... Герчек, не түрлү сән сакынмэр-
сын гезмәә йолларда. Сени бир кач керә
сордуйдулар.

Колсуз гея̄ урду чо̄жуун дизин̄а тафта колуннан.

— Бени чоктан аарэрлар да буламэрлар. Сян сөля башка иш, бобан колвержек ми сени.

— Бян она хич сормайжам да.

— Нейчин?

— Е не бян кучук ми?

— Сөлейжан, ани динл чок вакыда.

— Исләә.

— Озаман, вер бана бир ер да йат айым динненейим.

Ачан Колсуз ерлешти динненмәә, Гори лафетти бобасыннан:

— Нестә, бян гидерим Пани батийлан бир ерә.

Бобасы сусту бираз да жувап етти:

— Гит еер истерсән. Бян сана йок не верейим. Бак саде кору кендини.

Ертеси гуну Колсуз Пани хем Гори гиттиләр станцияя да орда пиндиләр поездә. Пазарды. Йолдан гечәрди инсаннар, талигалар. Оннар гидардиләр панайыра.

Гори бакты Панийә да деди:

— Ики афта геери benim бобамы панайырда дүүмүштү ики жандар.

— Нейчин?

— Онуштан, ани лафедәрмиш бир жамбазлан гагаузча. Сян билерсин, ани еерси жандар долду.

— Жандарларын куведи коркутмакта, савашэрларар хепсини коркутмаа.

Гелди сентябри. Бир гүн Колсуз Пани хем Гори индиләр поездән да йолландылар касабайа. Вакыт еркенди да гөрүнәрдилк думанжык.

— Северим, ачан думан,— деди Колсуз,— осаат вар насыл сакланмаа. Бир керә 1918-жи йылда кувалардылар бени солдатлар. Бән са атладым пенчередән да урдум бажаамы бир таша, шишти топуум өлә ани хич басамэрым айаама. Сакландым сыргааннык ичиндә. Гежә йарысыйды бу иш. Бекледим сабаа гелсин. Бакэрым бир талига гечер йолдан. О адам гетирди бени Нистру бойуна. Орда булдум бир сопа да семеледим, таман етиштим деренин бойуна, чыктылар үч граничер. Бән сыктым дишлерими да качарак етиштим су бойуна, өлә бир онбеш адым йаптым да атладым су ичинә. Геердән атеш етилләр түфеклердән пат... пат... Бени са акынты айдады ашаа. Беним да кысметимә бир койу думан конду су үстүнә. Колмайады думан делим-дешик йапажыйдылар беним кафамы...

Колсуз не са таа истеди аннатмаа, ачан көшедән о сокаа чыкты бир дизн арестант. Оннары коруйарды солдатлар ики тепели калпакларлан, түфекләр сүнгүлерлән еллериндә. Уйку серсеми солдатлар үфкели айкырардылар бири-биринә:

— Олун кушку!

— Аннадык!

Колсуз хем Гори дурдулар йол бойунда, бакарак арестантлара. Солдатлар куш-ку бакардылар пек та йаклашмайрак арестантлара. Илердә хем йаннарында гидәрдиләр капанда ишлейән адамнар да тутардылар елиндә фенер. О шафк гөстәрәрдә арестантлары, ангылары семеләрдиләр чамурлу йолда. Да бу шылактан арестантлары гөзлери шашыардылар нерейи басмаа да басардылар бири-бирини аякларына да баарышардылар. Солдатлара да гелерди, ани ким-са истер чыкмаа дизидән. Ансыздан солдатлары бири баарды:

— Качты ба, качты бири!

Солдатлар башладылар каптырмаа кундактарлан кимә разгелерсә. Баарардылар, ки арестантлар йатсыннар ерә. Бурада кимса чекетти дирешмәә — истемәзди йатмаа чамур ичинә. Солдатлар сүвәрдиләр. Бу вакыт хализдән сырадан чыкыверди бир арестант да копушту качмаа. Бир-ики солдат атеш еттиләр геердән.

Колсуз Пани дийди Горийә тафта колуннан да осаат чыкарды койнусундан бир граната, дийштирди онун колундан колуну да дишлериннән копарды алкайы, сора копушту качмаа да сыбытты гранатайы динл инсаннарын арасына, ама бир тарафа... Гүмбүр-р-р! Сансын думан каранниклан даалдылар бир секунда. Колсуз чыкарды таа бир граната да салды ону башка сокаан тарафына. Гүмбүр-р-р! Солдатлар йаттылар хепси ерә капайып кафаларыны. Оннара гелди, ани атеш едерләр

доздолайанындан, ани оннара атылдылар
болшевиклар. Бир кач солдат брайып тү-
феклерини качтылар дувар бойуна да йат-
тылар дережик ичинä.

— Качэрыз!— деди Колсуз.

Оннар икиси да копуштулар арестан-
дын аардындан да бираздан етиштиләр
ону. Иуфка, забун ериф качамазды хыз-
лы. О аар солуйарды.

— Эй!— баарды Колсуз,— коркма, гел
бурайы!

Арестант йаклашты оннара, сөлейәмей-
рәк бишей. Оннар учу гечтиләр парктан,
сора атладылар бир дувар ашырысы, геч-
тиләр айкыры сокаа, бундан сора гирди-
ләр бир аула, ордан чыктылар касабанын
кенарына да сааде бырда отурдулар дин-
ненмәä.

Колсуз данышты арестанда:

— Нердән сизи бурайы гетирдиләр?

— Кишневдан...

— Ләäзым сакламаа сени. Гележен ми
бизимнән?

— Гидежәм.

Оннар алатлан гечи-вердиләр ески ду-
варларын бойундан, буланарак чамурлан
хем түрлү гүбүрлүктән. Ачан емен айдын-
нанды оннар етиштиләр мош Ионун еви-
нә. Колсуз урду капуйа.

— Ким орада.

— Бән хем ики достум.

— А-а-а, Пани!

Оннар учу гирдиләр ичери. Дäду генä
йатты пата да өртүндү күрклән. Ону зе-

етлерди ер заман бу вакыт кемик асталыклары. Сарынарак күркүнә о деди:

— Сизи беклеер Мила, о Костинин йавкласу. Гелмиш сормаа, билмерсиниз ми нердә калды онун йариси.

Колсуз бакты Горийә, сора арестанда, сокту сол колуну жебинә да сыкты револьвери. Сора ачты капуйу башка ичери.

Софранын йанында отурарды бир гөзәл кыз. О гимнийди өрүлү кофтайа, узун кара сачлы инсанын майыл гозлериydi да. О утанжак кысмышты аякларыны, чекмишти кадифә етеени таа топуқларына. Елиндә о тутарды бир крокодил дерисиндән чантажык.

— Заман хайыр олсун!

— Кеметайорсуруз!

— Сиз Костийн ми аарэрсыныз?

Кыз калкты ериндән. Беллийди, ани о беклемеди, ани бирдән бурайы гирежеклар үч адам. О койду дудакларына пармакларыны да уүсүрдү бир кач керә, сора деди:

— Бән истедим сормаа, беким сиз биләрсиниз бишей, нердә о калды. Аклым хич ермеер.

Колсуз хем Гори, арестант отурдулар скемнелерә. Оннар билмәздилар не жувап етмәә, сора Колсуз деди:

— Бән кендим шашэрым, тә Ион бати аннадэр, ани авшам үстү Кости йатмыш уйумаа да сабаален хич чыкмамыш ичердән.

Кызын суланды гөзлери. О отурду скем-

нейә да башлады ааламаа. О чыкарды еиндән басмажыыны да силәрди йашларыны. Буук кара гөзлери онун йалабыйардылар тунук лампа шафкында.

— Нейчин, нейчин о бана бишей сөлә-
меди...

— Сиз окадар өлдүрмейин кендинизи.
Ким билер, беки о таа гележек...

Кыз генә аалады.

— Дуйер жаным, ани йок о шиндәән
сора бу дүннәда.

Сора кыз калкты ериндән.

— Ер ишидәрсениз онун ичин бишей,
верин бана хабер.

— Нерейи?

— Беним адресим: чичек сокаа — кырк
ики, соражэйныз Милайы.

— Мутлак, ер бишей уүренерсәк оса-
ат булажэз да сөлейжиз.

Кыз чыкты ичердән. Ондан сора кал-
ды бир гозәл, инжа француз духиси.

— Да-а...— деди Гори.

Колсуз данышты арестанда, ангысы
осой да сессиз отурарды көшедә.

— Адын насыл?

— Мунгян Сильвиу.

— Дост, йа сән тез динш бу рубала-
рыны.

Гори чыкарды Костинин бир костүму-
ну.

Бираздана оннар отурдулар софрайа
имәә екмек. Колсуз чаарды дәдуйу:

— Ион бати, отур бизимнән имәә, вар
бир парча сужук.

— А саа ол, оолум, жаным чекмеер.
Чожуклар идиләр да йаттылар диннен-
мәә. Уйудулар таа үүленедан. Калктылар,
йыкандылар. Мош Ион йокту. Колсуз ка-
пады капуйу килидә да деди:

— Шинди ләәзым олажэк хазырламаа
бир бомба бизим душманнара.

— Не-не?— соруштурду Сильвиу.

— Иш йапәжэз ба,— гүлдү Гори.

Колсуз чыкарды сандыктан бир торба
динамит, бир тенеки шуруп, несой са де-
мир парчалары, бир күчүжүк саат.

— Нейчин бу бомба?— генә сорду
Сильвиу.

— Ләәзым ба, ләәзым...

— Сени нейлән куртардык, аннамадын-
мы?— деди Гори.

— Бу бомба йапыләр иш ичин.

— Бак сән анэр! Гори диил насыл
сән. Арестант аннэр бу ишлердән олмалы
бир парча. Бежерерсин ми йапмаа бом-
ба?

— Бежермерим.

— Е озаман, сән да уүрен.

— Бән кайылым...

Оннар бүтүн гүн чалыштылар дүзмәә
о бомбайы да ертеси гүнү бомба хазырды.

Кимә гележийди аклысына, ани бу ев-
жеездә вар букадар динамит, дәду Ион да
йатарды башка ичердә да умурунда да
йокту не оләр онун йанында.

— Беним жаным ажээр оннара, кимә
йарайжак бу бомба.

— Кимә о йарайжэк она диил ләәзым

жанын ажысын. Оннарын жаны ажымэр
бүтүн инсана.

— Е йок му насыл бир кач граната ат-
маа бизим жандармерияа бизим куйдә?—
сорду Гори.

— Куйдә буну йапмаа, файдасыз, са-
аде кафаны ужуз вережен да окадар. Дур
алатлама чожок.

Бу вакыт ким са урду пенчерейә ды-
шардан. Чожоклар фырладылар ерлерин-
дән да бакындылар бири-биринә. Сора ал-
дылар револьверлери еллеринә.

— Тез топла хепсини сандык ичинә!—
деди Колсуз да койду револьвери жеби-
нә.

* * *

Трак, трак, трак...

Хепси ким варды ичердә кушку сесле-
нәрдиләр, олмасын капу аардында поли-
ция бишей? Йарым саат геери Ион бати
гиттийди касабайа алмаа кендинә илач.
Капууу ләазымды ачсын о кенди. Не йап-
маа. Колсуз дурду бир-кач минут капу
аардында, о исләә биләрди, ани аннама-
дыйнан исләә ким гелмиш, диил ләазым
ачмаа капууу. Бу принципи о исләә кул-
ланарды. О сорду капу ашырысы:

— Ким орда?

— Афединиз, бән фабрикадан, нередә
ишләрди Чарык Кости. Гелмеди о евә?

Колсуз Пани койду револьверн жеби-
нә да ачты мандалы капуда. Капу ачыл-

ды, гыжырдайып ески бааламаларда. Капу онундә дурарды бир бүүк бурнулу ериф. Ажаба, динл ми о агент ба?

— Кости гелмеди. Мош Ион аннатты, ани Кости биткигүннердә пек прост дуйармыш кендини, астаймыш жан евиндән. Бекки больницалара дүштү. Ким ону билер? Ериф саллатты башыны.

— Олмалы олсун, Кости битки вакыт пек чекишәрди чорбажыйлан. Сөлерсиниз, ани гөрмединиз Костийн. Йок бишей, бән аннадажам чорбажыйа. Саалыжаклан!

Ериф гитти, ама фасыл адамды о, ким билер не варды онун неетиндә.

Колсуз Пани капады капуйу, койду мандалы, гечти каранлык хайаттан да гирди ичери. Сильвиу хем Гори бактылар онун гөзлеринә.

— Не ва, ким гелди?— сорду Гори.

Колсуз кысты омузларыны. О кенди да аннамады — ким бу адам. Ама ичиндеки дуйгу аннаштырарды Колсуза, ани о ериф динл полициядан. Да таа сора, гечирдийнән бу дуйгуйу ичиндән Колсуз жувап етти Горийә.

— Гелмиш бир ериф, деди ани фабрикадан нередә ишләрди Кости. Бана калса динл полициядан. Сиз гөрмединиз ми онун сурадыны?

— Гөрмедик.

— Прост. Бән са истедим сөлемәә сизә, ер гөрерсиниз ону таа бир керә, осаат сөлейәсиниз бана. Зерә ләазым олажак дийштирмаә квартирайы.

Оннар генә отурдулар софранын бойуна. Колсуз чыкарды бомбайы да генә башлады аннатмаа, насыл ону топламаа. Ачан Колсуз хепсини генә аннатты, Сильвиу сорду:

— Пани, сән санэрсын, ани бир-ики бомбайлан вар нижә йыкмаа буржуа падишаалыныны мы?

Колсуз урду софра үстүнә бир кач керә тафта колуннан, сора бакты Сильвиунун гөзлеринә.

— Сән аннамайжан бени.

— Бән коммунист, онуштан каблетмерим терроризмайы. Русун падишаасыны кач керә саваштылар өлдүрмәә. Өлдүрмүшләр да сора, ама не файда олду бундан?

— Бән да исләә билерим марксизмайы, диил таа прост сендән. Билерим, ани буржуазийа йок биздән жан ажымасы.

— Сән билерсин исләә теорияйы. Ама йапәрсын башка түрлү.

— Шинди биздә бир неет вар-куртулмаа оккупантлардан.

* * *

Достлар отурурдылар да йапардылар план, нижә даатмаа жандармерияйы, ачан гелди Ион бати да буйур етти ичери Милайы. Кыз гирди ичери, тутарак елиндә бир чыкы.

— Не олду?— сорду Колсуз.

Мила силди йашларыны да койду чыкыйы софра үстүнә.

— Тә, гетирдиләр онун рубаларыны. Костийи алмыштылар капана да дедиләр, ани истемиш качмаа ордан да урмушлар куршуна.

— Бей, бей, бей!— тутунду сол колунан Колсуз да капады гөзлерини саа колуннан.

— Оннара бу өлүм ичин таа сорулажэк,— деди Гори.

— Бак сән душманнара, не йапмышлар,— сөледи Силвиу.

Ансыздан Колсуз калкты ериндән, сансын гелди кендисинә:

— Мила, е нердән жандарлар билди, ани сана гетирмәә Костинин рубаларыны?

Мила кенди дүшүндү гиби бираз, сансын гелди кендисинә да жувап етти:

— Олмалы оннара Кости сөледи биткидә.

— Йок насыл олсун, Кости бишей сөлемеди, бән ону билерим. Бу иши сигуранца маасус йапты. Оннар гетирдиләр өлүнүн рубаларыны сана да шинди беклерләр, нерейи сән гидежән. Сән са гелдин кәәр бурайы.

Хепси калктылар ерлериндән.

Колсуз насыл са фасыл ойнатты тафта колуну да деди:

— Кардашлар, тез ләәзым качмаа бурдан!

Дышарда шиндәән сора каранныкты да бираздана ләәзымды гелсин гежә, бун-

ачан алдыйдылар ону ромын аскериня. Ики афта о сакландыйды саманныкта, орадайды онун досту бир ериф да нейчин са чыктыыйды да осаат тутулдуйду жандарларлан. Сора туттулар Кирчуйу да. Топладылар оннары заваллылары йакын кырк киши да йолладылар Галаса, орадан таа отаа, нерейи са Букурешин йанына.

Уч ай ууреттиләр оннары топчу.

Ачан илк керә Кирчу гөрдү топу йақында да она дедиләр, ани ләазым билсиниәр ону бозмаа хем дүзмәә, она чиркин гелди ондан ани ууренмеежек да вар чок дүүлсүн илердә.

Илк пазар, ачан оннарын режиментини гетирдиләр клисейә, о йаклашты плутоньер-манжура.

— Домну плутоньер-манжур, истерим сормаа бир иш. Чучу йолламыш бана бир-кач лей. Беким гөстерерсиниз нередә вар насыл бән оннары аржайым. Буйур едерим сизи кырчмайа, бүүн пазар, беким бирер филжанжык шарап ичериз...

Плутоньер силди аннысыны басмайлан. Хава кыздыарды бүтүн аарды солумаа.

— Тә, бурада вар бир кырчма.

Кирчу, плутоньер-манжур хем ики сергент гирдиләр бир күчүжук кырчмайа да Кирчу алды дөрт ока шарап бир-кач да курудулмуш балык. Ачан даттылар шараптан да бираз шеннендиләр, Кирчу сорду:

— Домну плутоңьер-манжур, коркэрым,
ани үүренемейжам бу топу.

— Олмасын коркун. Үүредежез.
Сержентин да бириси екледі:

— Бән сени койажам илин ерә. Орда
йок не бежермәә. Бән гөрерим, ани сән
исләә адамсын.

Дышарда сыжакты, бүтүн салкым йап-
раклары бозармыштылар. Кырчма ичиндә
са серинди. Шарап енез маазадан. Лаф-
лафтан Кырчу олду дост плутоңьерләи. Он-
нар чыктылар кырчмадан, ачан солдатлар
чыктылар клиседән.

Ики ай гечти зоор, ама Кырчу үүрен-
ди бишей-бишей бу ени йашамакта аскер-
ликтә. Августун ирмисиндә 1944-жү йыл-
да солдатлар казармада башладылар топ-
ланмаа да лафетмәә, ани Кырмызы Аскер
даатмыш немцелери хем ромыннары ге-
чән дүүшлердә. Бүтүн гүн сааде бу иш
ичин лафедәрдиләр. Ама кимсей башадан
билмезди не олажэк.

Дөрт гүндән сора гежә йарысы Кыр-
чуйу уйандырды капрал.

— Мир падишаалыкта курулду!

— Несой мир?

— Романия олду Руссияйлан бир.

— Е буну нәбажэз?— сорду Кырчу да
гөстерди пармааннан аул ашырысы, нере-
дә дурардылар немце батальону.

Капрал кыеты омузларыны. Кырчу са
дүшүндү: «Йа карышмалы, йа иши...
Бул ужуну да куртар кендини».

Режимент бу вакыт йатарды дышар-

унутту, ани бишей имеди бүтүн гүн, йаклашты о сатыжыйкайа да деди:

— Мари кыз, йа вер бана беш карбоналык алма.

Кызчааз тез-тез, сансыл коркарды, ани о гидежек, йакышыксыз, гиришти долдурмаа торбайа алмаларыны хич бакмайрак адама. Колсуз верди кыза парайы, таа чок некадар ләазымды да алып торбайы гитти илери. О отурду бир скемнедә, иди бирки алма. Аач карына онун башлады ажымаа урәә. Ама онун жанында не са исләә дуйуларды.

Авшамнарды. Инсаннар хепси гидәрдиләр евлеринә. Колсуз йолланды бир саклы ерә гежелемәә. Онун жанында варды бир бүүк умут, ани гележек бир гүн да дүннәә дийшежек исләйа.

ИКИ КАЧАК

— Бән олайдым сенин ериндә, чоктан евә качажыйдым,— деди Драгуш Кирчуйа. Сора о истеди таа несә еклемәә, ама сусту да таа излы тутунду силмәә түфәә. Кирчу да бишей жувап етмеди Драгуша. Кенди о чоктан дүшүнәрди бу иш ичин, ама буүк корку үреендә ашларды ону; ачан дүшүнәрди, ани вар насыл тутеуннар. Ики афта геери бүтун режиментин онүндә куршуна урдулар ики аскер ангылары дийшмиштиләр цивил руба гитмиштиләр кенди күйлеринә. Кими са дуймүштүләр сарфош олуп. Кирчу кенди гөрмедийди несой бу иш олмуш, ама аннадардылар пек чиркин.

Кирчунун башында варды умут бракып да качмаа аскерликтән, ама, ачан о гетирәрди аклысына, ани вар насыл тутеуннар бирдән аар оларды она. О таа Бессарабияда дуйдуйду, ани гиреп белайа,

дан оннара геләрди, ани шиндәән сора ев сарылы душманнарлан. Ама йок не йапмаа? Оннар дедиләр Ион батийа, ани гиндерләр гезинмәә да чыктылар дышары да сапа-сапа сокаклардан йолландылар касаба кенарына.

Бурада оннар булдулар бир күчүжүк кырчма да гирдиләр орайы. Таа илин солуйарак достлар ерлештиләр көшедә бир софра долайанында. Официант гетирди ики шишә шарап хем дөрт филжан. Койду имәә.

— Гори, дөк!

Шарап дөкүлдү филжаннара да йалабыды тунук шафкта. Ачан хепси алдылар филжаннары еллеринә, Колсуз деди:

— Кайбеттик биз бир паалы достумузу, Костийи. О хализ революционерди. Рааметли олсун!

Оннар ичтиләр диби куру, Мила да ичти шарабы хем башка ааламазды.

Оннар сустулар бираз, Колсуз деди:

— Ләәзым даалмаа, ким нерейи. Бән калажам бурада. Ләәзым таа одешмәә Кости ичин. Сән Сильвну олмалы гидежән Кырмызы Аскерә, ләәзым гечәсин Ниструйу.

— Сән нерейи, Гори?

— Бән да гидежәм Кырмызы Аскерә. Мила кенди деди:

— Бән да оннарлан гидежәм.

— Озаман исләә,— сөледи Колсуз.

О чыкарды койну жебиндән бир бас-

ма пара, айырды ордан йарысыны да верди Сильвиуя.

Оннар чыктылар кырчмадан караннык дышары да сармашып хепси гиттиләр кенди йолуна, айырып бирәр сапа сокак.

* * *

Бир айдан сора Колсуз Пани коллады незаман жандармедияда топландылар хепси офицерләр да сыбытты орайы бир бомба. О исләә хазырландыйды бу диверсияя да качты, тутамадылар ону озаман. Да аач, гүрүлдейрәк үреклән о гелди касаба панайырына алмаа бишей имәә. Хем о биләрди, ани ону панайырда аарамай-жаклар. О бакынды аач гөзлериннән сыр-алары, алмаа бишей имәә. О йолланды алсын йарым сомун екмек да бу заман денеди зенгин сатыжыларын араларында бир забун кызчааз, ани сатарды алма. Алмалар диилдиләр кырмызы хем гөзәл, ни-жә йанындыкыларын. Оннар куртлуйдулар хем ешилдиләр. Колсуз бакты о алмалара да истеди гитмәә илери. Ама ачан о йолланды гитмәә, денеди, ани о кызчааз гарипси бакарды она, беллийди, ани кимсей денәмер ону бу панайырда. Сарп далга гечти Колсузун үреендән. О дуйду, ани йок насыл гечсин да алмасын бу кызчаазын алмаларыны. О кенди үреендә дуйду, насыл сеvineжек кызчааз алып елинә бир кач пара, санып, ани онун да алмалары ләәзым олдулар инсаннара. Колсуз

да. Салкым аачларын йаннарында бир чыбыктан өрүлү, аул бойу, бир үчүз метра күчүжүк даажазын йанында ерлешмиштиләр немцелерин зениткалары. Гежя дилди караннык да, исляа бактынан, вар насылды гөрмйя немцелерин топларыны. Кирчу калкты ериндән, йаклашты санинеля.

— Нерейи гидерсин, ба?

— Пынара, су ичмйя.

— Гит, гит ама бак немцелеря урулма. Сян билерсин, ани биз оннардан шиндяан сора душман.

— Билерим зеер.

Кирчу гелди пынар йанына. Кофа суйлан долуйду. О ичти-ичти да хеп дойамазды. Да ачан ичти бүтүн шишинжя, аннады, ани коркудан титирер бүтүн. О гитти бир тарафына отлук ичиня, йатты бираз үзү койну. Бишей ишидилмязди. Бираз бираз корку гечти да о дөндү аркасы үстү. Йылдызлы гөк бакарды биткисизликтан хеп о алтынжык ресимнериннан. Кирчу гиришти аарамаа Керван-кыран йылдызы. Дядулар аннадардылар, ани бу йылдызын бетериня незаманса олмуш бир бүүк женк... Гидярмишләр аскерләр женга да бир аскери гөз-кулак олсун хем баксын, ачан чыкажэк Сабаа йылдызы калдырсын бүтүн аскери да гидежекляр илери, гирмйя дүүшя. Аскер уйуклээр да ачан уйанэр шашырэр Керван-кыран йылдызы Сабаа йылдызлан. Бак Керван-кыран йылдызы чыкэр караннык олдуинан

да кайбелер сабаа йаклаштыһнан, хем кайбелер таман о ердә нередә пейда оләр Сабаа йылдызы. Онуштан аскер, уйку серсемлийндән, санэр, ани Керван-кыран йылдызы — Сабаа йылдызы, да калдырэр аскерлери таа сабаа гелмедийнән. Армия гидер илери да гежә чекедерләр дүйшү. Бу бетерә кайбелер чок инсан...

Кирчу гечирди аклысындан бу легендайы да дүшүндү: «Некадар жөнк олмуш дүннәәда, сааде инсан кайбелер бошуна. Шинди да о ләәзым кайбелсин билнмер нейчин... 1940-жы йылда несой дийшилдиди йашамак, жандарлар йок олдуйдулар куйдән. Инсана топрак верилди. Сансыл таа илин олду топракта гезмәә, өлә олду бол йашамаа. Е русун аскерлери, не исләә чојуклар оннарын арасында варды, сансын кардашларын сенин, не бир излылаф. Офицерләр чифтчиләрләи еллешәрдиләр...

Кирчу уйанды пынар йанында шаматадан. Ачты гөзлерини да гөрдү, ани ики аскер оннарын рејиментиндән йыканэрлар пынар суйунан. Кирчу чыкты отлар нчиндән.

— Эй, нередә калдын, ба? Сени капрал сорду.

— Бән гелдим су ичмәә.

— Сән билерсин ми, ани немцеләр гежә йарысы калкып гитмишләр.

— Исләә, ани гитмишләр...

— Кирчу, е сән не дурэрсын таа бурада?

чин? Отуз едидә дүүдүм бир жандары.
Еди йыл чектим бу зеети».

Оннар идиләр исләә бир парча пий-
нир, ичтиләр бирәр ока шарап, сора кес-
тиләр бир карпуз да чыктылар панайыр-
дан.

— Шинди нерейи?— сорду Кирчу.

— Евә, батижиин!

— Бессарабияя!

— Аллахын йардымыннан!

* * *

Оннар йаттылар гежелемәә генә пап-
шойлук ичиндә.

— Сабаа гечежиз Пруту да биз евде-
из. Хич инанмэрым, бря!

— Гечирмишиниз сиз, Лоди бати, зо-
ору.

— Сиз билерсиниз, гечән гежә гөрдүм
душүндә евдекилерини. Оннар хич бил-
мерләр саамы бән, оса өлү ми.

Папшойлук ичиндә оннар булдулар
бир карпуз да идиләр ону не калмышты
дүндән. Дойундуйнан, оннар чыктылар
папшойлук ичиндән бир күй кенарына.
Лафедерәк, оннар денемедиләр, насыл
чыктылар кәәр немцелерини үстүнә. Бура-
да аачлар арасында варды үч машина.
Бир машина долуйду ранен, баалы сурат-
лары канны бийаз бинтлерлән. Бир ма-
шинанын йанында дурардылар еди-секиз
немцә кара рубаларлан автоматлар асы-
лы енселериндә. Качаклар гөрдүйнән бу-

ну, осаат дөндүләр геери папшойлаа, ачан сесетти:

— Хальт!

Оннары чектиләр машина йанына. Отуртулар ерә. Бу иш олду өлә ансызындан, ани качаклары тутту сансын сыклет.

— Ей! Уражаклар куршуна,— деди Кирчу,— ей, деерди бизим боба, ей, деерди, ани бу немцелер фена бей!

— Олма коркак. Тут кендини.

Бу момент оннары калдырдылар ердән да бир немцә доорудуп автоматы оннара, гөстерди ченесиннән папшойлаа доору. Качаклар гиттиләр немцә да аардларындан. Оннар гечтиләр аачларын арасындан, йаклаштылар папшойлаа. Бу сат бай Лоди атлады, насыл кеди немценин үстүнә, тутунду автоматтан да чекти кавалыны, баарды:

— Кач, ба Кирчу... Папшойлаа!!!

— Хальт!

Немцә савашарды чекмәә автомады, ама бай Лоди асылды онун үстүнә да бракмазды. Немцә тепмеледи ону, ама бай Лоди сансын йапышмышты она.

— А-а-а!— баарды немцә.

Онун сесини ишиттиләр машина йанында немцеләр да качарак гелдиләр дүүшеннерин йанына. Немцә са бастырды тетәә да автомат атеш етти, ама бошуна ерә. Куршуннар даалдылар топрак үстүнә, насыл ийри толу.

Йардыма гелән солдатлар айырдылар бай Лодийн немценин автомадындан да

умутланарды пинмәә поездә. Гидә-гидә доору, о йорулду да, йолуп бираз папшой сапы, о йатты оннарын устүнә да уйуду. О гөрдү бир дүш, насыл ону чыкардылар саманныктан жандарлар. Душманнарын бириси сокту саманнык ичинә бир узун парды да гиришти гездирмәә ону ики та-рафына. Сопанын ужу урду Кирчунун ка-фасына, тырмалады енесени, ама о хеп чыкмазды, ачан сопа урду аазына да пат-латты дудакларыны, Кирчу йапты: «Ох!» да жандарлар ишиттиләр.

— Чык зерә сүнгуйлән саплайжэз!

Кирчу чыктыды саманныктан, насыл бир тылсым. Сачларында долашмыш са-ман, енеси тырмалы, аазы канэр. Жан-дарлар гүлдүйдуләр да хайдадыйдылар ону аскерә.

...Кирчу ачты гөзлерини да узун пап-шой кочаны араларындан гөрдү йылдыз-ды гөку. Сора калкты, силди чапаклары-ны, алды торбасына да йолланды. О гит-ти бир саат кадар папшойлук ичиндән. Ай-дыннанарды, ачан о чыкты демир йолун бойуна.

— Эй, йа дур ва!— ишитти о ансыздан. Кирчунун кесилди бажяклары. О дөн-дү да гөрдү бир солдаты түфек асылы ому-зунда.

— Невейи гидерсин?

— Евә. Бессарабияя.

— Нердән?

— Филан ердән...

— Гит, гит. Бән да сабаа качажам.

— Нердә вар насыл пинмәә поездә?

— Гит демир йолун бойундан да ики километрадан сора чыкажән станцияя. Орда олур-олсун пинәсин.

Кирчунун жаны гелди еринә да йарым сааттан сора о етишти станцияя.

Уулендән сора о пинди бир поездә Галаса кадар. Сабаален ертеси гүнү о гезәрди панайырда. Панайырда варды инсан, сатыларды шарап, варды пийнир, екмек. Гечеркән сыраларын йанындан Кирчу гөрдү бир камбурлашмыш, ченгел гиби, адамы. О гинимийди бир ески суртуклан, еннери сувалы, башында бир сойук калпак кечи дерисиндән.

— Лоди бати!

Адам сарсыды артык бу ансызындан сестән. Сора бакты Кирчуйа:

— Ким сән, ба?

— Бән Кирчу, Жиба Саунун оолу.

— Ей! Сәнсин ми батижнин!

— Беним ва!

— Е-е-е!

— Сени зоорлан таныдым!

— Бән капандан качтым.

— Бән да службадан!

Оннар икиси да башладылар гүлмәә.

— Лоди бати, бендә вар үч пекшир, насыл саталым оннары?

— Вер бурайы!

Йарым сааттан сора оннар отураддылар кырчмада да ичәрдиләр шарап, Лоди батиси аннадарды: «Бана верилди ирми беш йыл капан. Сән билерсин ми ней-

Ачан Кирчу гелди режіментä, о гөрдү, ани йарысы аскерлерин хич йок.

— Нердä калан солдатлар, ба?— сорду о капрала, ангысынан булушту ансыздан.

— Гиттилär куйä шарап ичмäя.

— Е капитан нердä?

— Гитти нерейи са.

— Е шинди не йапажээ?

— Гормерсин ми не олэр?

— Сеннижилään не йапажаз?

— Хич аклым ермеер...

Кирчу гитти аскерлерин йанына, ангылары нерденсä гетирмиштилär талигада бир фычы шарап да түфеклен атеш едип делдилär ону да шинди ичәрдилär. О долдурду флајкасыны шарап, ичти йарысыны, сора долдурду ону аазына катар да асты кайышына. Иди бир парча пастырма, генä о талигадан.

— Нердän буннары алдыныз, ба?

— Куйдä бойар качмыш, хепсини бракмыш. Вар насыл мы бракмаа бозулсун. Гунäя... Ха-ха-ха!

Уүленедäk хепси аскерлär олдулар кефли. Кимиси йатарды аач алтында сарфош. Кимиси гезәрди куй ичиндä. Кирчу да иип-ичип ислäя гөлгедä йатты.

Уүлендä гелди капитан. О гелди атлы бейгирдä. О гөрдү, ани аскерлär даалмышлар, чыырды хепси солдатлары да неса чекетти оннара аннатмаа, ачан йолда ишидилди гүрүлтү да, сарсыдарак топраа көшедän чыкы-верди бир танк кырмызы

йылдызлан йанында. Танк несой са излы геләрди осой да ансызын дурду да гериси калкты, сора колверди кара түтүн да йаваш-йаваш гүрүлдейрәк дөндүрдү башнясыны. Танкын ачылды йукаркы капаа да ордан чыкы-верди бир генч, карагөз офицер медальяларлан гуусүндә.

— Ким русча аннэр?— сорду о.

Кирчу биләрди русча. О калкты ериндән да йаклашты рус офицериннә.

— Бән аннэрым.

Ромын капитаны йаклашты оннара да елешти рус офицериннән.

Кырмызы Аскер лейтенанты деди:

— Сөлә, ани үч саадын ичиндә гидәсиниз бурдан, ангы тарафа истерсәниз.

Кирчу чевирди ромынжайа не сөледі лейтенант.

— Исләә, гидежиз Букурештә,— жувап етти ромын капитаны.

Бундан сора лейтенант верди честь да пинди танк ичинә. Танк дөнүп сарсытты ери да гитти.

Авшам үстү режімент йолланды Букурешә. Йолда Кирчу качты. Илери таа о булдуйду күйдә кендинә цивил руба да соктуйду оннары торбасына. Хем бойарын евиндән алдыйды үч пешкир.

Кирчу сыйырылды, таман ачан режімент гечәрди папшойлук ичиндән. О гириверди балабан папшойлук ичинә да бекледі солдатлар гидинжек. Сора сыбытты түфәә бир тарафа, дийшти рубаларыны да йолланды демир йолуна нередә о

чектиләр адамы бир тарафа. Бай Лодинин башындан дүштү кечиндән калпак да о шу узун суртуундан бензеди бир ихтәәр бабуйа. О дүштү аркасы үсту, онун гөзлеринә ачылды булутсуз маави гөк хем йа-лабыды онун гөзлериндә. О савашты калкмаа, ама калкамады, онун дөнүрдү башы да онуштан о, савашарак калкмаа, йанарды йа бир тарафа, йа өбүр тарафа. Ама о хеп савашарды калкмаа, тутунарак куру топачлардан өлә каави, ани куру гүнештан топачлар уфаланардылар онун аучларында да узун чок вакыт кыркылмадык тырнаклары алтлары доллардылар топрак...

Кирчу са качарды папшойлук ичиндә. Папшой сапларды, кесәрди сурадыны. О көстекленерди, дүшәрди дизчөк, калкарды да генә копушарды качмаа. Качаркан о ишитти автомат сык-сык атеш етмеклерини. Сора орталык сусту да ачан Кирчу таа биркерә дүштү үзү койну о ишитти узак, ама хеп йавашайан машина сеслерини.

ЖАНАВАР ИОРТУЛАРЫ

Үчүз йылдан сора, ачан кырк гагауз кызы, өрүйүп пеликлерини атладылар Калнакрадан, онун бир үүсек кенар ташындан Кара деңиз ичинä, ки калмасыннар османнара есир, Совет Куведи куртарды Бессарабия халкларыны ромун оккупантларындан да гетирди сербестлини бизим инсана.

Бана гөрүнәрди узак думан арасындан о кызларын кара сык пеликлери, насыл оннар сөктүләр о аар сачларыны, сыбыдып ерä өкүз буйнузундан йапылы таракларыны. Сора о кырк кыз өрүдүләр сачларындан бир пелик да алатладылар суйа. Түрклерин са гемилери салланардылар су үстүндä, ешил далгалар урулуп гемилерин ашаакы тафталарына, йапардылар көпүк.

Түркләр бракмазмышлар гагаузлары кывратсыннар быйыкларыны, нечин ани

йазылы, ани 1205-жи йылда Андрионополи йанында жектә, болгар аскерлериннән билә вармыш ондөрт киши куман «дил ваатиз едили». Историядан биллинер чок исләә, ани бу вакытлар динсиз кыргызлар гечәрмишләр христиан дининә.

Гагаузлар ичин генә башлээрлар йазмаа уүренишиләр, йолжулар, ангылары гечмишләр Балкандан XVII-жи исирдә. Бу йылларда зоормуш айырмаа башка христианнырдан, ангыларыннан бөлә йашармышлар Добружда, Грецияда, Македонияда, Түркияда. Шиндәән сора гагаузлар гинәрмишләр, нижә уйәр чифтчийәдими руба, чарык, гөлмек, калпак, кушак; карылар: фистан, кофта, чембер. Да бу вакытларда, ачан гагаузларын арасына дүшер түрк путешественни Эвлия Челеби о сааде йазәр гагаузларын дили ичин. Доорудан демәә Челеби йазмээр, ани булушмуш гагаузларлан. О деер оннара «читак». Ама биз билериз, ани Александровкада, Болград районунда йашээрлар гагаузлар, ангыларына долай куулердә дерләр — читак. Бу иш гөстерер, ки Эвлия Челеби йазмыш кәәр гагаузлар ичин. Түрк билгичи йазәр, ани читакларын лафлары уйәр түрк дилиннән, ама сора о гөстерер бир сыра лаф, ангылары йок түркечедә. Тә о лафлар: пайтал, кавра, айди, верейм хем таа башкалары.

Чок соруш дуудуртту этноним «гагауз». Билгичләр Куруоглу С., Маруневич М., Губоглу М. йазәрлар, ани гагауз о ески

этноним «гök-огуз». Сайылэр, ани гök-огузларын ичиндән чыкмышлар бүүнкү хаяклар: түркләр, азербайжаннар, туркменнар хем гагаузлар. Профессор Н. Баскаков булэр, ани аад «гагауз» гелер ески огузларын бир бөлүүн аадындан — «хак-огузлардан» (хакына, аслы гагауз) — бундан — гагауз. Кääр бөлә да сайэр йазыжы Танасоглу Д. Буну о исләә гөстерди романында «Узун керван».

Гагаузларда вар түркү. «Оглан». Бу түркүйү халк корумуш евелки вакытлардан. Ама ким о «Оглан», нередән бу лаф. Буна жувап вар насыл булмаа ески татар-монгол летописьлериндә. Бир кийатта XIV асирдә йазылы, ани хан Тохтамыш йолламыш Тебриз касабайа аскери «12 огланнан Джучи ханын сойундан». Бу йазылар белли едерләр, ани огланнар татарларлан аскердә измет едермишләр, макар ки огланнар ханын йакын хысымнарыймышлар, оннары койармышлар бинбашы да узбашы да, булунармыш арада онбашы да. Ама хепси огланнара вармыш привилегия, ангылары дүшәрмиш пайына сааде царь дамарындан чыкма инсаннара. Онуштан олмалы чалынэр түркүдә бүүк сайгылыклан:

Оглан, Оглан, йалабык чобан...

Теорияйы, ани гагаузлар чыкма пойраздакы түрк сенселериндән каавилеер этнография фактлары. Буну чок исләә гөстерер «Жанавар йортулары». Хер бир кү-

да оккупантлара каршы... Хотин, Татарбунар. Хепси миллетләр дүшмушләр куртулуш ичин, историяда калмыш гагаузларын фамилиялары: Арабаджи Н., Арабаджи В., Пеев Д., Таукчи С., Балжи Ф., Кара В., Кыса Х. хем таа башкалары.

Бекленилмиш куртулуш гелмиш 1940-жы йылда, ачан Бессарабия бирлешер ватаныннан-СССР-лан. Бу йылда инсан сеф-теси дүймуш, насыл сербестли солунэр хем йашанэр Совет Кувединдә. Ама душманнар кыцырдадармышлар дишлерини, хазарланарак ени женгә. 1941-жи йылында чекедер Бүүк Ватан женги. Гагаузлар да кан докмушләр фашизмайа каршы дүшерак. Бүүн да йашээр Бендердә Мария Славногло, ангысы кызкардашынын билә гитмишләр женгә. Чиркин дүүшләрдән гечмиш Мария Славногло Варшавайа кадар. Бир дүүштә Сталинградта Мария Славногло куртарэр испанеци Рубен Ибаррурийи. Япония женгиндә 1945-жи йылда Антон Буюкли капэр гуусүннән душманын пулеметуну.

Бессарабияда са некадар дурмушлар оккупантлар пек зеетлемишләр инсаны. 1941-жи йылын 11 декабрисиндә Романиянын башы И. Антонеску вермиш изин: «Түрлү экономик санкцияларлан калдырмаа гагаузлары Бужактан да оннарын ерлеринә коймаа ромун». Сайылэр, даатмаа халкы нижә бир койун сүрусүнү. Ама биз са гагаузлар хеп варыз. Кырмызы Аскер куртарэр халкы өлүмдән. 1944-

жү йылда фашистләр, йаалайып өкчелерини, качэрлар орайы нердән гелмишләр. Куртулмуш топракта са йолланэр дузунмәә ени йашамак. Бүүнкү гундә илерлер литературамыз, музыкамыз, геништән алмаа — бүтүн культурамыз. Мераклы кийатлар чыкардылар Д. Танасоглу, Н. Бабоглу, Д. Карачобан, С. Куроглу хем таа башкалары. Пек файдалы ишлеер гагауз композитору М. Колса.

Үүренижиләр йазэрлар, аарээрлар гагаузларын историясынын аардыны. Битки йылларда чыкты ени монографиялар. Оннар ачэрлар гагаузларын тарихини хербир тарафтан. Аарамалар ачэрлар, ани гагаузлар чыкма пойраздакы кыржы түрк сенселелериндән (узлардан, огузлардан, куманнардан). О кыржы халклар йашармышлар үүлендеки Русияда XIII асирдә. 1223 йылда Калка дересиндә бүүк дүүш олмуш: татарлар абанмышлар руслара хем половецлерә. Бу дүүштән сора половецлерин бир парчасы: гагаллар, узлар, кайкылар, читаклар, сургучлар, гагаузлар, оннарын таа чоюу ерлешмишләр Добружайа, Кара дениз бойунда. Бырда гагаузлар курэрлар падишаалык «Узи-еялет». Бу ишләр ичин йазэрлар о вакытлы историкләр: Византия принцессасы Анна Комнина сөлеер, ки XI-жи асирдә узлар, печенегләр гечмишләр Тунайы да «бироз йавашып башладылар топрак ишлемәә», Жофруа де Виллардуенин хроникасында

кыврадылмыш быйык о сайылармыш гиргинник. Да озаман бән аннадым, ани быйык адама йарашэр, насыл карыйа пелик.

1981 йыл... Кечи Мәли дәду узатты куру бажааны, урулмуш немцә курушунуна имперналист женгинда 1914 йылында, сора дәду абанды бастонуна да деди:

— Чок йыл гечти шиндәән сора, чок йыл...

Бән илкин хесап едәмедим, нейә гелер бу лаф? Да сааде сора, гетирпи аклыма едиүз йылын гечтийни, аннадым, ани беним фикирим йапэр круиз бизим историяда...

Ачан сорэрлар нечин биздә евел йокмуш кенди падишалыымыз? Бән сөлерим: «Нечин о бизә лаазыммыш?!» О бизә не вармыш насыл версин? Не файдаймыш ондан, ани бизим деделеримизи зетлейжеймишләр кенди бейлеримиз? Да не дийшилмиш ондан, ани оннары запламышлар хем басмышлар османнар, режиләр? Зулумнук хер заман зулумнук. Ама биз мутлак ләазым бакалым геери — дурулмуш замана да аннайабилелим, не вармыш гечмиш вакытта, неләр гечирмиш халқ...

1806—1812 йылларда, женк гидәркән гечмишләр Балкандан гагаузлар, болгарлар, арнаутлар Тунайы да конмушлар Буҷакта. Русия кабулетмиш оннары селәмли, вермиш бол топрак. Гагаузлары гетирмиш Буҷаа капитан Димитри хем еллибашы Койчу. Топлу-топлу гечип бу тарафа би-

зим инсаннар курмушлар отуз еди куу. Озамандан енидән дирилмиш гагауз халкы. Сааде түркүләр хем масаллар калмыш о гечмиш законсузлук хем канны башибозукларын кылычлары. Буну вар насыл дуймаа сааде бир легендадан, ангысыны шиндийадан тутэрлар ихтэрлар аклыларында: «Бир адам еверер оолуну. Пазарертеси гетирмемишләр пашайа татлы рақы. Паша са беклемши гетирсиннәр. Йок гетирмеерлар. Чаарэр паша чожуун бобасыны да деер: «Бу керетгә, сән йолламадын бана илери рақы, да йолладын саадыжа». Адам демиш: «Прост ет, йанылдык, кабаатлыыз, унуттук». Паша да демиш: «Прост едерим, ама гелсин гелиннән-гүвә бурайы». Гидер адам евә, гетирер пашайа рақы. Паша долдурмуш түффәй да демиш чожаа: «Өп бу түфеенин аазыны». Чожук өпмүш, паша атеш етмиш да чожуун кафасыны даатмыш: «Гидин да йапын шинди шенник».

Бужакта кондуйнан йашамаа гагаузлар чалармышлар түркү:

Кәәмил Москов
верди йардым

1812 йылдан 1918 йыладан йашамышлар царизманын елиндә гагаузлар. Бүүк Октябринин Социалист революциясы датмыш царизмайы, ама гагаузлар беклемшләр Совет Куведини таа ирми ики йыл. Боярлы Романия капмыш Бессарабияйы. Кач калкынты олмуш Бессарабия-

удә ноябридә Жанавар йортулары гелдий-
нән, карылар саклээрлар хербир кескин
иши: бычаклары, маказлары.

Ески рус этнографы В. Мошков йазэр:
«Гагаузларда калмыш жанаварын культу.
Йок не шашмаа, ани гагаузлар пек сайэр-
лар жанавары. Бөлә культ мутлак ләәзым
олсун кыржы халкта, ангысынын иши вар-
мыш маллан. Билинер, ани малын хем
буук душманы жанавармыш. Шу йабаны-
дан зоор куртулмаа йабаныя да инсанда
да. Бу бетерә инсанар чыкармышлар йор-
ту жанавара. Оннар санырмышлар, ани
бөлә куртулажэklar беладан.

«Жанавар йортуларында» карылар иш-
ләмеерләр йапаа. Сайылэр, ани адам чы-
карса кыра гимни рубаларлан, ангыла-
рыны йапмышлар Жанавар йортуларын-
да — гележек бела башына. Жанавар чы-
кажэк алмаа о рубаларыны, йаки да ийе-
жек адамы хем малыны.

... Сайылэр, ани булуштуйнан жанавар-
лан йалныз-йалныза ләәзым сойунасын
чыр-чиплак да бракып рубаларыны кача-
сын не качабилирсән.

Исләә аарадыйнан, гагаузларда вар
насыл булмаа осой лафлар, сөлейишлэр,
масаллар, нередә гөрүнер, ани жанавар
сайылармыш бир вакыт хем буун да кими
сыра. Бир масалда сөленер: «Гидер бир
авжы даайа да пинер аач үстүнә. Топлан-
мышлар жанаварлар о аажын алтына да
башламышлар улумаа. Улуркан оннар ге-
лер бир дәду да башлээр йолламаа йа-

банылары хер тарафа: «Сән гит койун кавра, сән гит кечийи кап, сән гит кулийә атыл, сән гит бузайа абан». Хепси гитмиш, калмыш бир топал жанавар. Она да демиш: «Сән да ийәсин бу фидан устундә адамы». «Сөлеер буну дәду да гидер. Пайсын едер о жанавар ешмәә фиданын көкүнү. Авжы алэр жанавары кеезә да өлдүрер, гелер евә да аннадэр не гелмиш башына. Озамандан да топал жанавара тутэрлар йорту бизим инсаннар».

Жанавары гагаузлар анэрлар башка керет та. Ачан адам үфкеленер бир кимсейә о деер: «И бени жанавар, и...» Хатыр бу фена хайвана калмыш таа бир лафта. Емин верәркән гагауз деер «Жанавар урсун...»

Иалабык шылаклан айдыннадэр думанны кыржы йашамайы йылдызларын аадлары. Оннара конмуш кыр йашаманын дамгасы: Бүүк хараба, Күчүк хараба, Керван-кыран йылдызы, Саман йолу. Ихтәр инсаннар аннадэрлар гөзәл легендалар йылдызлар ичин. Бана мераклы гелер легенда Керван-кыран йылдызы ичин, ону аннатты бана benim дәдум М. Чобан.

«Гидәрмишләр аскерләр жєнгә да гежә гелдийнән конмушлар нердә са кырда динненмәә сабаа кадар. Койэрлар бир аскери гөз-кулак олсун. Вермишләр она изин: ачан гөрежек Сабаа йылдызыны, калдырсын бүтүн армияйы. Сабаа йылдызы чыктынан ләәзыммыш чекетсин дүүш. Гөз-кулак олажаа аскер уйуклээр да

КИИАТ	233
БИР КЕРД	239
БИТКИ АУШАМ	244
БЕРҒОЛЕТ	251
ЕҚМЕК ИЧИН	252
ГИЖИЯҚТАН ИЛАЧ	256
ГЕЖА ИАРЫСЫ СЕСЛАР	259
ҚАРПУЗ	261
О ГҮН	265
ИҚИ КАЧАК	293
ЖАНАВАР ИОРТУЛАРЫ	305

Булгар Степан Степанович

Б 90 Волчы праздники: Рассказы/ Худож. А. Святченко. — Кишинев: Лит. артистикэ, 1990. — 320. с.

ISBN 5—368—00745—0.

Тематика рассказов разнообразна: социальная борьба, нравственность, патриотизм, интернациональная дружба, любовь. Автору удалось раскрыть характеры своих героев, проникнуть в их внутренний мир, с улыбкой подчеркнуть своеобразие мышления своих земляков.

Б 4702150100—80 96—90
М756(10)—90

ББК 84Г7—44

ИЧИНДЕКИЛӘР

ТРАКАЛЫ ӨКҮЗ	3
КЕНДИ БАШЫНА	18
СЫҚЫ МИРЧУ	24
КЕСИЛМИШ ДУА	29
ПЫТЫРАК МААЛЕСИНДА	38
АННАДЫЛМАДЫК ИСТОРИЯ	47
ЖАЛТАЙ МЕЗАРЛЫЫ	55
БИР КЕРД ПАШАМАНДА	57
УСТА	74
ВАРДЫР.....	76
ТҮРКҮ	77
✓ БЕЛА	90
ҚАРАГӨЗ ЙОРГИНИН УУРУ	93

ДАМГА	102
САН СЭНЭРСЫН...	114
НЕ АННАДЫН САН?	126
ДОЛАШМАК	132
ТОПАЛ	141
ИЛК ЛАФ	146
БАРСАКСЫЗ ТРИФКАНЫН ИДЕЯСЫ	153
✓ ДЖЕНТЛЬМЕНЖА ИАРДЫМНЫК	155
АСКЕРА ГИДЕЖАА ЗАМАН	159
ШҮПА	166
КИМ БИЛЕР?	172
О ИНСАН	178
СОН БУЛУШМАК	182
ИЛК АННАТМАК	190
ПЕНЧЕРА	197
БИАЗ ГЕЛИН	203
ИЛК ГҮНҮ	205
СТАВРОЖУК	209
ИАНЫШЛЫК	213
КЫРҚ ГҮН	217
ДОНМАК	223
КАРДАШЛАР	231

ачан уйанэр, уйку серсеми шашырэр Керван-кыран йылдызыны Сабаа йылдызынан. Бу иш олмуш онуштан, ани Керван-кыран йылдызы чыкэр каранник олдуинан да кайбелер сабаа каршы кээр төө ердә, нередә пейда олэр Сабаа йылдызы. Бу бетерә аскер санэр, ани Керван-кыран йылдызы Сабаа йылдызы да калдырэр аскерлери. Дүүш чекедер каранникта да олэр карма-карышмалык да кайбелер чок инсан».

Долашык гагаузларын историясы. Чок зоор вакытлар оннар гечирмишләр бир вакыт. Бу зоорлар даатмышлар халкы ама таа каавилемншләр, ууретмишләр йардым етмәә бири-биринә каблетмәә йолжуу, икрам йапмаа мусаафирә, конаа каблетмәә насыл дүшер. В. Мошков йазэр гагаузларын мусаафиржилли ичин. «Европанын хем цивилизат халкларында мусаафиржиллик сайылэр исләә иш, кайбетмеди паасыны. Гагаузлара мусаафиржиллик о бир культ... Хер бир гагауз йапэр кендисинә ики ев. Бир күчүжүк, онун аады «хашхана», өбүрү — «Бүүк ев»-ичи донаклы килимнерлән, пешкирленлән. Бу ев маасуз йапылы мусаафирләр ичин. Орда йашамээрлар. Ачан гагауз айырэр гелин кендинә о илкин сорэр: «икрам йапэр мы йабанжыйа?» Гагаузларын мусаафиржилли ачылды хембетгән Совет Куведи гүнүндә. Төө инсаннарын ушаклары, ангылары бир вакыт тутармышлар Жанавар йортуларыны шинди ишлеерлар колхозларда,

заводларда, уўренерләр институтларда.
Евелләр гагаузлар утанармышлар демәә
кендилеринә гагауз. Сиирек ердә билар-
мышләр бу халк ичин. Сааде Октябринин
Бүүк Социалист революциясы чыкарды га-
гаузлары мейдана.

Литературно-художественное издание

Степан Степанович Булгар
ВОЛЧЬИ ПРАЗДНИКИ
Рассказы

(на гагаузском языке)

Художник
Арий Феодосьевич Святченко

Редактор П. Чеботарь
Художественный редактор Е. Барашков
Технический редактор О. Цыплакова

ИБ № 4124

Сдано в набор 23.01.90. Подписано к печати 19.03.90.
Формат 70×90¹/₃₂. Бумага книжно-журнальная.
Гарнитура «Литературная». Печать высокая.
Усл. печ. л. 11,70. Уч.-изд. л. 9,19. Усл. кр.-отт. 11,92.
Тираж 6000. Заказ 60. Цена 60 коп.

Издательство «Литература артистикэ»,
277004, Кишинев, пр. Ленина, 180.

Центральная типография, 277068, Кишинев, ул. Флорилор, 1.
Государственный комитет Молдавской ССР по делам
издательства, полиграфии и книжной торговли.

60 коп.